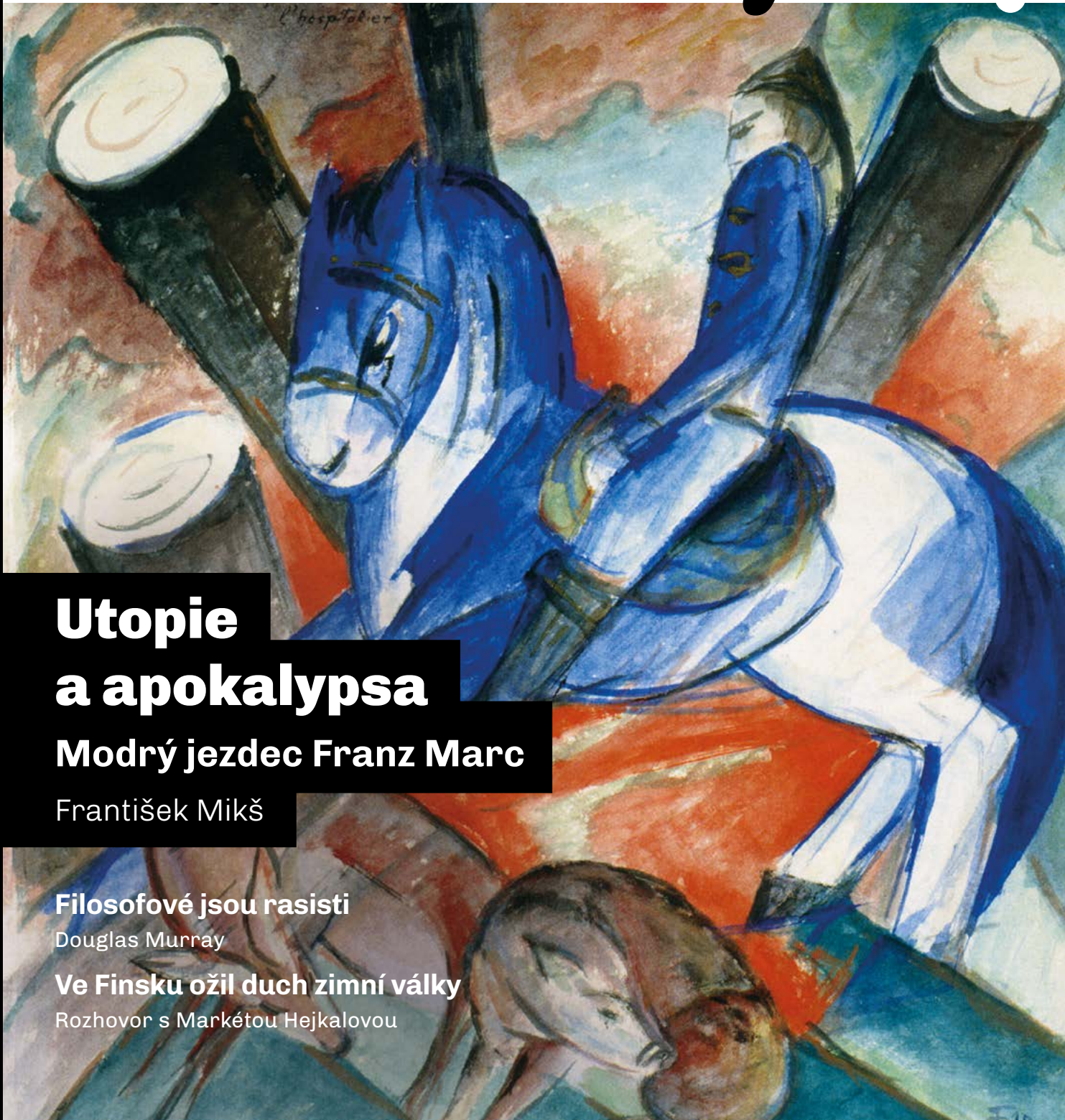

Kontexty

4
2
0
2
2

Utopie a apokalypsa

Modrý jezdec Franz Marc

František Mikš

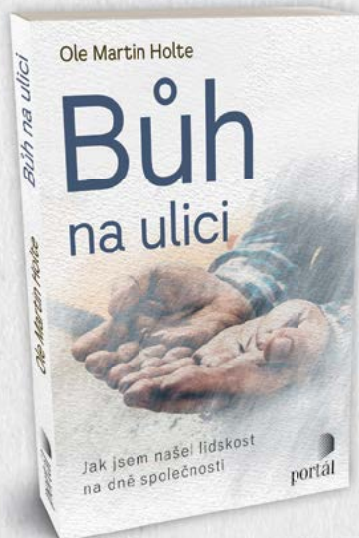
Filosofové jsou rasisti

Douglas Murray

Ve Finsku ožil duch zimní války

Rozhovor s Markétou Hejkalovou

NOVINKY Z PORTÁLU

OLE MARTIN HOLTE

Bůh na ulici

Jak jsem našel lidskost na dně společnosti

PŘEKLAD DANIELA MRÁZOVÁ

Norský františkán se rozhodl opustit klášter a strávit padesát dní rozprostřených do tří let jako bezdomovec na ulicích Osla a Kodaně. Jeho zážitky přinášejí pohled na život na okraji společnosti, který si běžný člověk stěží dokáže představit, a podněcují k úvahám nad bezdomovectvím z nezvyklé perspektivy.

Brož., 136 s., 259 Kč

ANNIKA TELLÉUS

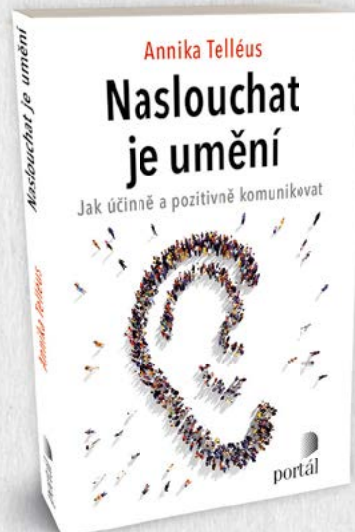
Naslouchat je umění

Jak účinně a pozitivně komunikovat

PŘEKLAD HELENA STIESSOVÁ

Jak klást správně otázky? Jak se vyhnout nedorozuměním a chybným závěrům? Kniha se zaměřuje na schopnost efektivně, neagresivně a bez odsudku naslouchat sobě i druhým. Je doplněná příklady z praxe a nabízí čtenáři náměty k přemýšlení a množství nástrojů, jak dokázat lépe porozumět druhým.

Brož., 144 s., 299 Kč

VERENA KAST

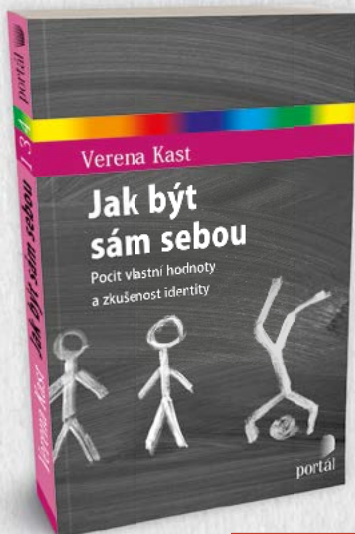
Jak být sám sebou

Pocit vlastní hodnoty a zkušenost identity

PŘEKLAD PETR PATOČKA

Autorka vysvětluje, v čem spočívá schopnost být sám sebou a co nás vlastně drží pohromadě jako svébytné osobnosti. K tomu si vypomáhá zejména Eriksonovou teorií psychosociálního vývoje a Jungovým pohledem na individuaci, ale také příklady z života konkrétních jedinců.

Brož., 200 s., 349 Kč

obchod.portal.cz

portál

Obsah 4/2022

Stanislav Balík

Editorial: Balancování na hraně 2

TEXTY

Douglas Murray

Filosofové jsou rasisti 4

Andrzej Nowak

Odkud se vzala Ukrajina? 11

Josef Mlejnek jr.

Lidoví básníci písňáci do oceli.

Ukrajinská improvizovaná bojová vozidla
neboli banderomobily 20

Nikolas Dohnal

Nová studená válka? Potřeba odpovídající
strategie Západu vůči Číně 28

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

František Mikš

Utopie a apokalypsa. Modrý jezdec

Franz Marc a hledání duchovnosti v umění 41

ARCHITEKTURA

Petr Pelčák

Město v ohrožení. O tom, jak byrokracie

a normy ničí naše města 59

LITERATURA & KULTURA

Jiří Hanuš

Ve Finsku ožil duch zimní války.

Rozhovor s Markétou Hejkalovou 67

Pavel Hošek

Chasidská zkušenost v díle

Isaaca Bashevisa Singera 77

Válím sudy proti kopci. Výběr z veršů

Františka Xavera Halaše 84

Martin Fiala

Šedesát let Jamese Bonda.

Část II: Ian Fleming a cesta agenta 007
na filmové plátno 89

NAŠI AUTOŘI ČTOU

Stanislav Balík: Hold národnímu obrození 99

Jiří Hanuš: Teilhard po třiceti letech 100

Vít Hloušek: Tito a jeho soudruzi. 102

Ivana Ryčlová: Nabokovův Hrdinský čin 103

NAD KNIHAMÍ

Jiří Hanuš

Sympatický ateismus 108

Editorial

Balancování na hraně

Stanislav Balík

Elektřina, plyn, burza, Lipsko, Ukrajina, Rusko, Cherson, Putin, chudoba, požáry, sucho, vláda, prezident, volby, nedůvěra... Jen několik z klíčových slov rezonujících veřejným prostorem uplynulých dní, týdnů, měsíců. Je to skoro na nějakou dadaistickou báseň, která by možná nechtěně ukázala, že se svět zbláznil a že nic není a nebude stejně jako dřív.

Doznívají ve mně ale dojmy uplynulých letních měsíců a z podvědomí mi vyskakují úplně jiné termíny. Les, ticho, skauting, teepee, stan, dobro, služba, povinnost, odpovědnost, kázeň, rosa, slunce, déšť... Která sada klíčových slov je reálnější? Co je větší útek, co je větší úlet?

Neumím se často odštíhnout od průběžného sledování zpravodajství a vnějšího dění, ačkoli na něj nemám vliv. Občas se přistihnu, že se snažím „být v obraze“ i ve vlastně absurdních situacích. Výjimkou jsou letní dny a týdny na skautských táborech. Naučil jsem se před pár lety využívat tento čas k vlastnímu digitálnímu detoxu. Snažím se u toho i pozorovat sám sebe – v prvních dnech ruka nervózně sahá po mobilu, aby naučeným pohybem otevřela internetový prohlížeč; ke konci už mobil ani nemívám u sebe a po návratu „do civilizace“ oddaluji čas, kdy se poprvé na nějaké zprávy podívám. Cítím při

tom, jak mi je vlastně dobře, a slibuji si, že se nenechám sledováním zpravodajství tak ovládat. Většinou to nevydrží dlouho a jsem ve starých kolejích.

Vždy při tom přemýšlím – kde je hranice mezi zodpovědným přístupem k vnějšímu světu a aktivním občanstvím na jedné straně a snahou o zachování psychického zdraví a rovnováhy na straně druhé? Nebývá mé letní skautské pous-
tevníčení (byť má paradoxně znaky pospolitého života, starosti o táborovou kuchyň či vedení velké vzdělávací akce) útekem do světa idejí, do světa, kde se lidé k sobě chovají dobře a mají ty nejlepší úmysly? Anebo naopak: nenalhávám si cosi o držení prstu na tepu doby, když se snažím být neustále online – a přitom to je vlastně jen iluze aktivního zájmu? Co je, a co není pravda; co je, a co není lež?

Toto balancování mi ale zpětně viděno možná pomáhá v realistickém přístupu ke světu. Díky skautské práci se neustále potkávám s mladými i staršími lidmi, kteří nejenomže touží po nejvyšší Pravdě a Lásce, jimž slibuji sloužit, ale i reálně dělají úžasné věci v práci s dětmi a ve službě potřebným lidem ve společnosti. Vidím, kolik dobrého reálně mezi lidmi je. Vidím, že malé děti, jsou-li dobře vedeny, mají touhu po

kráse a dobru. Současně ale skrze pozorování okolního světa stojím nohama pevně na zemi, abych si uvědomoval, že není jen dobrý. Konec konců jedním z největších přínosů konzervativní doktríny světa politiky je právě poznání, že člověk je náchylný ke zlému, takže jej musíme skrze instituce omezovat, aby nezískal absolutní moc; že nemáme a priori počítat s tím, že je v jádru dobrý a kazí ho jen společnost (jak si myslel Rousseau, který tímto svým idealismem ovlivnil nejenom politiku, ale i velkou část moderní pedagogiky), ale že lidské „proxy“ nastavení má v sobě onen osten selhání prvních lidí v rajské zahradě.

Ve snaze o hledání vyváženosti mezi pomalým a rychlým myšlením, mezi snahou o aktuálnost i reflexí dlouhodobých dějů, mezi optimismem a pesimismem, mezi idealismem a realismem nám může pomoci nové číslo *Kontextů*. Přináší pravidelnou dávku velkých textů, které jen obtížně přečteme někde v MHD na mobilu. Chtějí po nás více – nejenom ukradené

chvilce mezi dvěma jinými, zdánlivě důležitějšími činnostmi. Žádají si po nás, abychom se při jejich četbě věnovali právě jen jim. Chtějí naši soustředěnost a čas. Dejme jim ji. Získáme tím nemálo. Možná na první zátah neučteme všechno, možná si články o hledání duchovnosti v umění žádají jiné rozpoložení než nová poezie či texty o Rusku, Ukrajině, filosofech či ateismu. Přesto stojí za to stále znovu to zkoušet. Kvůli nám i kvůli společnosti, do níž jsme s různou mírou zodpovědnosti za její rozvoj posláni.

Třeba nám pak různé sady klíčových slov, která nám při různých situacích vyskakují, nebudou připadat totálně rozdílné, ale budou po každé jen trošku jinou metaforou životů, které žijeme. ■

Stanislav Balík (1978), politolog, děkan Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Kontexty časopis o kultuře a společnosti

**BOOKS
& PIPES**

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**

Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XIV. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXIII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace** MK ČR E 18685 • **ISSN** 18036988 • **Na obálce** Franz Marc: Sv. Julián Pohostinný, 1913

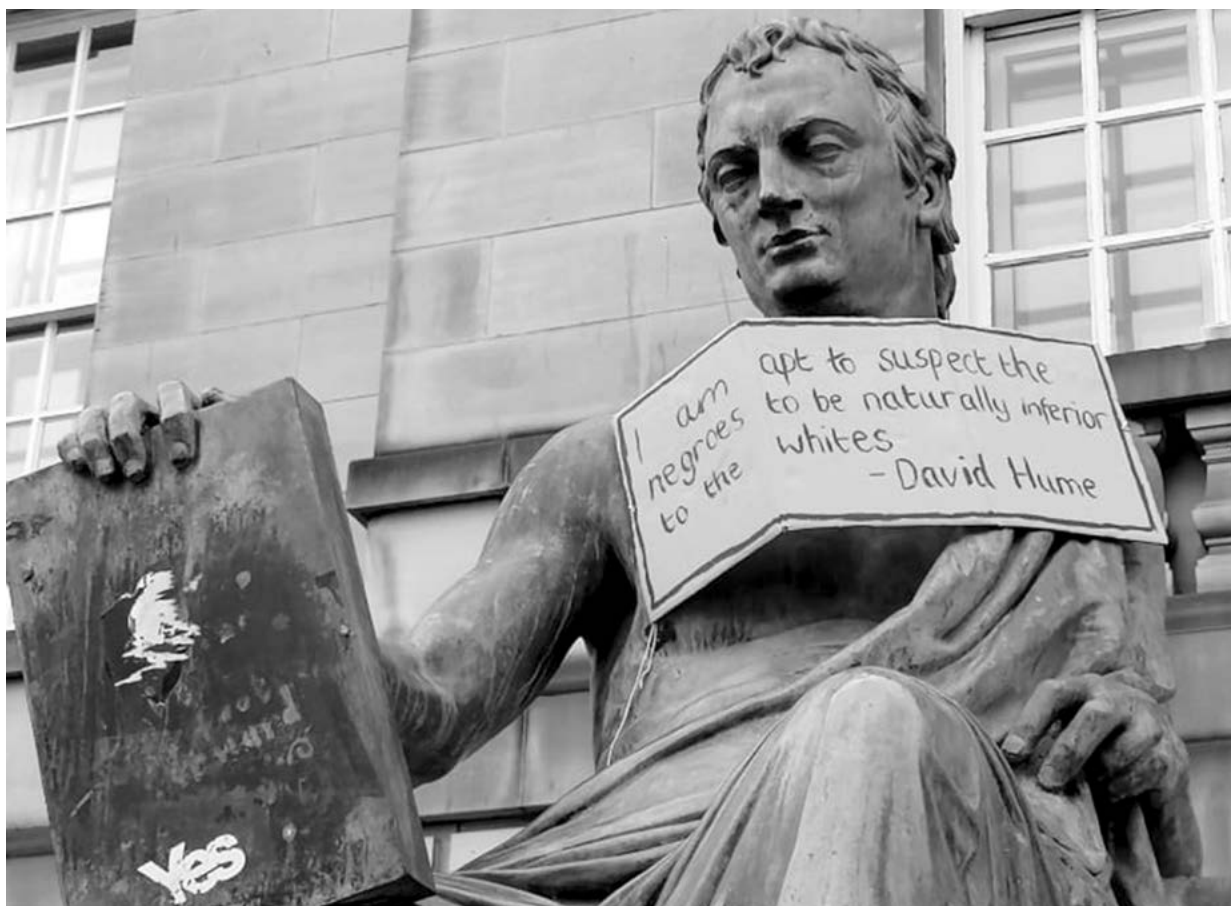
Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR a Nadace Český literární fond

www.casopiskontexty.cz

Sledujte nás na sociálních sítích

Socha Davida Humea v Edinburhu, na kterou aktivisté pověsili ceduli s úryvkem Humeovy „rasistické“ poznámky pod čarou. Zdroj: dailynous.com

Filosofové jsou rasisti

Douglas Murray

Možná je to opravdu štěstí, že mezi sebou stále ještě máme americké domorodce, na jejichž moudrost se můžeme spolehnout. Podle toho, jak se to poslední dobou vyvíjí, to vypadá, že zůstanou poslední, jejichž myšlení nebude zakázané. Hovoří totiž z místa nepoznamenaného cenzurou, která dnes ovlivňuje téměř všechno.

Že by mohlo jít o vymazání téměř celé západní filosofie, jsem si poprvé uvědomil, když jsem se jednou při přednášce na americké univerzitě

jen tak mimochodem zmínil o Immanuelu Kantovi a kategorickém imperativu. Měl to být pouze příklad, jak obtížné může být někdy filosofické uvažování. Po přednášce se jeden student přihlásil, aby se mě zeptal, zda si uvědomuji, že Kant použil slovo na „N“ (negr). Docela mě to tenkrát zmátlo. Že by existovalo v němčině jeho doby? Nějak se mi to nezdálo. Možná se používal ekvivalent anglického *negro*, ale jistě ne slangové *nigger*. Zmateně jsem vyjádřil své pochyby,

v duchu jsem totiž zápasil s obsahem té otázky a neuvědomil jsem si, že s filosofií vůbec nesouvisí. Najednou se mi v hlavě rozbřeslo. Jestliže Kant použil nadávku na černochoy, tak vypadne z osnov a studenti ho nebudou muset studovat. Jaká úleva zbavit se celých týdnů úmorného úsilí porozumět *Kritice čistého rozumu* nebo zápasit s *Metafyzikou mravů*. Stačí nálepka rasisty a obtížného filosofa máme z krku.

Jak jsem později zjistil, Kant opravdu použil některé termíny běžně používané v Prusku osmnáctého století, které se dnes na progresivních univerzitách Západu nepovolují. V prosinci 2020 jeden akademik na univerzitě ve Warwicku, Andrew Cooper, Kanta odsoudil „za otřesný rasistický slovník v esejích o přírodě a za možnou podporu otrokářství“. Univerzita po konzultaci s komisí pro rovnost rozhodla, že se Kantovy výrocky budou napříště „dávat za příklad podléhání rasismu“.¹

Kant není sám. Odsudek filosofů západní tradice se v poslední době týká všech velikánů počínaje starověkými Řeky. Například v roce 2018 obvinil deník *Washington Post* Aristotela z „otcovství vědeckého rasismu“. Na závěr své kritiky nazval řeckého myslitele „praotcem rasových teoretiků“ a ještě to celé opepřil temnou poznámkou („stojí za zmínku“), že Charles Murray (spoluauteur proslavené kontroverzní knihy *The Bell Curve*) jej považuje za svého oblíbeného filosofa. Kanta lze tedy odsoudit i za pouhou citaci textů jeho současníků a Aristotela určíme rovnou k likvidaci, protože ho někdo nám nesympatický po dvou a půl tisíci let obdivuje. Co s tím naděláme, když někdo neznalý starověku chce považovat Aristotelovu „taxonomii vylučující některé lidi z občanského života“ za rasismus? Opravdu šokující zjištění v knize ze čtvrtého

století před Kristem. Slavného řeckého filosofa je možné považovat za spojence americké skupiny šovinistických extremistů „alt-right“ a jejich „mrazivého“ objetí „západní civilizace“.²

Židovsko-křesťanská náboženská tradice je pilířem západního světa stejně jako athénská a římská filosofie starověku. Úsilí co nejvíc potlačit západní civilizaci vyžaduje obě tradice čili staré Řeky i křesťany a židy napadat a odmítat. Aristotela a Bibli nutno zlikvidovat, a tak není divu, že se útoky na ně neustále opakují.

V posledních letech se však objevila nová ofenziva proti tradici evropského myšlení – útok na osvícenství. Toto intelektuální hnutí z osmnáctého století má velkou zásluhu na enormním kroku kupředu ve vývoji lidstva, poskytlo totiž filosofické zdůvodnění tolerance i občanských práv a také se zasloužilo o konečnou odluku církve a státu. Význam osvícenských myslitelů uznávali ještě nedávno lidé bez ohledu na svou politickou příslušnost. I takový obhájce komunistických zločinů, jakým byl anglický historik Eric Hobsbawm, v levicové revue *New Left Review* v roce 1994 varoval před odmítáním osvícenství, jako by šlo o nějaké „spiknutí mrtvých bílých mužů v paruce, obhájců západního imperialismu“. Hobsbawm chápal, že osvícenství i přes některé své stinné stránky poskytuje „jediný univerzální základ k ustavení snášenlivé společnosti kdekoli na světě“.³ Od té doby, co se sám stal mrtvým bílým mužem, už ví, jaké to je. Dnes už by se žádná významnější postava mezinárodní levice neodvážila osvícenství obhajovat. Levi-ce ztratila veškerou úctu k zásadám racionálního myšlení a rozum nahradila živelným potěšením z obrazoborectví západních ikon.

Progresivisté usilují zneslavit a zlikvidovat každého velkého filosofa osvícenství. Po mnoha

útocích na sochu Voltaira před budovou Francouzské akademie ji pocákanou rudou barvou pařížské úřady v červnu 2020 odstranily. Při té příležitosti obvinily velkého filosofa francouzského osvícenství z investice do Francouzské východoindické společnosti. Kritici také upozornili na jeho rasistickou poznámku o Afričanech v *Listech Amabedových* z roku 1769. Jeden objevil přímou souvislost mezi Voltairovými komentáři v rozhovorech s pruským králem Bedřichem Velikým a plány Třetí říše Adolfa Hitlera. Nabila Ramdaniiová v časopise *Foreign Policy* uštěpačně prohlásila, že Voltaire „nešířil osvětu, ale hluboké temno“. ⁴ Stejně jako ona i ostatní pomlouvači naprosto ignorují jeho tvrdý odsudek otroctví, zejména v satirické novele *Candide*. A tak má být na smetiště dějin vyhozeno i slavné *Pojednání o toleranci* z roku 1763 a jeho úsilí o snášelivou společnost má přijít vniveč.

Stejně jako ve Francii napadají Voltaira, tak i v Británii se pod palbou zuřivých útoků ocitají slavné osobnosti osvícenství. John Locke možná vlastnil akcie společnosti spojené s obchodem s otroky – proto má být jeho slavný *Dopis o toleranci* (1689) příkladem pokrytectví a z velkého humanisty viník. Stále stejná metoda: buďto se najdou nevhodné investice do otrokářských společností, nebo někdo důkladně pročesá spisy inkriminovaných osobností, aby našel nějakou větu, jež přesně neodpovídá morálce současného světa, kterou tito lidé pomáhali vytvořit.

Ibram X. Kendi v knize *How to Be an Antiracist* [Jak se stát antirasistou] zaútočil na filosofa osvícenství Davida Humea netypickým citátem:

Mám sklon podezírat černochoy a vůbec všechny odlišné kmeny lidí (existují čtyři

nebo pět takových), že patří do nižší kategorie než běloši. Nikdy neexistoval civilizovaný národ jiné než bílé pleti... K tak nápadně trvalému rozdílu by v tolika zemích a dobách nemohlo dojít, kdyby příroda mezi lidskými plemeny původně nerozlišovala.

Kendi, jak vyplývá z odkazu pod čarou, nenarazil na tento citát při čtení Humeových sebraných děl ani náhodou. Nalezl jej v kapitole „A Lousy Empirical Scientist: Reconsidering Hume's Racism“ [Špatný empirický badatel: návrat k Humeovu rasismu] knihy nazvané *Race and Racism in Modern Philosophy* [Rasa a rasismus v moderní filosofii]. ⁵ Nakladatel knihy se chlubí, že přináší „nový úhel pohledu a originální doplněk ke kritické teorii rasy“ a nabízí odpověď na otázku, zda je moderní filosofie rasistická. Není příliš obtížné ji uhodnout.

A opět se čertovo kopýtko skrývá v detailu. Kendi totiž cituje jednu pasáž z filosofova díla, jako by šlo o něco zásadního. Ve skutečnosti se nachází v jediné poznámce pod čarou v notoricky známé eseji *Of National Characters* [O povahách narodů]. Všechna vydání Humeových spisů ji obsahují a samozřejmě ji nikdo nikdy neobhajoval.

Kdybychom se však přesto pokusili filosofa hájit, mohli bychom namítnout, že Hume nebyl sociolog a o afrických kmenech toho moc nevěděl. A co je ještě důležitější, tato jeho jediná poznámka má opačný smysl než jeho dílo, které je jednoznačným odsouzením otroctví, jak dokládá esej *Of the Populousness of Ancient Nations* [O lidnatosti starověkých národů]. Ostatně, jak přesvědčivě dokazuje Jane O'Gradyová, právě argumentace myslitelů jako Hume a Kant se

zasloužila o odmítnutí rasismu. To oni odhalili základní vady rasistické teorie. Hume považoval morálku za jakési „přirozené ladění na pocity druhého člověka a neklid z jeho nepohodlí za prvotní impuls k nestrannému rozvažování o spravedlnosti“. ⁶ Ještě donedávna Humea uctívali zejména v zemi jeho narození, a to hlavně za jeho radikální empirismus, skepsi a racionalitu jakou nacházíme v jeho stěžejním díle *Zkoumání lidského rozumu* (1748).

To, co dnes lidem a kritikům osvícenských filosofů připadá jako samozřejmé, před Kantem a Humem zdaleka tak očividné nebylo. Ani na Západě, natož někde jinde. To jistě na obhajobu nestačí, ale osamělá poznámka pod čarou nemůže vymazat zásluhy o pokrok jednoho z nejvýznamnějších myslitelů osmnáctého století. Po nevyhnutelném verdiktu vinen přichází neméně nevyhnutelný trest. V létě 2020 se rozběhla petice, jež měla přesvědčit vedení edinburské univerzity, aby vzhledem k rasistickým názorům filosofa přejmenovalo čtrnáctipatrovou budovu David Hume Tower. Organizátor akce se vyjádřil, „že bychom neměli oslavovat propagátora nadvlády bělochů“, a bývalý držitel stipendia David Hume Fellowship odsoudil Humea jako „nastydatého rasistu“. A tak ten vysoký a ohavný věžák z šedesátých let okamžitě přejmenovali a budova se stane známou pod poetickým názvem George Square číslo 40. ⁷ Univerzitní „výbor pro rovnost a různorodost“ a „podvýbor pro rasovou rovnost a antirasismus“ vydaly prohlášení, že Humeovy komentáře nepochybně „způsobují stres“, a ujistily veřejnost, že po smrti George Floyda a vzniku černošského hnutí jsou jejich členové „nabiti novou antirasistickou energií“. Vedení univerzity, aby podniklo také „praktické kroky k větší různorodosti“, oznámilo revizi názvů všech svých

budov a zahájení průzkumu ohledně jejich možného spojení s obchodem s otroky. ⁸ Okamžitě vznikla kampaň na odstranění Humeovy sochy na Royal Mile ve středu Edinburghu a aktivisté jí pověsili na krk ceduli s úryvkem oné notoricky známé poznámky pod čarou. Snad aby kolemjdoucí věděli, že svého slavného filosofa už nemají oslavovat.

Je celkem běžné, že se každý věk dívá na minulost trochu odlišně a hodnocení dějin podléhá změně. A tak i přejmenování ulice nebo stavby lze považovat za zcela normální jev. Časy se mění a minulost se nám jeví v novém světle. Ale dnešní útoky na osobnosti západního myšlení obsahují jednu zvláštnost – obviňují je bez ohledu na jejich odlišné názory. Tak například odsudek Johna Stuarta Milla se podle nich nijak neliší od obvinění Davida Humea. A to navzdory skutečnosti, že se Mill vyjadřoval naprosto jednoznačně a v opačném smyslu než vyznívá ona nešťastná poznámka pod čarou. Námitky, že byl Mill zastáncem impéria, vůbec neberou v potaz jeho dlouholeté úsilí o diskreditaci rasových teorií ani jeho přesvědčení, že vlastnosti, o nichž se tenkrát soudilo, že jsou dědičné, jednou změní školní vzdělání. ⁹

Odborná literatura kritiku Milla dávno vyvrátila, ¹⁰ je však nápadné, že se pomlouvači nehodlají zabývat jeho postojem vůči americké občanské válce. Žádné obvinění by nás nemělo mást a snižovat význam filosofovy důsledné a principiální obrany rasové rovnosti amerických „negrů“. ¹¹ Už během války si dělal starosti o jejím dopadu na svět – a v devatenáctém století jistě nebylo nijak snadné porozumět všemu, co se odehrávalo na jiném kontinentu. Málokdo však pochopil význam americké občanské války tak jako on, když se obával důsledků případného

jižanského vítězství. Kdyby Jih získal nezávislost, africký obchod s otroky, na jehož likvidaci vynaložila Británie tak ohromné prostředky, by se mohl obnovit. „Barbarské“ vítězství Jihu by si jistě vyžádalo vojenský zásah Evropy. Razantním odmítnutím pacifismu se Mill zasloužil o víc než jen obranu amerického Severu: „Nemohu se přidat na stranu lidí, kteří dnes volají mír, mír. Nemohu si přát, aby Sever zastavil válku.“ Klasický liberál v žádném případě netrpěl slepotou, dobře věděl, že „zkrotit aroganci a agresivní ambice otrokářů si vyžádá dlouhou válku a strašlivé oběti“. Nepovažoval ale „smrtelný zápas za správnou věc za největší zlo a utrpení národa. Válka je hnusná, ale daleko nebezpečnější je rozkladný a ponižující stav morálního a vlasteneckého citu, pokud se lidé domnívají, že nic na světě nestojí za boj.“¹²

Je nápadné, že se v posledních letech napadají myslitelé evropského osvícenství. Musí pro to existovat nějaký důvod, a možná dokonce i několik. Odpůrci západní civilizace si uvědomují, že útočit na společenské a morální postoje Platóna a Aristotela pro ně není výhodné. Nad námitkou, že jde o zašlé časy, nelze jen tak mávnout rukou, kdežto dvěstěpadesátileté osvícenství stále představuje relativní současnost. Je tu ovšem ještě něco skrytého, co stojí za úvahou.

Možná teprve nyní vznikla možnost, jak se konečně s osvícenskými mysliteli vypořádat. Takový požadavek by byl jistě na místě, kdyby nedůslednosti filosofů nebyly dobře známé. Každý, kdo četl Locke, jistě ví, že jeho tolerance měla své meze a nevztahovala se na katolíky a ateisty. Málokdo by německé myslitele osmnáctého a devatenáctého století podezříval z filosemitismu. Není možné, aby si badatel Humeova díla nevšiml oné nešťastné poznámky pod čarou.

Samozřejmě že všichni žili v době, kdy se podle našeho mínění praktikovaly dva největší hříchy Západu, otrokářství a imperialismus, i proto je nejvyšší čas na zúctování. Jenže pouhá skutečnost, že někdo žije v takové době, neznamená, že nese vinu za její temné rysy. To je však přesně to, co útočníci proti osvícenství tvrdí. Například britský spisovatel a akademik Kehinde Andrews během veřejné diskuse v roce 2021 prohlásil:

Obrana liberalismu je to vůbec nejhorší, co vás může napadnout, protože sám liberalismus je největší problém. Stačí se zamyslet nad osvícenskými učiteli a je zřejmé, že sdíleli rasovou teorii s bělochy na špici a černochoy vespod. Ta byla univerzální, vyskytovala se ve všech zemích, pronikla do myšlení tak důkladně, že ji nikdo nevnímal jako rasistickou. Vezměme si například německého filosofa Immanuela Kanta s těmi jeho univerzálními lidskými a hluboce rasistickými právy, takže se nemůžeme divit, že je západní svět dodnes rasistický.¹³

Pomineme-li skutečnost, že autor útočí jedním dechem na osvícenství i liberalismus, je zarážející, jak je jeho analýza ahistorická. Jak si mezi mnoha jinými všiml i historik Jeremy Black, během osvícenství probíhala významná diskuse o původu lidstva, a i když se jí mnozí nezúčastnili, otázka o monogenetickém, nebo polygenetickém rodokmenu visela ve vzduchu.

Zastánci monogeneze věřili, že navzdory rasovým rozdílům mají lidé stejného společného předka, kdežto přívrženci polygeneze se domnívali, že rasové rozdíly dokazují nezávislý vznik

různých lidských skupin. Zakladatelé Ameriky se těmto debatám osmnáctého století nemohli vyhnout a ani ti nejmoudřejší mezi nimi neměli v záležitosti jasno. Podle Kendiho se Thomas Jefferson ve svém prohlášení nezávislosti, že „všichni lidé jsou stvořeni sobě na roveň“, přetvářoval, protože nikdy nezaujal absolutní anti-rasistické stanovisko rovnosti všech rasových skupin. Zatímco segregacionisté považují některé rasové skupiny za trvale podřadné, asimilacionisté jako on na ně nahlízejí jako na dočasně zaostalé. „Bylo by riskantní tvrdit, že by negrům kultivace za několik generací nezajistila rovnost s ostatními lidmi,“ napsal Jefferson v asimilačním duchu.¹⁴

Útok na Jeffersona prozrazuje typickou nevráživost a ignorantství současných kritiků. Citát pochází ze soukromé korespondence s markýzem de Chastellux z června 1785. Nejde o výrok z ústavy ani o větu z prohlášení americké samostatnosti, ba ani o Jeffersonův jednoznačný názor, jenž by jako kazatel hodlal šířit na svých cestách po Americe. V dopise filosofovi a armádnímu generálovi přemítá a promýšlí tehdy nezodpovězenou otázku. A protože se Kendimu při ocerňování Jeffersona kontext nehodí, necituje celou pasáž. A ta je velmi zajímavá: „Věřím, že se indiáni fyzicky a duševně rovnají bělochům. Předpokládal jsem, že možná černoši na takové úrovni ještě nejsou. Bylo by však docela riskantní tvrdit, že by jim kultivace za několik generací nezajistila rovnost s ostatními lidmi.“¹⁵

Jakýpak rasistický výrok! Thomas Jefferson píše způsobem, jakým by se obránce černochoů pokoušel přesvědčit skeptika. Doporučuje svému francouzskému druhovi ve zbrani, aby se nezabýval spekulativní úvahou, jakou mu dnes Kendi předhazuje. Je nepoctivé pomlouvat velké

historické osobnosti a žádat, aby se kvůli nějaké zanedbatelné skutečnosti vyškrtly z dějin. Žádná historická postava nemohla prožívat svou dobu a nahlížet na ni (jako my) v zrcadle zpětného pohledu. V sedmdesátých letech osmnáctého století nemohl nikdo, ani žádný etnograf vědět, že odlišné národy, včetně těch, s nimiž se nikdy nesetkal a nic o nich nečetl, pocházejí ze stejného genetického rodokmenu *Homo sapiens*. Nelze také racionálně předpokládat, že problémy dneška trápily i naše historické předchůdce.

Možná se osvícenští myslitelé měli zabývat palčivými otázkami, jež nás dnes tolik zaměstnávají, ale nemělo by nás překvapit, že se věnovali problémům své doby. Voltaire například útočil především na církve a duchovenstvo. Hume vynakládal svou duševní energii (tak jako tehdy mnoho myslitelů) na problém, jak osvobodit společnost od korupce a pověr. Kant se zabýval hledáním morálního řádu a filosofickými zásadami univerzální etiky. Mohli snad osvícenci věnovat více času dění na kontinentech, které nikdy nenavštívili? Možná. Měli se snad rozjet do světa, aby prozkoumali práva neznámých národů? Toť otázka. Požadavek poněkud přehnaný a jistě dost troufalý. Dokonce ani dnešní bojovníci za spravedlnost jako americká televizní moderátorka Joy Reidová se nevyjadřují ke každé křivdě na světě. Jak by také mohli, výčet porušování lidských práv, o nichž se nezmínili, by byl nekonečný.

V dnešní době se na Západě nepovažuje za slušné mluvit o nadřazených nebo podřadných skupinách lidí či národů. Ale v osmnáctém století nebylo neobvyklé kultury porovnávat a hodnotit je podle civilizačních kritérií. Považujeme-li to za odporné, tak většinou jen proto, že žijeme v jednadvacátém století. Filosof z Královce

neznal všechno co my. Neznamená to však, že ničemu nerozuměl. Nemáme právo ho odsuzovat a vysvětlovat studentům pouze jeho omyly nebo si myslet, že se od něj nemáme co učit.

Jak si máme vysvětlit, že se osvícenští myslitelé ocitli v první palebné linii naší éry? Je to podivné, ale má to svou příčinu. Oni se totiž zasloužili o velkou civilizační změnu k lepšímu, neboť postulovali koncepci objektivní pravdy. Hume a ostatní filosofové usilovali o porozumění světu na základě ověřitelné skutečnosti. Před jejich dobou se do všeho uvažování pletly zázraky a nadpřirozené jevy, a náhle ztratily svou oporu i význam. Věk rozumu nezrodil věk Vodnáře, ale prosadil, aby se v dalších dvou stoletích zpravidla nepodložená tvrzení nebrala tak vážně.

V posledních letech však Západ propadl iracionální představě a ověřitelnou pravdu zavrhl. Mohli bychom ji nazvat velkým „oprahismem“ (podle americké televizní show Oprah Winfreyové): každý má svou pravdu, žádná objektivita neexistuje. Jestliže to tak cítím, tak to platí. V extrémní podobě jde o návrat k magii, přesně k tomu subjektivnímu myšlení, jaké osvícenští učenci porazili. A tak není divu, že se stali terčem zavilého nepřátelství a neustálých útoků. Jejich víra v racionální poznání a objektivní pravdu se nachází v přímém střetu s předsudkem dneška a úsilím zrušit všechno minulé i přítomné, co se nehodlá klanět velkému božstvu – lidskému egu, kultu vlastního já. ■

- 4 Nabila Ramdani: „Voltaire Spread Darkness, Not Enlightenment. France Should Stop Worshipping Him“, *Foreign Policy*, August 31, 2020.
- 5 Andrew Valls: „A Lousy Empirical Scientist: Reconsidering Hume's Racism“, in *Race and racism in modern philosophy* (ed. Andrew Valls), Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005, s. 128–129. Viz Ibram X. Kendi: *How to Be an Antiracist*, New York: One World 2019, s. 249.
- 6 Jane O'Grady: „Who Are You to Say That?": On Free Speech and Wokeness“, *The Article*, July 19, 2020.
- 7 „Edinburgh University Renames David Hume Tower over 'Racist' Views“, *BBC News*, September 13, 2020.
- 8 Caitlin Hutchison: „David Hume: University of Edinburgh Launches Review of Buildings Linked to Slave Trade“, *The Herald*, February 16, 2021.
- 9 Viz Georgios Varouxakis: „John Stuart Mill on Race“, *Utilitas* 10 (1998), s. 17–32. Viz také Georgios Varouxakis: „Empire, Race, Euro-centrism: John Stuart Mill and His Critics“, in *Utilitarianism and Empire* (ed. Bart Schultz a Georgios Varouxakis), Lanham, MD: Lexington Books, 2005, s. 137–153.
- 10 Viz Brent E. Kinser: *The American Civil War in the Shaping of British Democracy*, New York: Routledge, 2011.
- 11 Viz Georgios Varouxakis: „'Negrophilist' Crusader: John Stuart Mill on the American Civil War and Reconstruction“, *History of European Ideas* 39, no. 5, 2013, s. 729–754.
- 12 John Stuart Mill: „Contest in America“, in *The Collected Works of John Stuart Mill*, vol. 21 (ed. John M. Robson), Toronto: University of Toronto Press, 1984, s. 141–142.
- 13 Is the West fundamentally racist?, www.youtube.com/watch?v=XNOIYDjbUqo
- 14 Kendi, *How to Be an Antiracist*, c. d., s. 31–32.
- 15 Thomas Jefferson to Marquis de Chastellux, June 7, 1785, <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-08-02-0145>

/ Ukázka z knihy Douglase Murraye *Na Západě zuří válka*, která vyjde na podzim 2022 v nakladatelství Leda. Přeložil Alexander Tomský. /

- 1 Craig Simpson: „Immanuel Kant's 'Racism' Will Be Taught Alongside His Philosophy after Demand from Students“, *Daily Telegraph*, December 19, 2020.
- 2 Matthew A. Sears: „Aristotle, Father of Scientific Racism“, *Washington Post*, April 6, 2018.
- 3 Eric Hobsbawm: „Barbarism: A User's Guide“, *New Left Review* 206 (July–August 1994), s. 44–54.

Douglas Murray (1979), britský spisovatel, novinář a politický komentátor časopisu *The Spectator*.

Odkud se vzala Ukrajina?

Andrzej Nowak

Ukrajina jako samostatná entita neexistuje. Ukrajinci a Bělorusové jsou součástí velkého ruského národa. Dějiny Ukrajiny a její kultura jsou součástí dějin a kultury Ruska. – Podobná pseudohistorická tvrzení jsme v posledních měsících před invazí na Ukrajinu často slyšeli z úst nejvyšších představitelů Kremlu. Historie a její svérázná interpretace v duchu tradic velkoruského imperialismu se staly jedním z hlavních odůvodnění agresivní války.

Bohužel tato interpretace, která zcela pomíjí svébytnost dějin a kultury středovýchodní Evropy, je hluboce zakořeněná nejen v západní Evropě, ale dokonce i v českých učebnicích dějepisu. Proto se opakovaně dočítáme, že tzv. Curzonova linie je přirozenou hranicí ruské sféry vlivu (ač se jí poprvé v dějinách stala v roce 1945) nebo že ukrajinština („maloruština“) je dialektem ruštiny. Ve skutečnosti jsou Ukrajinci a Bělorusové dědici Kyjeva, mnohem staršího duchovního centra východního slovanství než Moskva, a jejich politickou kulturu vytvořila spoluúčast na projektu Rzeczpospolite – polsko-litevské republiky

Švédský král Karel XII. s hetmanem Ivanem Mazepou po bitvě u Poltavy v roce 1709 na obraze G. Cederströma. Zdroj: Wikimedia Commons

svobodných občanů, která po čtyři století zahrnovala většinu území dnešního Polska, Litvy, Běloruska a Ukrajiny.

Historik dějin východní Evropy Andrzej Nowak, jeden z největších znalců dějin ruského impéria, představuje dobu mezi polovinou 16. a počátkem 18. století jako klíčové období pro vznik ukrajinské politické identity, kterou charakterizuje étos svobody a občanství, jako přímý důkaz její odlišnosti od moskevské kultury samodržaví. (MR)

◆◆

Odkud se vzala Ukrajina? Odpověď na tuto otázku se nalézá v období mezi roky 1554 a 1658. Důvod, proč si ji klademe, je evidentní. Ukrajinu nyní vidíme v novém světle. Nepochybujeme, že boj, který nyní vede, je bojem za jejich i za naši svobodu a že na výsledku této války závisí nejen to, zda v Kyjevě bude ukrajinská vláda, nebo vláda moskevská, ale rovněž to, jaká bude vláda ve Varšavě a kdo bude ovládat

Evropu. A to je důvod, abychom se Ukrajinou zabývali, všímali si jí blíže a přemýšleli o tom, odkud se vzalo a jaký má význam ono historické společenství, které z nás vzešlo a vedle nás vyrůstalo.

Proč je Ukrajina pro Rusko tak důležitá?

Dříve než se ohlédneme zpět do historie, položíme si otázku, proč je nyní Ukrajina pro Vladimira Putina tak důležitá. Metodický model imperiálního výboje ve jménu velikosti moskevské říše a vnitřního zotročení všech jejích poddaných zůstává neměnný. Rusko může na počátku třetí dekády 21. století prodloužit svou existenci v podobě impéria pouze tím, že spolkne Ukrajinu. To je také důvod, proč Vladimir Putin zahájil svůj boj o impérium v otevřené podobě. Nejde o šílenství zdivočelého vůdce kremelské kliky, ale o to, že si ruský prezident uvědomil problém, před kterým stojí historické ruské impérium, v jehož misi nejspíš upřímně věří. Rusko se svými v současnosti zhruba 140 miliony obyvatel stojí tváří v tvář zásadní porážce svého imperiálního projektu, neboť více než dvacet procent z oněch 140 milionů tvoří muslimové. Na východě Rusko sousedí se svým současným patronem Čínou a momentálně představuje jakési její Bělorusko. Lukašenko je analogickým modelem Putinova místa po boku skutečného cara sídlícího v Pekingu. Aby Rusko posílilo své postavení vůči nadřazenému čínskému patronovi a odvrátilo hrozbu vnitřní islamizace, k níž má dojít v následujících dvaceti třiceti letech, potřebuje k tomu své slovanské bratry, jak nepravdivě označuje Ukrajince a Bělorusy. K dosažení tohoto cíle má sloužit „russkij

mir“. Rusku ze všeho nejvíc chybějí lidé. Ne rakety a bomby.

To je vidět i na dosavadním průběhu války. Rusko postrádá pěchotu, s jejíž pomocí by mohlo okupovat a vzájemně propojovat další města. Jednoduše nemá lidi. To také vysvětluje jev, který se nám zdá být tak neskutečně anachronický. Podle odhadů, které uvádějí západní média, bylo již 800 000 obyvatel východní Ukrajiny zajato a přesídleno do nezměrných prostorů Ruské federace, hovoří se dokonce i o ostrovu Sachalin. Tuto taktiku nevymyslel Stalin, nejde o komunistický vynález, byť byla právě v Sovětském svazu aplikována s mimořádnou brutalitou, ale má svůj původ v době vlády Ivana Hrozného a následujících carů a imperátorů jako Kateřina II. Když Moskva vpadla v roce 1654 do Litvy, na území dnešní Litvy a Běloruska, zrekvírovala jednu čtvrtinu běloruské populace. Oněch pětadvacet procent obyvatel Rusové nepovraždili, ale vyvezli je, protože je potřebovali. Masová přesídlování nepředstavují nic absurdního, co by se muselo vysvětlit zdivočelými mravy autokratické moci, ale jde o vědomou a záměrnou politiku řešení problémů moci, jež potřebuje lidi. Jde o to vytrhnout je z kořenů, přesídlit je, a oni možná za deset, za dvacet let, ale třeba až ve třetí generaci zopakují to, co napsal velký ruský romantický básník Michail Lermontov, jenž impérium nenáviděl a chtěl ruskou říši derusifikovat, neboť existují i takoví Rusové, a jenž těmito slovy vystihl smysl imperiální politiky: „A přijde čas, kdy řekneš – ano, budu otrokem, ale budu otrokem cara celého světa.“

Právě tato slibná perspektiva se má naplnit prostřednictvím dalších obětí. Kolik je v Rusku po generace rusifikovaných Poláků? Stalinem dosazený velitel polské komunistické armády

Rokossovskij se v zemi neobjevil zčistajasna. A koneckonců i tvůrci ruské kultury, skladatelé Stravinský nebo Šostakovič, jsou rovněž potomci Poláků, kteří se v důsledku imperiální politiky stali Rusy. I oni oslavovali cara celého světa. Takže ona imperiální taktika není absurdní, neboť má svou zlověstnou logiku a zločinecké metody, jejichž prostřednictvím je realizována. Hlavním objektem její logiky je nyní Ukrajina. Zjistí-li miliony terorizovaných Ukrajinců, kteří Rusko opravdu nemilují a v nejbližších letech milovat nebudou, že jim Západ nepomohl, a podaří-li se zlomit jejich odpor, tak se s tím za jednu, za dvě nebo za tři generace smíří. Dnes sice bojují, ale už jejich synové a vnuci se nakonec stanou dobrými poddanými cara. Ale s Ukrajinou s jejími zhruba čtyřiceti miliony lidí tvořícími ukrajinský stát a vytvářejícími historické společenství, jež má za sebou mnoho století, to Rusku nepůjde snadno.

Samosprávná svoboda a univerzity

Proč tomu tak je? Proč je Ukrajina pro Rusko tak důležitá? A proč ruským carům jejich záměry s „bratry“ nevycházejí? Nejstručnější odpověď na otázku, odkud se vzala Ukrajina, může znít takto: Ukrajina je dcerou Rusi, odchovankou Rzeczpospolité vzbouřivší se proti maceše Moskvě, která ji připravila o jméno a chce jí všechno zabavit. Ukrajina se vzala právě odtud. Je to ona Ukrajina, jež se pod tímto názvem utváří v sedmáctém století. Předtím tu na samotném počátku společných dějin Bělorusů, Ukrajinců a z určité části rovněž Rusů byla pochopitelně Rus, která je oprávněně nazývána Kyjevskou Rusí, neboť Kyjev byl stoliční město představující centrum. Ne

snad druhý Řím, ale druhý Jeruzalém, neboť Kyjev se po křtu Vladimíra Velikého v roce 988 považoval za hlavní město křesťanství východních Slovanů. Ona společná kolébka státnosti východních Slovanů se rozpadá pod náporom Mongolů, ale i vlivem vnitřních sporů, a nakonec si ji mezi sebe rozdělí dědici tradic mongolského impéria. Na jedné straně politický systém vytvářený Moskvou, na straně druhé Litva spojená s Polskem v Unii, jež otevírá svět Kyjevské Rusi vlivům latinské civilizace, přicházejícím prostřednictvím Polska do Litvy, do litevské Rusi (tj. do dnešního Běloruska a Ukrajiny), neboť téměř celé Bělorusko a Ukrajina se staly ve 14. a 15. století součástí Litevského velkoknížectví. Prostřednictvím Polska přichází západní civilizace, která mění a doplňuje ruskou tradici a utváří ji novým způsobem. Ony vlivy mají své symboly. Navštíví-li někdo Kyjev, a doufám, že to brzy opět půjde, může se v něm setkat s památníkem, který stojí za to vidět. Nedaleko břehu Dněpru stojí pomník Magdeburského (městského) práva. Není to polský objev či vynález. Městské samosprávné právo umožňující občanům daného města o sobě rozhodovat přijalo Polsko ve 13. a 14. století ze Západu, z německých zemí. Ve 13. století byl tak mimo jiné znovu založen Krakov a na prahu 16. století byl stejným způsobem zreformován Kyjev. A Kyjevané si tuto věc připomínají jako velký svátek: stali jsme se v dobrém slova smyslu Evropany, tj. lidmi, pro něž je nejdůležitější svoboda a samosprávnost. Podobný pomník měli také v Minsku – ale nevím, jestli tam ještě stojí. Objevil se tam v devadesátých letech, kdy se Bělorusko pokoušelo upevnit svou nezávislost.

Druhý, ještě důležitější symbol oné svobody má své fundamentální odůvodnění v římsko-řecké tradici, která přichází prostřednictvím

univerzit a jezuitských kolejí jako Vilenská univerzita založená Štěpánem Báthorym, první univerzita na území Litevského velkoknížectví. Jde o odůvodnění svobody jako nejdůležitější hodnoty politického života. Jde o svobodu vnitřní, občanskou, jejímž zrcadlením je kultura smlouvy. Nemáme nad sebou „přirozené“ pány, pouze se domlouváme mezi sebou a uzavíráme smlouvu. Vybíráme své vládce, ale nyní vládci můžeme za krátký čas vládnout my, což vyplývá z voleb. Kozáci se rovněž scházeli v radě, v místě zasedání, kde má každý právo hlasu a kde všichni společně volí hetmana. Volí se ten, kdo jim bude vládnout, dokud si to budou přát příslušníci tohoto společenství, svobodní kozáci. Postupně vzniká stále zdokonalovaný samosprávný systém, který je čím dál víc inspirovaný příkladem Rzeczpospolité. Například v tom, že se kolem hetmana vytváří svého druhu senát, rada složená z plukovníků. Každého z plukovníků volí jeho pluk. Pluk je něco jako politická samospráva. To v této vojenské organizaci nijak nesnižuje vnitřní disciplínu.

S fenoménem svobodného kozáctva, které se postupně formuje ve druhé polovině 16. století, se objevuje i název Ukrajina. V oficiálním dokumentu se vůbec poprvé objevil v roce 1590 – šlo o usnesení varšavského sejmu o sjednání pořádku ze strany Nižového vojska a Ukrajiny. „Nižové vojsko“ jsou kozáci, podle nížiny za Dněprem, v jižní části jeho toku. A právě tehdy byla tato oblast představující kolébkou kozáctva pojmenována slovem Ukrajina. Pojem Ukrajina tehdy označoval územně velice omezenou oblast zahrnující kyjevské a braclavské vojvodství, v žádném ohledu se netýkal Podolí a Volyně a v té době by také nikoho nenapadlo spojit s ním Červenou Rus, kde leží Lvov.

To byly samostatné historické země, zatímco Ukrajina se objevuje právě jako pojmenování oblasti, v níž se utváří svobodné, nezávislé společenství, které úzkostlivě chrání svou svobodu, ale které může být také využíváno při ochraně hranic Rzeczpospolité. Klíčové je zde slovo hranice. Krajina, kraj, konec, hranice. Jde o hranici jak s Moskvou, tak s Osmanskou říší a s jejím vazalem krymským chánem. Na jejím území zdokonalovali své bojové ctnosti stateční kozáci. Byla to škola hrdé nezávislosti těch, již si jsou vědomi, že si zaslouží svobodu, protože mají v ruce zbraň. A že svou odvahou a organizovanou formou boje chrání nejen sebe, ale mohou rovněž sloužit Rzeczpospolité. Ona rostoucí hrdost svobodných kozáků spočívala ve fenomenálních bojových schopnostech. Slavné byly kozácké výpravy (*chadzki*) k jižním břehům Černého moře, nejenom do Konstantinopolu, ale také do Synopé a dalších tureckých přístavů, které občas způsobovaly Rzeczpospolité diplomatické potíže. Na severu se kozáci dostávají při svých výpravách až k Bílému moři. Jsou vedle polských husarů hlavní bojovou silou vojsk Rzeczpospolité bojujících s Ruskem a útočících v roce 1617 na Moskvu. Hlavní údernou skupinu, která v roce 1618 útočila přímo na hradby Kremle, tvořili přece kozáci hetmana Petra Konaševiče-Sahajdačného. A tento velký kozácký oddíl zahrnující 30 000 lidí ubránil sám Rzeczpospolitou před nájezdem armády osmanského sultána v bitvě u Chotynu v roce 1621. Kozáků bylo v této bitvě stejně jako všech zbývajících obránců, Poláků a Litevců, dohromady. Byl to mimořádně důležitý moment bratrství ve zbrani při záchraně Rzeczpospolité.

S carem se smlouvy neuzavírají

Kde došlo ke zlomu? Jak se zpřetrhala pouta mezi rodící se Ukrajinou a Rzeczpospolitou? Koexistence kozáckých bojovníků a šlechtického politického národa Rzeczpospolité byla od počátku zatížena dvěma třecími plochami. Tou první bylo dělení na „starší“ privilegované a mladší podřízené. Šlechta Polského království bez ohledu na to, jakým jazykem hovořila a jaký byl její původ, tento rozdíl žárlivě střežila a nechtěla připustit úplné vyrovnání mezi ní a masou kozáckých bojovníků, kteří o ně usilovali.

Druhým důvodem byla otázka náboženství. Kozáci nebyli nijak zvlášť zbožní. Hledělo se na ně jako na lidi, jimž je Bůh lhostejný, neboť jsou živi v podstatě ze zabíjení, z boje. Proces vyostřování náboženských sporů začal v roce 1589 založením patriarchátu v Moskvě, který měl sloužit, stejně jako dnes Kirill slouží Putinovi, tehdejšímu faktickému vládci Ruska Borisi Godunovovi jako nástroj expanze a podřízení všech pravoslavných, i těch v Rzeczpospolité. Král Rzeczpospolité Zygmunt III. na to zareagoval projektem Unie, která byla uzavřena o sedm let později v roce 1596 v Brestu Litevském. Brestlitevská unie měla zachovat pravoslaví jako obřad a jako tradici, ale zároveň pravoslavné uvnitř Rzeczpospolité podřídil papeži v Římě. Téměř všichni pravoslavní biskupové v Rzeczpospolité tuto Unii uznali. Část ruských pravoslavných magnátů, jichž bylo tehdy v Rzeczpospolité plno, však s tímto řešením nebyla spokojena. Navíc nespokojenost s Uníi podněcovaná moskevskou stranou postupně pronikala i do kozáckého světa. I tak důležitá autorita jako Kyjevsko-pečorský klášter, svaté středisko kyjevského, ruského i ukrajinského pravoslaví, vyzývala, že je třeba

pravoslaví před Uníí chránit. Znamenalo to rozšíření politicko-společenského konfliktu o náboženský prvek. Tehdy se také objevuje pokušení obrátit se k Moskvě. Moskva je přece pravoslavným třetím Římem a má pravoslavného cara.

Tato myšlenka se pojí s nejfatálnějším rozhodnutím, jaké učinil Bohdan Chmelnický, vůdce největšího z ukrajinských povstání, k nimž docházelo počínaje koncem 16. století. Chmelnický se po šesti letech střídavě úspěšných sporů a bojů s Rzeczpospolitou rozhodl, že vše definitivně rozetne ve svůj prospěch tím, že se poddá Moskvě. Stalo se tak v lednu roku 1654 v Perejaslavi. Počátkem tragické lekce pro Ukrajinu byla právě Perejaslavská dohoda. Zde bych rád připomenul, jak vypadala ona první srážka Ukrajiny vychované v Rzeczpospolité s kulturou moskevského samoděržaví. Chmelnický, který se mimochodem s carskými posly dorozumíval prostřednictvím tlumočnicků (to je třeba zdůraznit, neboť někdo dnes tvrdí, že Ukrajinci a Rusové přece mluvili stejným jazykem), se na cara obrátil s prosbou, aby kozáky přijal pod svůj carský patronát. Předpokládal, stejně jako jeho plukovníci, kteří jej jednáním pověřili, že carův vyslanec Vasilij Buturlin přísežně potvrdí podmínky ukrajinské či kozácké autonomie uvnitř nového carského impéria. Ale zde se setkal s odpovětí, která byla pro něj i pro jeho druhy plukovníky šokující. Vasilij Buturlin mu odpověděl:

V Moskevském státu (gosudarstvu) poddaní přísahají, že velkému hospodáři (gosudaru) budou sloužit a radit a že mu budou upřímně přát veškeré dobro. A to, že by se ve jménu cara přísahal, nikdy nebylo a nikdy nebude. Tobě, hetmanovi, nepřísluší o tom ani jakkoli mluvit,

poněvadž každý poddaný je povinen svému gosudaru věřit. A ty, hetmane, a záporožské vojsko musíte to, o co jste cara prosili, považovat za splněné a velkému gosudaru důvěřujte, jako kdyby přísahal na Evangelium. A velký gosudar vás bude chovat v lásce a péči a ochrání vás před vašimi nepřáteli.

To byl pro Bohdana Chmelnického šok, protože počítal s tím, že všechno bude stejné jako v Rzeczpospolité, že bude s carem jednat o smlouvě stejně jako předtím s králem. A zástupce cara mu odpověděl: „U nás nic takové nebylo, není a nebude, že by panovník uzavíral jakékoli dohody se svými poddanými. Od toho jste jeho poddanými.“ To byla podstata sdělení, které Ukrajina vyslechla v okamžiku, kdy se rozhodla pro Moskvu. Ale Moskvu nezvolila Ukrajina, rozhodl se pro ni Chmelnický, což je rovněž třeba zdůraznit. Největší ukrajinský básník Taras Ševčenko, kterého můžeme v jistém smyslu označit za postavu analogickou k našemu Mickiewiczovi, a u Ukrajinců takovou roli skutečně sehrává, napsal, že kdyby Chmelnického matka věděla, že její syn jednou uzavře v Perejaslavu dohodu s Moskvou, tak by své dítě zardousila v kolébce. Je to reakce věrného syna Ukrajiny na to, co z Perejaslavské dohody vyplynulo. Úplné, totální otrocké poddanství Ukrajiny.

Ale nejen Ševčenko takto po staletích zareaigoval, stejně smýšlela část Chmelnického doprovodu. Mimo jiné plukovník Ivan Bohun známý ze Sienkiewiczovy *Trilogie* – jde o historickou postavu, o jednoho z nejvýznamnějších kozáckých velitelů v té době, bohužel bojujícího po mnoho let proti nám. Důsledně a účinně, se smrtelnými následky pro Poláky. Ale když uslyšel, co tehdy

Bohdan Chmelnický. Zdroj: Wikimedia Commons

vyslechl i Chmelnický, prohlásil: „Já takovému vládci nebudu sloužit.“ Vzbouřil se. A stejně se zachovalo několik dalších plukovníků a odmítlo za takových podmínek carovi poslušnost. Uvykli svobodě a chtěli ji i nadále bránit. V obrovském Kyjevu, který tehdy měl několik desítek tisíc obyvatel, přísahal věrnost caru nějakých 460 osob. Kyjevané nechtěli žádnou smlouvu s Moskvou, natož jakoukoli formu poddanství vůči Moskvě. Navíc proti poddanství Moskvě, a to je třeba obzvlášť zdůraznit, neboť jde o důležitý aspekt, který si často neuvědomujeme, se postavil tehdejší kyjevský metropolita, a tedy hlava kyjevského pravoslaví, Sylvester Kosiv. Byl si vědom toho, že moskevské pravoslaví není pravdivým pravoslavím, ale že je zcela podřízeno despotické moci, což je popřením podstaty křesťanství. A s rozhořčením odmítl požadavek carského vyslance Vasilije Buturlina odpřisáhnout carovi věrnost. Perejaslavská dohoda, z níž vyplývá, že Ukrajina má být poddanou cara, má od počátku za následek vzpoury. Podle Moskvy by měla platit věčně, neboť je pro ni výhodná. Na ni se Moskva i dnes odvolává a Ukrajincům připomíná, že se

Rusům poddali sami: Neodpřisáhl snad váš velký Bohdan Chmelnický v Perejaslavi věrnost carovi a připojení Ukrajiny k Moskvě? Přehlížejí právě onen aspekt vzpoury proti aktu poddanství, který z Perejaslavské dohody vyplýval.

Poslední pokusy o obrat

Chmelnický se smířil se ztrátou kozácké svobody chápané jako nezávislost státu, protože pochopil, že pod nadvládou Moskvy žádná svobodná Ukrajina nebude, ale nemohl už couvnout – tak daleko ho přivedla nenávist vůči polské šlechtě. Chmelnický však v roce 1657 zemřel a jeho nástupcem, který se měl starat o hetmanský trůn do dospělosti Chmelnického syna Jiřího, se stal Ivan Vyhovský, neohrožený kozák, vychovaný podobně jako mnoho jiných kozáků v jezuitské koleji. Nezapomínejme, že ti, kdo tvořili kozáckou elitu, byli šlechtici, lidé vzdělaní podle stejného modelu a ve stejných školách jako polská nebo litevská šlechta. V jezuitských kolejích a občas i v jediné pravoslavné akademii, která tehdy existovala, v kyjevsko-mohyljanské akademii. A odchovanec právě těchto škol, vilenské jezuitské koleje a pravoslavné akademie v Kyjevě, Ivan Vyhovský pochopil, že je nejvyšší čas napravit omyly, které se staly, a vrátit se do Rzeczpospolité. Právě proto si na radě plukovníků a představitelů kozáckých mas v Haďači vyslechl návrh polských komisařů vyslaných králem Janem II. Kazimírem Vasou na uzavření nové smlouvy mezi Polskou korunou, Litvou a Rusí, rovnoprávné dohody rovných s rovnými, svobodných se svobodnými. Ocituji zde řeč polského komisaře Stanisława Bieniewského, kterou tehdy pronesl ke kozákům:

Už téměř deset let bojujíte o Ukrajinu Poláci a Moskali. Poláci o ní hovoří jako o svém plodu a údu a Moskali označují za svůj majetek cizí věc. Naše zem zalitá krví hyne, pole pustnou. Nakonec se z Boží milosti stalo tak, že vy, poznávše svůj omyl, a my, odpouštějící vám vaše omyly, sklonili jsme se jedni i druhí v mírnosti. A dobrotivý král a otec touží po tom, abyste odhodili jařmo otroctví a vrátili se ke starobylé svobodě. Nechť vzkvétají církve svými obřady, města obchodem a země pokojem. Vyzkoušeli jste si vládu polskou i moskevskou, okusili jste svobodu i znevolnění. Říkali jste, že Poláci jsou zlí, ale nyní určitě řeknete, že Moskali jsou horší. Co podněcovalo ruský lid jít k Moskvě? Víra? Ale Moskal má odlišnou víru. A on znásilňuje a věří tak, jak přikáže car. Čtyři patriarchy svatí otcové ustanovili, ale car ustanovil pátého pod svou svrchovaností, což nesměly učinit ani ekumenické sněmy. Vy cítíte duchovenstvo i neúchylnou jurisdikci církve, ale car, světský potentát, nakládá s duchovenstvem podle své vůle. Svrhává metropolity a dosazuje místo nich nové. A jak jedná ve světských záležitostech? Nic takového jste za polské vlády nepoznali. Musíte poslouchat tvrdé rozkazy. Dříve jste volili své starší, nyní jsou tací, kteří vám vnucují své nevolníky. A ty, kteří se vám líbí, chtějí připravit o život. Všechny zisky si car zabírá pro sebe, nedovoluje nebohému kozákovi pít kořalku, medovinu ani pivo. Přikazuje vám nosit moskevské kožuchy a laptě. Starobylé obyčeje chce vyhubit a nepovažuje vás snad ani za lidi. Rád by vám uřezal jazyky, abyste nemluvili, a oči nechal vydlobat, abyste se nedivili.

Drží si vás, dokud nás Poláky neporazí vaší krví, ale potom vás odsune za Bílé jezero a Ukrajinu osídlí svými moskevskými muži-ky. Zachraňte se, dokud je čas. Dohodněte se s námi, zachraňme společnou vlast, která k vám volá: Nezrodila jsem vás pro Moskvu, ale pro Polsko jsem vás vychovala a živila. Buďte mými dětmi, nestávejte se odrodilci.

Kozáci shromáždění v Haďači přijali jeho promluvu s nadšením, dohoda byla schválena – později ji odsouhlasil i varšavský sejm. Psal se rok 1658. Bohužel bylo prolito příliš mnoho krve, a jak to rovněž krásně popsal Henryk Sienkiewicz, „nenávist otrávil sbratřenou krví“, ale především vzplanuly ambice a sílilo vnitřní štěpení, ne mezi Poláky, ale mezi kozáky, mezi elitou ukrajinského národa, který se tehdy rodil. Toto štěpení záměrně vyvolané Moskvou, mělo pro Ukrajinu ty nejstrašnější následky. Šlo totiž o dělení samotné země a ukrajinského státu, neboť někdo chtěl být hetmanem pod Moskvou a někdo zůstat věrný haďačské dohodě a patřit jako hetman k Polsku. Následovalo rozdělení na dvě hejtmanství – západní a východní, podřízené Moskvě. Rzeczpospolita byla v té době vyčerpaná množstvím válek, které ji ničily víc než první a druhá světová válka dohromady. A právě ona zkušenost ničení způsobila, že Rzeczpospolita už nebyla schopna uskutečnit skvělou vizi haďačské dohody a ani vnitřně rozdělení kozáci ji nedokázali všemi svými silami podpořit. A tak došlo k tragédii rozdělení Ukrajiny. V roce 1667 přechází Kyjev pod vládu Moskvy, formálně na základě dohody s Rzeczpospolitou. Sice jen na krátkou dobu, ale po ní Moskva vtiskne své vládě nad Kyjevem trvalou platnost na dlouhá staletí. Kozáci nicméně nezapomněli na školu Rzeczpospolité a na svoji svobodu. Pět let

po Andrušovském traktátu (1667) oddělujícím východní část Ukrajiny, kterou zničená a oslabená Rzeczpospolita odevzdala Moskvě, se narodil Filip Orlik (Pylyp Orlyk). Pocházel z nábožensky smíšené rodiny (otec katolík, matka pravoslavná), navíc s českými kořeny. Časem se rozhodl pro pravoslaví a stal se významným zastáncem a mluvčím práv ukrajinského národa. Byl hlavním spolupracovníkem hetmana východní Ukrajiny Ivana Mazepy. O Mazepovi slyšelo hodně lidí, psal o něm přece Byron, němečtí romantikové, evropská kultura ho líčí jako symbol poněkud divoké, neotesané vzpoury, nicméně vzpoury ve jménu svobody, proti zotročení, které symbolizuje Rusko a car Petr I. Mazepa a Orlyk se narodili jako polští šlechtici, oba se vzdělávali v jezuitských kolejích a mezi kozáckými elitami ztělesňovali paměť Rzeczpospolité. Jejich boj za nezávislost Ukrajiny, který tehdy vedli proti Petrovi I. ve spojení se švédským králem Karlem XII., skončil jak známo v roce 1709 porážkou v bitvě u Poltavy. Bitva u Poltavy učinila z Petra, Moskvy a Ruska impérium ovládající celou východní Evropu.

Odkaz Pylypa Orlyka

Mazepa krátce poté zemřel a prapor svobody Ukrajiny pozdvihl hetman Pylyp Orlyk. V roce 1711 vydal v Benderech dokument *Traktáty a ústavy o právech a svobodách záporožského vojska*, který je občas charakterizován jako jedna z prvních psaných evropských ústav, ač nesplňuje řadu požadavků kladených na moderní ústavy. Každopádně to byl dokument, který uspořádával kozácké svobody zcela v duchu občanských tradic Rzeczpospolité. V roce 1712 Orlyk v manifestu evropským panovníkům napsal:

Kozáci mají za sebou právo lidské i právo přirozené, jehož jednou z hlavních zásad je, že národ má vždy právo protestovat proti útisku a dožadovat se navrácení toho, co mu bylo odebráno nespravedlivě a s převahou síly. Mezinárodní právo vyžaduje poskytování pomoci v krajních případech, kdy jsou občané utlačováni. Je to oprávněné a spravedlivé a je to v souladu s povinností, již ukládá křesťanství a dokonce i humanismus, přičiňovat se a zasazovat o obnovu států, které trpí útliskem pouze proto, že uvěřily ve spojenectví.

Tato slova byla skutečně napsána v roce 1712, ale znějí tak, jako kdyby je někdo napsal dnes, v roce 2022. Připomeňme si, že Ukrajinci uvěřili v dohodu uzavřenou v Budapeštském ujednání, ve kterém se na počátku devadesátých let minulého století zřekli jaderných zbraní, a to především pod nátlakem Ameriky, která si přála, aby pro USA existoval pouze jeden partner, a tedy místo Sovětského svazu Rusko. Spojené státy, Velká Británie a Rusko společně přinutily Ukrajinu k tomu, aby se zřekla svých atomových zbraní výměnou za záruku její územní svrchovanosti a neporušitelnosti jejích hranic potvrzenou spojenci Amerikou a Velkou Británií. To se stalo v roce 1994. Víme, že o dvacet let později byla Ukrajina „oříznuta“ o Krym, Donbas a Luhansk. Garanti, kteří tuto smlouvu formálně podepsali a k něčemu se tak zavázali, tehdy žádnou pomoc Ukrajině neposkytli. Dnes pomoc poskytují. Jde tu tedy o nějaké ponaučení, o pozitivní lekci z této zkušenosti. USA a Velká Británie by tuto pomoc patrně neposkytovaly, nebýt okolnosti, na niž upozorňuje text Pylypa Orlyka z roku 1712. Cituji

výzvu Orlyka k Evropě, aby „omezila Moskevský stát, který se může v krátké době zaměřit na evropskou svobodu“. Právě o toto jde, z tohoto důvodu jsou státy západní Evropy, latinského západního světa povinny pomáhat Ukrajině. Nejen kvůli morálním závazkům, které předtím nedodržely, ale ve svém vlastním zájmu, s ohledem na geopolitické důvody vyplývající z toho, že pokud se nezastaví ruská expanze na Ukrajině, uskuteční ruské impérium svůj celkový plán. A jeho celkový plán nejenže nekončí na Ukrajině, nekončí ani v Polsku, týká se celé Evropy. „Russkij mir“ musí čerpat lidi z Ukrajiny a Běloruska, aby Rusko mohlo dále rozvíjet imperiální hru v Eurasii a ve vlastním státu. Ale Putin potřebuje Evropu jako celek, jako ekonomickou rezervní sílu nutnou k tomu, aby se Rusko ve vztahu k Pekingu vymanilo z pozice Lukašenka. Nejde o nic šíleného, je to logické: jde o vědomě a chladnokrevně uskutečňovaný plán Ruska. Ukrajina je dědičkou vznešené tradice svobody – jistě, této svobody lze zneužít a může se proměnit v nespoutanou anarchii, tak tomu také v dějinách Ukrajiny ne jednou bylo, toho jsme si vědomi. Ale teď mám na mysli svobodu, jejíhož ducha provázeného odvahou nyní tak úžasné reprezentují právě Ukrajinci a již můžeme být vděční za dějinný bod obratu. ■

/ Přednáška byla pronesena v Krakově 23. dubna letošního roku. Redakčně upraveno. Z polštiny přeložil Josef Mlejnek. /

Andrzej Nowak (1960), polský historik, odborník na novověké dějiny Ruska a východní Evropy.

Zákopový umělec Volodymyr Pacera ve společnosti své prvotiny jménem Luční kobylka. Zdroj: Dmytro Larin, *Ukrajinska Pravda*

Lidoví básníci píší do oceli

Josef Mlejnek jr.

Ukrajinská improvizovaná bojová vozidla neboli banderomobily

Dvacetiletý automechanik Mykola Hontaruk, který žije v městečku Zavodske v Ternopilské oblasti na západě Ukrajiny, vyrobil letos v létě ze starého sovětského moskviče automobil pro armádu. Do díla se pustil po telefonátu od svého otce, jenž bojuje v Doněcké oblasti, kde se armáda potýká s nedostatkem automobilů. A otec prý nutně potřeboval pick-up. Nicméně na něco lepšího než na veterána sovětské éry prostředky scházely.

Pancéřování má Mykolův moskvič jen lehoučké, není to tedy obrněnec do první linie, ale může být velmi užitečný. Nad kabinu se dá připevnit kulomet, střelec by pak stál vzadu na korbičce. Náklady na koupi a úpravu prý v přepočtu činily 650 dolarů, otec poslal z fronty 300 dolarů, okresní samospráva poskytla 200 dolarů a dalších asi 100 dolarů městská rada města Zavodske – za ty se konkrétně koupila či opravila kola. „Peněz ani času nelituji, poněvadž auto se bude

na frontě hodit a může někomu zachránit život," řekl Mykola ukrajinským médiím. Automobil předal i se sadou náradí, kterou mu otec nedávno věnoval k dvacátým narozeninám.

Mykola zdaleka není sám. Podobných kutilů nyní v Ukrajině působí tisíce. Ukrajinská obrana je z významné části záležitostí (ekonomicky chudé) občanské společnosti, urputné snahy vytěžit z dostupného minima maximum. Naše pozornost je upřena na americké raketomety či na americké, francouzské nebo německé houfnice, bez kterých sice ukrajinská armáda agresora nevyžene, ale bez lidí jako Mykola Hontaruk a jeho otec teprve ne. A nikoliv náhodou v asi třítisícovém městečku Zavodske stojí i pomník Nebeské setnině, tedy obětím Majdanu z roku 2014.

Krátce poté začala ruská okupace Krymu a propukly boje s Moskvou podporovanými separatisty na východě a jihovýchodě Ukrajiny. A právě tehdy se zrodil fenomén ukrajinských lidových či podomácku vyráběných (upravovaných) vozidel pro bojové účely. Užívají se pro ně různé obecnější charakteristiky, například lidový obrněnec, wundervafle či šušpancer, což je hravá složenina z německého výrazu pro bojové vozidlo pěchoty schützenpanzer a slova šušpančik, označujícího zpravidla v ruskojazyčném internetovém prostředí fiktivní bytost nebo zvíře, jehož přesná podoba není známá. Lze se setkat i s výrazem moderní tačanka, jenž odkazuje na legendární bryčku s kulometem maxim, typický bojový prostředek ruské občanské války po roce 1917. Její vynález se často přisuzuje jedné z kontroverzních postav ukrajinských dějin, krutému kozáckému anarchistovi Nestoru Machnovi. Velmi časté je pak označení banderomobil dle Stepana Bandery, další problematické historické postavy, leč Ukrajinci ho prostě cítí především

jako bojovníka za národní i státní nezávislost. Když se řekne Bandera, má Ukrajinec zkrátka v hlavě něco úplně jiného než my.

Zejména v letech 2014–2015 vynaložila řada dobrovolníků obdivuhodně mnoho umu, invence, dřiny i úspor, a dala tak vzniknout početné a pestré směsi improvizovaných válečných vozidel, obvykle postavených na základě nějakého civilního automobilu, která sloužila zpravidla u dobrovolnických vojenských jednotek. Jejich široká škála zahrnuje lehce upravená osobní auta i opravdu těžké obrněnce zhotovené z nákladáků. Ukrajinská armáda na tom tehdy byla dost bídě – z hlediska techniky (bojové i sloužící logistice), ale též kvalit důstojnického sboru. Ke slovu tudíž celkem logicky musela přijít improvizace.

Legendární obrněnec Prjanyk (Perník) batalionu Azov na kyjevském festivalu Old Car Land v roce 2016.

Zdroj: facebooková stránka festivalu Old Car Land

Což o to, pick-up s kulometem či s nějakou jinou střelnou zbraní běžně používají po celém světě bojovníci všech směrů a vyznání. Hodně populární jsou v tomto ohledu vozy značky Toyota, typy Land Crusier a zejména pak Hilux, jenž údajně při rychlosti přes 100 kilometrů za hodinu dokáže prolétnout minovým polem bez škrábnutí. Hiluxy se staly takřka ikonickým symbolem Islámského státu, ale v roce 2021 je zařadila do výzbroje i česká armáda. Nemohou pochopitelně chybět ani na současném ukrajinském válčišti – Ukrajinci je používají i jako nosiče lehčích raketometů.

Fobos zrozený z Kamazu

Množina banderomobilů však zahrnuje i poměrně bytelně pancéřované a hodně osobité kreace. Vraťme se však do roku 2014. Batalion, později pluk Azov se tehdy, konkrétně v červnu 2014, podílel na osvobození Mariupolu z rukou proruských separatistů. I pomocí Perníku. Tak se totiž jmenoval jeho improvizovaný obrněnec, postavený ze starého nákladáku Kamaz. Jméno Perník (ukrajinsky Prjanyk) dostal prý podle toho, že ho v podstatě „upekl“ celý batalion, jelikož skoro každý něčím přispěl. Prjanyk se stal jedním ze symbolů jednotky, jejíž hrdinský odpor v areálu obklíčených oceláren Azovstal pak na jaře 2022 sledoval celý svět se zatajeným dechem.

Každý z exemplářů lidových obrněnců znamenal vlastně unikát, a i proto zpravidla dostávaly osobní jména. Samozřejmě, často ženská, podle milenek, manželek i matek tvůrců či bojovníků. Nebo podle dárek. Opancéřovaná palivová cisterna upravená z nákladáku

Ural 4320 tak nesla jméno Lilja, podle učitelky z Mykolajivu, samoživitelky se třemi dětmi, jež na její zhotovení přispěla částkou tisíc hřiven, prý skoro vším, co měla k dispozici. Zásobovala pak ukrajinské jednotky za bojů se separatisty na východě země.

Oblíbená byla i jména dle zvířat, která pancéřované kreace připomínaly nebo jejichž vlastnosti měly mít (Anakonda, Krokodýl, Velbloud, Želva). Nemohly chybět ani významné postavy ukrajinských dějin – Symon Petljura, představitel Ukrajinské lidové republiky, jež krátce existovala po první světové válce, nebo kozáčtí vojevůdci ze 17. století Ivan Bohun či Petro Sahajdačnyj. A zastoupeny byly rovněž filmové postavy (Šrek). Ale též bozi. Jako třeba Fobos, v řecké mytologii syn boha války Area a bohyně krásy, lásky a plodnosti Afrodite, jež svého otce doprovází do všech bitev a zosobňuje hrůzu a děs uprostřed válečné vřavy. Ukrajinský Fobos se ale zrodil z ruského

Opancéřovaná palivová cisterna upravená v roce 2014 z nákladáku Ural 4320 dostala jméno Lilja. Podle učitelky z Mykolajivu a matky tří dětí, jež na ni přispěla částkou tisíc hřiven, kterou si prý doslova „utrhlá od úst“. Lilja pak zásobovala ukrajinské armádní složky za bojů se separatisty. Zdroj: archiv Serhije Kaminského, *Ukrajinska Pravda*

Fobos je v řecké mytologii synem boha války Area a bohyně krásy, lásky a plodnosti Afrodite. Stejnojmenné ukrajinské bojové vozidlo ale vzniklo z ruského Kamazu, jeho řidič mu říkal Vlaštovka a hovořil s ním prý zvláštní řečí. Zdroj: facebooková stránka knihy *Narodni pancernyky*

nákladního vozu Kamaz, který původně působil v zemědělském podniku. Pancéřování provedli řemeslníci z obce Lobojkivka v Dnipropetrovské oblasti, pár tun kovu daroval místní majitel několika skladů šrotu. Gumu prý jeho stvořitelům poskytla opuštěná zavřená továrna. Získali tak životně důležitou ingredienci, poněvadž teprve čtyři centimetry gumy dokázaly spolu s kovem zadržet nepřátelskou kulku. Majitel dílny, kde Fobos vznikl, pocházel z Donbasu. Když se ho jeho malá dcera zeptala, kam že ten zvláštní nákladák pojede, odpověděl: „Bude bojovat s tvým strýcem.“ Jeho bratr totiž patřil k ozbrojencům separatistické Doněcké lidové republiky.

Fobos prodělal zkoušku ohněm u Ilovajsku, kde ukrajinská armáda v létě 2014 utrpěla těžkou porážku od jednotek separatistů notně posílených výzbrojí ruské armády a patrně i přímo ruskými vojáky. Jako jeden z mála kusů ukrajinské

techniky se totiž dokázal dostat z pekla ilovajského kotle sice ozdobený hojnými stopami po střelách, ale jinak bez fatální úhony. Jeho řidič „strýček Víta“ však kovové mytologické monstrum nazýval něžně „Vlaštovka“ a prý s ním hovořil pomocí zvláštního jazyka.

Právě i označení více jmény je pro ukrajinské lidové obrněnce docela typické. Například Luční kobylce (ukrajinsky Konyk) se říkalo též Žába nebo Škorpion. V roce 2014 sloužila u 11. praporu jednotek ukrajinské územní obrany „Kyjevská Rus“ v bojích u Slovjansku i Debalceve jako doprovod konvojí i podpora bojujících jednotek – umožňovala mimo jiné evakuaci vojáků krytou palbou z kulometu. Šlo o jeden z prvních a zároveň jeden z veřejně nejznámějších šušpancerů.

Zákopový umělec Pacera

Obor, kterým se zabývám, je vlastně „zákopové umění“ – řekl o Luční kobylce její tvůrce Volodymyr Pacera, jemuž jako základ pro jeho dílo posloužil podvozek dodávky UAZ 469. Pancéřování posádku chránilo před střelbou z ruční zbraně či před střepinami granátů, proti něčemu ráznějšímu by pochopitelně neměla šanci. Pacera byl však ke svému umění dobře připraven, poněvadž se profesionálně zabýval renovacemi staré vojenské techniky, hlavně z doby druhé světové války.

A již počínaje rokem 2014 se ukrajinští „zákopoví umělci“ setkávali i se sympatiemi a podporou v zahraničí. Pacera v rozhovoru pro list *Ukrajinská pravda* vzpomíná, jak pro svá vozidla sháněli neprůstřelná skla. Dobrovolníci našli prodávajícího v Německu. Vyklubal se z něj důchodce, a když zjistil, co jsou zač a na co skla

potřebují, dal jim je zadarmo. Naštěstí není každý Němec jako Olaf Scholz...

Podplukovník ukrajinské armády a vojenský publicista Serhij Kaminskyj dokonce o fenoménu ukrajinských šušpancerů a jejich angažmá v bojích na východě a jihovýchodě Ukrajiny vydal roku 2021 knihu nazvanou *Narodni pancernyky* neboli *Lidová obrněná vozidla* či *Lidové obrněnce*. Na jejich stránkách jich zdokumentoval více než 75, leč sám tvrdí, že jeho výčet určitě není kompletní.

Nejde pochopitelně o fenomén čistě ukrajinský. Improvizovaná obrněná vozidla se objevují v řadě konfliktů, především v těch, kde se výrazně angažují nepravidelné jednotky, často tedy v občanských válkách. Používají je však třeba, pod názvem narco tanky, i mexické drogové kartely. A rovněž proruští separatisté. Ovšem i pravidelná ruská armáda, zaskočená silou ukrajinského odporu, se letos musela uchýlit k improvizovanému „dopancéřování“ svých tanků, transportérů i nákladních automobilů. Někdy dokonce obyčejnými dřevěnými kládami, což se neobešlo bez posměchu na sociálních sítích.

Improvizované obrněnce mají každopádně za sebou už docela hluboko vyjetou historickou stopu. Například jedním z ikonických vozidel moderních polských dějin je obrněný vůz Kubuš (Kuba či Kubík, v Polsku je to ale i jméno Medvídky Pú), který na podvozků nákladního chevroletu v létě 1944 vyrobili bojovníci Varšavského povstání. Na rozdíl od mnoha z nich povstání přežil a nyní ho lze v částečně zrekonstruované podobě vidět ve varšavském Muzeu Polské armády. Muzeum Varšavského povstání pak dokonce vystavuje jeho pojízdnou repliku, která vyjíždí „do akce“ zpravidla v době připomínek této pro polské národní vědomí klíčové události.

A malého Kubuše si lze slepit jako plastický i papírový model, sestavit ho z kostiček polského výrobce stavebnic ve stylu lega jménem Cobi nebo koupit jako kovový sběratelský model v měřítku 1:43. Stalo se z něj auto s duší, jež se ukazuje v mnoha formách a patří mu pevné místo v garáži polského národního panteonu.

Dle Serhije Kaminského však ukrajinské lidové obrněnce představují jev i ve světovém kontextu docela mimořádný, nejen počtem kusů či kreativitou jejich tvůrců, ale i mírou zapojení velkého množství dobrovolníků v pomoci armádě. Pochopitelně svědčí též o nebývalém odhodlání Ukrajinců bránit svou vlast. „Technické detaily o železných monstrech se zde snoubí s osudy lidí, kteří tyto projekty vytvořili, financovali je z posledních úspor a také s nimi bojovali,“ dočteme se o Kaminského knize na webové stránce ukrajinského ministerstva obrany. „Příběh lidových obrněných transportérů není o železe, ale o lidech,“ říká sám Kaminskyj v článku, jenž vyšel v červnu 2021 na webu listu *Ukrajinská pravda*. Vypovídá prý o „touze chránit vojáky a svou zemi. O vlastencích, kteří neseděli nečinně s rukama v klíně.“ Jimi vyrobená obrněná vozidla samozřejmě nesplňovala přísné nároky na profesionální tovární vojenskou produkci. Přesto nějaký stupeň ochrany svým posádkám poskytovala.

Mad Ukr a síla týlového zabezpečení

Pacerova charakteristika „zákopový umělec“ vůbec není nafoukaná. Vždyť takového Isambarda Kingdoma Brunela, věhlasného stavitele železničních tratí, mostů i mohutných lodí z 19. století, průkopníka průmyslové revoluce, současníci nazývali „básníkem píšícím do oceli“.

Vlevo: Posádka Šíleného Ukrajince se chystá na frontu – v návěsu jsou umývárna, sprchy i pračky, aby i vojáci žili trochu jako lidé. Vpravo: Polibek Terminátorovi. Zorjana a Kateryna, dobrovolnice z posádky Šíleného Ukrajince, již v roce 2016, kdy snímek vznikl, asi tušily, že vytvářejí symbolický portrét své generace. Zdroj: facebooková stránka Mad Ukr

V roce 2002 skončil v anketě o největšího Brita druhý hned za Winstonem Churchillem. A produkce improvizovaných válečných vehiklů, nejen těch ukrajinských, má těsnou vazbu i k filmovému umění. Mnoho článků o nich odkazuje na kultovní sérii akčních filmů *Šílený Max* (*Mad Max*), jež se odehrává v postapokalyptické Austrálii a jednu z hlavních rolí v ní hrají různá bizarní, zpravidla bojová vozidla.

Ostatně řada ukrajinských lidových konstruktérů tuto inspiraci dokonce otevřeně přiznává. Jako například tvůrci kamionu Mad Ukr neboli Šílený Ukrajinec. Nákladák ukrajinské značky KrAZ dostal během let 2015–2016 dílčí pancéřování a návěs s vybavením pro základní lidské potřeby jako je umývárna, sprcha, prádelna či holičství. Vždyť i voják na frontě by měl, pokud možno, žít jako člověk.

K posádce dobrovolníků patřily i absolventky umělecké školy, dvojčata Zorjana a Kateryna. Mad Ukra okrášlily též vnitřní výzdobou, včetně portrétů Stepana Bandery a ukrajinského národního básníka Tarase Ševčenka v moderním

vojenském vybavení. A rovněž obrazem zachycujícím boje v Doněcké oblasti a jejich kamarády, kteří tam položili své životy.

Celý „mobilní regeneračně-hygienický komplex“ se budoval zhruba jeden rok, přispěli na něj podnikatelé, obyčejní lidé i hudebníci pomocí benefičních koncertů. Jedna důchodkyně prý věnovala z hlediska svých možností patrně astronomickou částku dvacet tisíc hřiven (zhruba okolo patnácti tisíc korun), za kterou se pořídil generátor.

Šílený Ukrajinec má i vlastní facebookový profil. Poslední příspěvky kvitují, že ukrajinská armáda zavádí do výzbroje standardní, továrně vyráběné nákladní automobily s vybavením pro zajištění výše uvedených potřeb. A každopádně výmluvně poukazuje na význam týlového zabezpečení, které se pochopitelně zdaleka neomezuje pouze na sprchy a jež se v našich zdejších úvahách, jak podpořit bojující Ukrajinu, bohužel skromně krčí někde v koutku. Přitom český potenciál je v tomto ohledu značný. Vždyť pick-upů, dodávek či nákladáků v domácích

autobazarech parkuje plno či na ně třeba někde padá prach v garáži, jelikož majitel si už pořídil něco lepšího. A logistika je pro vedení moderní války klíčová – každé staré funkční auto může opravdu hodně pomoci.

Prolínání paralelních vesmírů

Povaha bojů v Donbasu před rokem 2022 dávala podomácku vyrobeným válečným vozidlům jistou šanci, mohly znamenat a často nesporně znamenaly přínos. Ukrajinské síly čelily separatistickým jednotkám, pravda, podporovaným a vyzbrojovaným z Ruské federace, leč nikoliv pravidelné ruské armádě. V přímém střetu s ní by obrněným banderomobilům asi ani bůh války Arés moc nepomohl. Pořád však mohou odvést

plno užitečné práce ve vzdálenější podpoře frontových jednotek a v týlovém zabezpečení. A fenomén improvizace a zapojení lidové či občanské iniciativy se samozřejmě mocně projevuje i v aktuálním velkém konfliktu. Probíhají třeba sbírky a akce s cílem posílit logistiku ukrajinské armády co největším počtem automobilů, nákladních i osobních, dodávek i pick-upů. Ukrajinci je nakupují též v autobazarech po celé Evropě. A armádě se nadále snaží pomáhat i rozsahem možností či produkce malí konstruktéři, často technicky nadaní či zruční nadšenci.

Například Volodymyr Sadyk vyrábí ve své dílně ve městě Storožynec v Bukovině nedaleko rumunských hranic společně s partou spolupracovníků armádní buginy VOLS (zkratka pochází z jeho jména VOLodymyr Sadyk). Podobné a zcela drahé stroje tvoří ve světě běžnou součást

Bugina VOLS Volodymyra Sadyka (na obrázku vpravo), který je nyní dodává ukrajinským ozbrojeným silám. Vlevo je populární televizní moderátor Serhij Prytula, jenž už od roku 2014 organizuje sbírky na nákup vybavení pro ukrajinskou armádu. Uprostřed se usmívá Sadykova dcera Melisa, jež se tatínkovi stará o marketing na Instagramu, kde má skoro 300 tisíc sledujících. Zdroj: Twitter Serhije Prytuly

výbavy především speciálních vojenských jednotek. Sadyk je ale dokáže udělat z pár trubek a s motorem původně z žigulíka, nyní prý už z Volkswagenu. Vozidlo může sloužit k průzkumu, na kovovou konstrukci nad řidičem se dá připevnit kulomet nebo třeba protitanková střela. A na rozkládací lehátko vzadu nad motorem, příčně ke směru jízdy, lze uložit raněného a dostat ho alespoň do nejbližší polní ošetřovny. Vše v náročném, běžnému autu nepřístupném terénu.

Sadyk již armádě dodal několik desítek kusů. I díky pomoci fondu Serhije Prytuly, populárního televizního moderátora, jenž už od roku 2014 organizuje sbírky na nákup vybavení pro ukrajinskou armádu – od helem a neprůstřelných vest přes drony po různé druhy automobilů.

A jiná nevládní organizace nazvaná Sprava Hromad, jež spolupracuje s fondem bývalého ukrajinského prezidenta Petra Porošenka, kupříkladu vyhlásila sbírku na nákup jedenácti moderních továrních obrněných vozidel italské výroby MLS Shield. Každý z exemplářů dostane jméno dle jedné z postav populárních komiksů americké společnosti Marvel – Hulk, Spider-Man, Wolverine, Thor, Punisher, Iron Man či třeba Captain America. „Co mají příběhy odehrávající se ve vesmírech Marvel společného s velmi reálným světem, zejména s událostmi v Ukrajině?“ – ptá se Sprava Hromad na svém webu, a vzápětí jasně odpovídá: „V obou světech je místo pro hrdiny, kteří stojí na straně dobra, cti a spravedlnosti. Ve vesmíru Marvel jsou to komiksoví superhrdinové, v našem vesmíru – vojáci ozbrojených sil Ukrajiny!“

Tortilla aneb Finální vize

Na kyjevské výstavě Zbraně a bezpečnost vyvolala v roce 2017 pozornost Tortilla neboli „farmářský tank“, určený primárně k evakuaci raněných z fronty, který vyrobil zemědělec a vynálezce Boris Tkač. Na podvozek z pásového traktoru posadil velkou napůl rozříznutou cisternu s místem pro pěchotu či zraněné, předeek pro řidiče trochu zašpičatil a přidal i klecové pancéřování připomínající velká hmyzí křídla. Jméno Tortilla prý jeho kreace, evokující předpotopní tanky z první světové války či vůbec nějakého ptakoještěra, dostala podle želvy z Pinocchia.

Tortilla se na frontu údajně nikdy nepodívala a stala se i terčem posměchu ruských propagandistů. Já ale věřím, že její čas ještě přijde. Poněvadž konec války si nyní představuji následovně: K díře do pekla pomalu a velebně přijíždí šušpancer Tortilla s ukrajinským praporem hrdě vlajícím ve větru, zastaví, vojáci otevřou zadní dveře, vytáhnou z nich vystrašeného zajatého Putina, postaví ho na okraj té díry a se slovy „Idi na chuj!“ ho kopnou do zadnice. Sláva Ukrajině! ■

Josef Mlejnek jr. (1969), politolog a novinář. Zaměřuje se na demokratickou transformaci ve střední a východní Evropě.

Ilustrativní foto. Zdroj 123rf.com

Nová studená válka?

Nikolas Dohnal

Potřeba odpovídající strategie Západu vůči Číně

Pravděpodobně celý svět má svůj zrak upřený na válku na Ukrajině a na Rusko. U této tragické události však nesmíme zapomínat na růst Číny, jež bude minimálně ekonomicky a technologicky větším vyzyvatelem Západu než Rusko. Při pohledu na ruskou agresi na Ukrajině to působí nepravděpodobně, ale Čína má se svou velikostí lepší vyhlídky na expanzi. Toho už si kdysi všiml Napoleon Bonaparte, když prohlásil: „Nechte Čínu spát, protože když se probudí, otřese světem.“ Čínský prezident Si Ťin-pching v reakci na tento citát později kontroval slovy: „Lev už se probudil.“ Řev znovuzrozeného lva nahání západnímu světu hrůzu a Amerika se už vidí v další studené válce. Vzhledem k tomu, že se jedná o komunistický stát, vzniká dojem, že Čína je nový Sovětský svaz. Jenže tak tomu není. Čína je a bude velkou hrozbou nejenom pro USA, ale i pro celý Západ, avšak srovnávání se Sovětským svazem nebo odkazy na studenou válku jen komplikují vytyčení naší dlouhodobé strategie. Čína je zcela nový fenomén, se kterým se budeme muset poprat jinak. Když budeme s Čínou bojovat jako se Sovětským svazem, prohrájeme.

Studená válka, nebo jen posedlost Čínou?

V Číně jsem dosud nebyl. Pro její studium jsem se nadchl během svého zahraničního studia na Curyšské univerzitě. Vzhledem k tomu, že jsem se během studia politologie a mezinárodních vztahů neustále setkával s názory o nebezpečném růstu Číny, zapsal jsem si hned dva předměty o čínské politice; jeden o domácí a druhý o zahraniční. Studium této tajuplné civilizace, která má být největším rivalem Spojených států od konce studené války, mě okamžitě zcela pohltilo. A jelikož zrovna dorazil covid-19, shodou okolností právě z Číny, ponořil jsem se do studia čínské politiky s ještě větším zájmem. Mé nadšení provokovalo spolubydlící po celé Meierwiesenstrasse. Kamarád z Itálie mě neustále okřikoval: „K čertu, přestaň už být posedlý tou Čínou...“ Jistě to myslel s trochou nadsázky, jako by však z toho zaznívalo i nutkání nenechat se Čínou znervóznit, a to přesto, že se jedná o obrovského hráče na světové scéně. Jako by opakoval slova amerického politologa Michaela Beckleyho, který je v pohledu akademického establishmentu na čínskou expanzi výjimkou. Jako jeden z mála nemá z čínského rozpínání strach. Před více než třemi lety napsal do *Foreign Affairs* provokativní článek s názvem připomínajícím výzvu mého kamaráda: „Stop Obsessing About China“ [„Přestaňte už být posedlí Čínou“].¹ Beckleyho téměř drzá výzva vychází primárně ze dvou argumentů. Zaprvé Čína už kdysi velmocí byla, ale rychle upadla do zapomnění. A zadruhé, růst HDP, byť strmý, není všechno.

Na první příběh se na západní polokouli pozapomnělo. Čína byla v prvních dekádách dynastie Ming snad mocnější než celá středověká

Evropa. Nejenže byla dominantním centrem jihovýchodní Asie, ale její vliv zasahoval celý Indo-Pacifik. Pod vedením slavného admirála Čenga Che (období expedic 1405–1433) podnikala čínská říše plavby na Cejlon, Sumatru, a dokonce i do Afriky. Podle legend prý admirál Čeng Che doplul do Ameriky ještě před Kryštofem Kolumbem, byť historiky je tento exotický příběh spíše vyvracen.² Tak jako tak čínské flotily v 15. století ovládaly vlny asijských oceánů. V době, kdy se Evropa začala probouzet ze své izolace a teprve plánovala první světové výpravy, Čína měla nakročeno ke světové dominanci. Žádný strom však neroste do nebe a čínskou expanzi potkal nešťastný konec. Nebyl ovšem zaviněn žádným vnějším nepřítelem, nýbrž sebedestrukci. V roce 1525 si Číňané znenadání zapálili celou svou námořní flotilu s desítkami bezkonkurenčních lodí. Mocná Čína se od té doby uzavřela do sebe. Tento stav přetrvával až do 19. století, kdy chátrající říše padla do rukou západních mocností. Beckley dodává, že v té době bylo čínské HDP daleko vyšší než HDP západních rivalů. Podle Beckleho je tedy posedlost Čínou pouhou panikou, která nereflktuje celou historii obrátů v čínském vývoji.

Postoj Michael Beckleyho na amerického vyzyvatele je poměrně vzácný, akademický i politický mainstream je v názoru na Čínu naopak téměř stoprocentně sjednocený: ohrožuje americké zájmy, a co víc, Amerika by měla počítat s novou studenou válkou. Historik Niall Ferguson v jednomu rozhovoru otevřeně prohlásil, že se musíme připravit na novou studenou válku. Podobný slovník používá i expert na mezinárodní vztahy John Mearsheimer, proslulý svým neorealismem. Slovnímu spojení studená válka s Čínou se v odborné literatuře nedá vyhnout, na

toto téma vycházejí stovky článků a pořádají se desítky konferencí.

Na opačné straně stojí proud neamerických intelektuálů, kteří na čínském růstu naopak nevidí nic špatného. Kishore Mahbubani je pevně přesvědčen, že Čína může dále růst mírumilovně. Jiní přiznávají určitou míru napětí v posledních letech, ale vyhýbají se termínu nová studená válka. Bývalý australský premiér Kevin Rudd, který je považován za jednoho z největších expertů na Čínu, používá pro americko-asijské soupeření odlišný termín – mluví o něm jako o „studené válce 1,5“. Jisté pozůstatky historické analogie zde tedy nalezneme.³ S Kevinem Ruddem nejsem v názorech na Čínu úplně zajedno, ale tento termín je asi ze všech nejpřesnější. V této stati bych proto čtenáře rád přesvědčil, že novodobý antagonismus nemůžeme jednoduše přirovnat ke staré studené válce se Sovětským svazem. Je to nejenom nepřesnost, ale přímo hrubá chyba při plánování vhodné strategie jak porazit nového soupeře – marxistickou Čínu.

Stejně tak nemůžeme Čínu přehlížet jako nějakou bouřku, která se brzy přežene. Spojené státy už v jistém antagonismu s Čínou prostě jsou. Jakožto hegemon jsou ohroženy zemí, jež se těší výraznému ekonomickému a hospodářskému růstu. V takovém případě, ať by se jednalo o jakoukoliv zemi, by se hegemon vždy cítil ohrožen, že jej nový vyzyvatel svrhne. O tomto fenoménu brilantně pojednává několik let stará publikace od harvardského profesora Grahama Allisona. Kniha s názvem *Osudová past: Spojené státy versus Čína a Thúkýdidovo poučení z dějin* dokonale rozebírá princip tzv. Thúkýdidovy pasti, pojmenované po athénskému historikovi. Jelikož se sám zúčastnil peloponéské války mezi Spartou a Athénami (431–404 př. n. l.), mohl

dalším generacím předat to nejcennější – popis pravé příčiny starověkého konfliktu mezi dvěma bývalými spojenci. Podle Thúkýdida „vzestup Athén a následný strach probuzený ve Spartě byly tím, co učinilo válku nevyhnutelnou“.⁴

Graham Allison se vztahem mezi vystrašenou upadající velmocí a novým rostoucím tygrem zabýval hlouběji. Se svým výzkumným týmem došel k závěru, že v historii můžeme najít celkem šestnáct podobných případů, kdy se dvě mocnosti ocitly v Thúkýdidově pasti. Bohužel ve dvanácti z nich vehnala tato past obě mocnosti do ozbrojené války. Zákon totiž hovoří jasně: ve chvíli, kdy se upadající stát cítí ohrožen novým prosperujícím vyzyvatelem, má tendenci na něj ze strachu o ztrátu svého postavení zaútočit. Nepřipomíná nám to dnešní tahanice mezi Amerikou a Čínou?

Ať tedy chceme nebo ne, Čína se zákonitě stala vyzyvatelem USA. Co to však znamená pro Západ jako celek? Jsme ve studené válce jako tehdy s východním blokem vedeným Sovětským svazem?

Není válka jako válka a není marxismus jako marxismus

Čína je a bude hrozbou nejenom pro USA, ale i pro celý západní svět. Není to ovšem Sovětský svaz a nejsme ani ve studené válce 20. století. Náš mozek rád interpretuje složité jevy pomocí jednoduchých obrazů, a proto se srovnáním se studenou válkou se Sověty mnohdy nedívám. S používáním tohoto termínu překvapivě nezačala americká intelektuální obec. Samuel Huntington ve svém *Střetu civilizací* odkazuje na výroky o nové studené válce z úst čínských

představitelů už z počátku devadesátých let: „Koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let se rovněž zhoršily americké vztahy s Čínou. Vzájemné konflikty přerostly, jak prohlásil v září 1991 Teng Siao-pching, v novou studenou válku.“⁵ Jak vidíme, čínští komunisté se takto snažili popsat vztah s USA hned po pádu SSSR. Existuje tendence reagovat na jakékoliv ochlazení vztahů komparací se studenoválečným konfliktem, byť má od něj na míle daleko.

V době americko-sovětského soupeření žil svět pod permanentní hrozbou jaderného konfliktu. Obě velmoci používaly tvrdou taktiku odstrašování jadernými zbraněmi. Nejprve si Trumanova administrativa užívala jaderného monopolu. Stalin, byť dával chladně najevo, že jej jaderná bomba nezajímá, měl z možného vydírání Spojenými státy obrovský strach. Plán byl prostý – dojde-li na konflikt se Sověty, stačí nad sovětské území vyslat bombardéry s atomovou pumou. Nervózní sovětské vedení tedy dělalo vše pro to, aby jadernou zbraň získalo také. Za přispění špiónáže Klause Fuchse a zrady manželů Rosenbergových mohl Sovětský svaz roku 1949 šokovat celý svět představením své jaderné bomby.

Za této situace odstartovaly nelítostné závody ve zbrojení. Skoro všechny administrativy počítaly s tím, že na jaderný konflikt se Sovětským svazem dojde. Prezident Eisenhower představil v padesátých letech doktrínu „masivní odvety“ s cílem odstrašit východní blok od sebemenšího kroku směrem k útoku. Provokatér Chruščov, který toho na mezinárodním poli mnoho nedokázal, byl přesvědčen o tom, že válka s USA musí být jaderná a že bude trvat jen několik hodin.

Kennedy spolu s ministrem obrany Robertem McNamarou chtěli se Sověty domluvit alespoň předvídatelnou partii. Doktrína masivní

odvety již byla opuštěna, místo ní přišla Kennedyho administrativa s taktikou pružné odpovědi, která měla graduálně oplátit každý sovětský útok. McNamara byl ochotný vyjednat se sovětským vedením alespoň nějakou dohodu o zklidnění napětí. Ovšem na podzim roku 1962 byly odhaleny sovětské jaderné rakety na Kubě, což eskalovalo ve známou karibskou krizi. Svět byl uchráněn jaderné války za pět minut dvanáct jen s velkou dávkou štěstí.

Obě strany si během dlouhých let jaderného odstrašování vybudovaly jaderný arzenál s objemem desetitísíců jaderných hlavic. Čelíme něčemu podobnému s Čínou? Ani zdaleka.

Okolo čínského jaderného arzenálu panuje mnoho nejasností a není přesně určeno, kolika jadernými zbraněmi ČLR disponuje. Odhaduje se na 350 jaderných hlavic, což zhruba odpovídá úrovni francouzského vybavení. Jenom pro porovnání: Ruská federace drží největší počet jaderných hlavic jich má okolo 6 500. Proto je zavádějící mluvit o nové studené válce.

Čína bude určitě svoje jaderné zbraně dál zdokonalovat a jejich celkový objem zvyšovat. Stejně tak bude postupně posouvat svoji nukleární strategii. Když se v roce 1964 stala členem jaderného klubu, Mao Ce-tung se od počátku držel umírněné strategie tzv. „minimální deterrence“, jinými slovy odstrašení jakéhokoliv protivníka od náhlé agrese či vydírání. Tento skoro až neviditelný koncept byl v posledních letech opuštěn a Čína se posunula k nové strategii označované jako „omezená deterrence“ – tedy nejenom schopnost vrátit první ránu, ale mít dostatečné kapacity i na ustání dlouhodobého konfliktu. Se svým hospodářským a vojenským růstem bude mít Čína jistě chuť na zvyšování svých jaderných ambicí, což ovšem neznamená

obnovení starého napětí jako se Sověty. Čínu je možné zadržet vyjednáváním o průhlednosti jejího jaderného zbrojení a domluvit se na omezení další proliferace. V tomto bodě by bylo ideální do jednání zapojit i další země ze Západu a Indo-Pacifiku.

Problémem studenoválečného konfliktu nicméně nebyla jen jaderná hrozba, ale i boj o sféru vlivu mezi SSSR a USA. Svět rozdělilo bipolární soupeření. Země se ocitly buď pod sovětským drápem, nebo pod patronátem USA. A ty, které lavírovaly mezi oběma póly, pocítily krvelačnou vojenskou přítomnost obou stran. Jelikož ani jedna z nich nechtěla přijít o svůj vliv, byly tyto země centrem tzv. „proxy války“, jak píše Thomas Christensen⁶ – další z malého tábo- ra těch, kdo tvrdí, že studená válka starého typu se nebude opakovat.

Tento druh zástupné války nespadl z nebe. Důvod pro střet mocností nemohl být jasnější. Byl to aktivní vývoz marxismu-leninismu, jehož cílem mělo být svržení kapitalistického světa a nastolení beztřídní společnosti. Původním cílem marxismu totiž bylo odstranění státních struktur. Friedrich Engels ve svém díle *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* [Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu] dochází k závěru, že stát byl vytvořen jako mocenský nástroj pro vládnoucí třídy.⁷ Prapůvodním cílem marxismu bylo zlikvidovat státní uspořádání, proto onen slogan z Komunistického manifestu: „Proletáři všech zemí, spojte se!“ Poté, co se v SSSR dostal k moci Stalin, přešel na strategii vybudovat socialismus nejprve uvnitř vlastního státu a až následně expandovat do všech koutů světa. Obrat ve druhé světové válce po bitvě u Kurska (léto 1943) mu k tomu nahrál. Po osvobození východní Evropy Rudou

armádou nastoupilo i NKVD a Stalin okamžitě dosazoval do klíčových orgánů své soudruhy.

Západ byl k tomuto počínání pořád ještě slepý. Až na dvě velké výjimky – Winstona Churchilla a amerického velvyslance v Moskvě George Frosta Kennana. Ten na sovětskou hrozbu upozornil slavným „dlouhým telegramem“ v únoru 1946, čímž neformálně odstartoval strategii zadržování. Kennanovi bylo po zbytek kariéry mnohokrát křivděno a ne všechny jeho rady byly dostatečně vyslyšeny, nicméně důrazně upozornil na nebezpečí Říše zla, jak Sovětský svaz poté nazýval Ronald Reagan. V březnu 1946, pár týdnů po Kennanově telegramu, pronesl Churchill, již jako opoziční politik, ve Fultonu slavný projev o spuštění „železné opony“. USA a SSSR se nedlouho poté ocitly ve skutečné studené válce. Tento termín poprvé použil dlouholetý poradce amerických prezidentů Bernard Baruch v dubnu roku 1947. Prý mu jej poradil jeho spolupracovník a přítel Herbert Swope. O sovětské hrozbě už nebylo pochyb. Západ musel jednat. „Nenechme se klamat,“ poznamenal Baruch, „jsme uprostřed studené války. Naši nepřátelé se vyskytují doma i v zahraničí. Na tohle nikdy nesmíme zapomenout. Naše pochyby jsou srdcem jejich úspěchu.“⁸

Čínský marxismus je jiný než ten sovětský. Nepochybuji o zřůdnosti této ideologie. Měla být už dávno pohřbena a historicky odsouzena. Bohužel se ještě stále těší přízni, a to nejenom v Číně. Je ovšem třeba zdůraznit, že tento marxismus nelze přirovnávat k marxismu sovětskému. Sověti byli schopni vložit do marxismu svůj sen o celosvětové revoluci. Byl natolik atraktivní, že jej dokázaly absorbovat i africké společnosti a země na Blízkém východě. Jen si krátce připomeňme marxistický Jižní Jemen, Násirův Egypt

nebo socialistické Somálsko za Mohammeda Barrého. Samozřejmě všechny tyto režimy skončily naprostou katastrofou a proléváním krve nevinných lidí. Sovětům se ovšem brutálním způsobem podařilo dostat jejich model vlády skoro kamkoliv. Nemám pochybnosti ani o brutalitě Komunistické strany Číny. Jenže nemáme zatím jediný empirický příklad, který by na podobný scénář ukazoval. Nevidíme aktivní vývoz čínského komunismu do zahraničí. S tím souvisí rovněž skutečnost, že neexistuje ani jeden specificky „pročínský stát“ s alespoň podobnou vládou. Některé komunistické státy mají dokonce lepší vztahy s USA než s Čínou. Exemplárním příkladem může být Vietnam, jehož sbližování se Spojenými státy někdy až překvapuje. Severní Korea se svým krvelačným režimem taktéž není vysněným sousedem Číny, byť se Čína vůči nelidskému zacházení Kim Čong-una nijak neohrazuje. Čína spolu s USA skoro vždy na půdě OSN svorně vyzývá Severní Koreu k denuklearizaci.

Největší specifikum čínského marxismu spočívá v jeho omezení pouze na čínské území. Proto ta původní doktrína s názvem „socialismus s čínskými rysy“. Tento prazvláštní model byl poprvé navržen reformistou Teng Siao-pchingem. Jak píše český *Sinopsis*, první zmínku o tomto konceptu máme v jeho proslovu ze září roku 1982: „Zkombinovat univerzální pravdu marxismu s konkrétní realitou naší země, jít vlastní cestou, budovat socialismus s čínskými rysy, to je základní závěr, který vyvozujeme z našich dlouhodobých historických zkušeností.“⁹ Teng tušil, že nová éra liberalizující se Číny bude potřebovat nějakou jasnou záštitu pro udržení autoritářského režimu. Každý režim musí disponovat určitou legitimitou. A marxismus byl ideálním garantem zachování celistvosti silné Číny.

Liberalizace ovšem byla možná rychlejší než samotný ekonomický růst a občané se stali svobodnější než kdykoli v historii celé čínské civilizace. Na univerzity se v průběhu let dostaly západní publikace (jako díla Adama Smithe), které by za časů Maovy kulturní revoluce skončily v plamenech. Občané se během nového milénia stali odváznější, dožadovali se více svobod, více podnikali a mnohem častěji jim bylo umožněno vycestovat do zahraničí. Tento trend byl pocho-pitelně negován konzervativním křídlem marxistických věrných, kde vzrůstaly obavy z toho, že se už na školách nevěnuje marxismu taková pozornost. Si Ťin-pching ihned po převzetí moci využil všechny možné příležitosti k tomu, aby uvádající marxismus znovu oživil. V éře demokratizace si žádný režim nemůže být jist svým přežitím. Čínská vláda se zdá neotřesitelná, jenže i malá nehoda dokáže způsobit pád letitého režimu.

Si Ťin-pching si to uvědomuje, a proto potřebuje ocelovou pěst pro upevnění své moci. A tak přišel s novým konceptem – „marxismus 21. století“ (někdy také „socialismus s čínskými rysy pro novou epochu“).¹⁰ Jedná se o nástroj na obnovení ideologie, kterou Čína kopíruje jen „na oko“. S beztrídním marxismem si nemá co říci. Je to pouhá fasáda pro udržení komunistické diktatury.¹¹ Pro nás je však důležité, že s ním není možné nikam expandovat. Je to marxismus jenom pro Čínu. Čína dravě požírá africké státy svým projektem Hedvábné stezky, když zoufalým vládám nabízí zadlužovat se v její prospěch. Tento lichvářský expanzionismus znamená velkou výzvu pro mezinárodní společenství, nikoliv však expanzi marxismu.

Čína svůj systém nenutí okolním aktérům, protože sama ví, že je realizovatelný pouze v Číně. Pokud by čínský marxismus začal být

soudruhy aktivně vyvážen ven, Západ by musel rychle zareagovat. Zatím musíme skromně uznat, že čínský marxismus není jako sovětský.

Ujasnit cíle a priority

Zadržování Číny začalo už dávno. Nebyla k tomu potřeba ani řeč ve Fultonu, ani dlouhý telegram. Zahájilo ho de facto zvolení Donalda Trumpa. Ekonomický protekcionismus měl tvrdě zasáhnout čínskou ekonomiku, zpomalit její nezastavitelný růst. Tento plán měl jednoznačnou podporu celého politického establishmentu ve Washingtonu. Demokrati šli sice Trumpovi po krku, ale proti jeho úmyslům postavit se čínskému protějšku nic nenamítali, což je v časech totální polarizace americké společnosti určitě pozitivní.

Je sice hezké, že na společném protivníkově se shodnou jak Nancy Pelosi, tak Kevin McCarthy, jak CNN, tak Fox News, lídři by však měli přijít s jasnou představou, co má být finálním výsledkem „studené války“ proti Číně. Zatím jsem od vrcholných představitelů USA nic takového neslyšel. Nechtěl bych Bílému domu či Pentagonu křivdit, třeba již byla sepsána přísně tajná strategie s přesnými cíli. Koneckonců první rozsáhlá strategie proti Sovětskému svazu, tzv. NSC-68 sepsaná v roce 1950, byla odtajněna až v sedmdesátých letech. Pokud tedy podobný dokument existuje, můžeme si oddychnout. Zatím to ovšem vypadá spíše na chaotickou nekoncepčnost. Proto když Kishore Mahbubani mluví o absenci dlouhodobé strategie USA vůči Číně, musíme mu dát za pravdu.

Co je vlastně cílem Spojených států, jaké vítězství v této studené válce si představují? Je

to demokratizace Číny? Je to pád komunistického režimu (s výměnou autoritářského vedení za servilnější)? Nebo je to jen zpomalení čínského HDP a žádost o uznání americké superiority? Na definování tohoto „vítězství“ totiž velmi záleží. Pro každý z těchto cílů je vhodná jiná strategie, u každého se nabízí jiné portfolio spojenců.

Za studené války nebylo finálním cílem nastolení demokracie v Sovětském svazu, ale především vítězství nad marxismem a leninismem, neboť jak se píše ve zmíněné strategii NSC-68: „Na rozdíl od předchozích aspirantů na hegemonii, Sovětský svaz je živěn fanatickou vírou, která je zcela v rozporu s tou naší, a snaží se prosadit svou absolutní autoritu nad zbytkem světa.“¹² Strategie NSC-68, jejímž architektem byl jestřáb Paul Nitze, proti tomu vytyčila jasný cíl – ochranu svobodného světa: „Naším odhodláním je zachovat individuální svobody, jak je to napsáno v naší ústavě a Listině práv. Jsme odhodláni vytvořit takové podmínky, aby náš demokratický systém mohl žít a prosperovat. A bude-li to nutné, jsme odhodláni bojovat za obranu našeho způsobu života.“¹³

Udržení svobodného světa však mělo více interpretací. Bílý dům věděl, že musí spolupracovat i s autoritářskými režimy, aby zadržely prosakování marxismu. Z toho důvodu všechny administrativy podporovaly puče v zemích, kde hrozil příchod socialistické vlády. Nikdo nemohl být nadšen ze Suhartova režimu v Indonésii nebo Pinochetova v Chile či ze saúdských monarchií. Nicméně bez těchto spojení by Spojené státy sváděly daleko tvrdší boje proti sovětskému rozpínání. Dnešní situace je téměř totožná. Amerika i Západ potřebují nakloněné autoritářské režimy, jako je Vietnam nebo Saúdská Arábie. Na

vývozu lidských práv a demokratizace není nic špatného. Jenomže rivalita mezi USA a Čínou se neodehrává jen v rámci jednoduché dichotomie demokracie versus nedemokracie. Pokud chtějí USA a Západ uspět jako celek, musejí si seřadit priority od nejvyšší po nejnižší a podle toho postupovat. Není možné svádět všechny bitvy najednou. Jestli má být finálním cílem zkrocení čínské expanze, pak musí Západ spolupracovat i se zlými hochy.

Idea demokratizace Číny je ovšem ambiciózně přestřelená. Čína nemá kořeny západní filozofie, které by poskytly odrazový můstek pro demokratizační vývoj. Individualismus, lidská práva, brzdy a protiváhy, to všechno je čínské civilizaci cizí. Ve filozofii Konfucia a Mencia nic o demokratických principech najít nemůžeme. I Francis Fukuyama ve své slavné knize *Konec dějin* zdůrazňoval, že byť idea demokracie zvítězila, Čína (a Rusko) se kvůli své osobité historii bude vyvíjet nezápadním směrem.¹⁴ USA a Západ jako celek by si proto měly přesně ujasnit, co si pod vítězstvím nad Čínou představují. Co pokládají za ideální scénář a jak se jej má dosáhnout. Spoléhat na dialektickou demokratizaci je bohužel naivní.

V čem spočívá čínská hrozba

Když má člověk z něčeho strach, měl by vědět, odkud ten strach pochází. Když někdo mluví o hrozbách, většinou se ptám na „nejhorší možný scénář“. Tedy čeho se máme opravdu bát? Za časů staré studené války se občané na západ od železné opony mohli bát přímo jaderného útoku, invaze a komunistického podmanění. U čínské hrozby je tohle skoro nereálné. Přímý útok na

americké pobřeží nebo uzurpování asijského kontinentu zatím nehrozí.

Čínské nebezpečí spočívá v něčem jiném. Pokud by došlo k dalšímu mocenskému posílení Číny, hrozí nám změna mezinárodního režimu. Proč je ale udržení současného mezinárodního režimu tak důležité? Protože je po celou dobu pod patronátem americké hegemonie. Od konce studené války zažíváme na Západě nejdelší období míru, stability a prosperity. Vidíme, jak alespoň v civilizovaném světě klesá počet konfliktů, které jsou navíc řešeny vzájemnou spoluprací. Je to díky tomu, že je člověk racionálnější? Nebo že zvítězila demokracie v našem vědomí, jak si to interpretoval Francis Fukuyama pomocí hegelíánské filozofie? Lídr liberálních ateistů Steven Pinker v díle *The Better Angels of Our Nature* tvrdí, že člověk postupem času ztratil vůli ke krutosti. Lidstvo prý opustilo násilí jako pragmaticky nevýhodný relikt.¹⁵ Možná mají liberálové v něčem pravdu. Ale uniká jim jeden podstatný fakt. Na pravidla mezinárodního hřiště již dekády dohlíží jakožto hlavní arbitři Spojené státy. Všechny klíčové instituce, které dopomáhají celosvětové spolupráci, OSN, Světová banka, Světová obchodní organizace, Mezinárodní měnový fond, fungují díky americké nadřazenosti. Nastolený liberální režim není výdobytkem evolučního altruismu. Liberální režim vznikl převahou Ameriky, jež vyžadovala aplikaci svých domácích institucí, jako jsou volný trh, kooperace a lidská práva, na mezinárodní prostředí. USA a Západ obecně jako jediní vymáhají poslušnost těmto pravidlům. Ať už se jedná o zadržování teroristů, jadernou proliferaci nebo zastavení genocidy, Spojené státy jsou hlavním iniciátorem. Ale co se stane, když jejich moc vůči Číně oslabí? Můžeme si být stále jisti, že tato pravidla, psaná i nepsaná, přetrvají?

Já tvrdím, že s každým úpadkem moci ve vztahu s Čínou se svět stane nebezpečnější. Využijí toho hlavně nezkrotní aktéři jako Írán či Severní Korea. Jak před časem dokonce prohlásil bývalý ministr zahraničí Německa Sigmar Gabriel, „bez USA jako mezinárodního šerifa se vynoří gangsteři a padouchové“. ¹⁶ Nejenom to. Možná že i dlouholetí spojenci v jihovýchodní Asii dodržují zajetá pravidla pouze díky respektu ke Spojeným státům. Japonsko, Indie či Jižní Korea drží se Západem už od konce druhé světové války. Některý stát má se Západem společného více, jiný méně. Optimistická interpretace tohoto pouta hovoří o sdílení stejných hodnot. Ta pesimistická o tom, že jsou našimi spojenci jen proto, že Amerika je stále nejsilnější. Ale co kdyby již nejsilnější nebyla a vystřídala by ji Čína?

Samuel Huntington byl k loajalitě asijských států snad nejpodezřívavější, a nejvíce k Japonsku. Podle Huntingtona se Japonsko vždy přikloní na stranu silnějšího. Jejich pevná vazba s Amerikou je podmíněna pragmatickou kalkulací. „Japonci, píše člověk ze Západu žijící delší dobu v Japonsku, se dříve než ostatní skloní před velkou silou – začnou spolupracovat s tím, o kom se domnívají, že je morálně převyšuje... a na druhé straně jako vůbec první odmítnou zneužívání moci ze strany morálně ochablého a zesláblého hegemonu,“ uvádí Huntington ve *Střetu civilizací*. ¹⁷

Z tohoto důvodu je životně důležité udržet sílu Ameriky. Proto USA tak krouží kolem Tchaj-wanu. Povinnost chránit Tchaj-wan není jen úkolem morálním, ale i mocenským. Morální apel hovoří pro dodržení slibů a uchránění demokratické společnosti před potenciální agresí Čínské lidové osvobozené armády. Mocenská povinnost vyzývá k udržení respektu americké

síly. Invaze na Tchaj-wan by nebyla poslední tečkou bez mezinárodních důsledků. USA by ztratily respekt a jejich Pax Americana by mohl být definitivně podlomen. Jak dobře postřehl Niall Ferguson v článku napsaném pro *Bloomberg*: „Tchajwanská krize může znamenat konec amerického impéria.“ ¹⁸

Podle Huntingtona se Čína nikdy nesmíří s americkou hegemonií. Když pozorujeme megalomanský projekt Hedvábné stezky a lichvářské půjčování zaostalým zemím, dává čínské snažení smysl. Podříditi se americké hegemonii odporuje podstatě čínského myšlení. V čínské filozofii už po staletí platí koncept *tianxia* neboli „vše pod nebem“. Čína byla vnímána jako centrum vesmíru. Císař byl pánem a ostatní státy se jako barbarské měly poklonit císařské moci. Čína si pro okolní státy v Asii vydobyla tributární systém, jakýsi kvazivazalský regionální režim, kde byli okolní aktéři nuceni uznat čínskou nadvládu.

Samuel Huntington měl v devadesátých letech jasno: Číňané ve svých dějinách nikdy striktně neoddělovali domácí a vnější záležitosti. Jejich „pohled na světový řád odrážel vnitřní řád čínský, a tudíž byl rozšířenou projekcí čínské civilizační identity“, o které se mělo za to, že „se reprodukuje v soustředných kruzích jako správný řád kosmu...“. „Na nebi nejsou dvě slunce, a ani na zemi nemohou být dva císaři.“ V důsledku toho nebyli nikterak nakloněni „multi-polárnímu, nebo dokonce multilaterálnímu pojetí bezpečnosti“. ¹⁹

Jak Čínu zadržovat

Při zadržování protějšku je vždy nutné si uvědomit, jak protějšek bojuje. Oproti Sovětskému

svazu, který spoléhal zejména na vojenskou sílu, bojuje Čína psychologicky. Číňané věří, že klíč k úspěchu v bitvě nevěží ve vojenském manévru, ale v psychologické dominanci. Tento model strategického myšlení pochází od velkého čínského стратега Suna-c'. Zatímco se evropští stratégové jako Evžen Savojský nebo Carl von Clausewitz soustředili na převahu na vojenském poli, Sun-c' ve svém spise *Umění války* nadřazuje psychologický pilíř nad všechny ostatní aspekty. Válku podle něj můžeme vyhrát ještě dříve, než ji začneme: „Nejlepší není ten, kdo ve sto bitvách stokrát zvítězil, ale ten, kdo cizí vojska pokořil bez bitvy.“ Ačkoliv bývá předmětem debaty historiků, zda Sun-c' skutečně žil a zda spis *Umění války* je opravdu jeho dílem, víme jistě, že současná taktika Číny postupuje podle jeho rad. Proč se vláčet po válečných polích, když můžu protivníka porazit v uhlazeném obleku. Jak zdůraznil Henry Kissinger ve své knize věnované Číně: „Zatímco západní tradice se koncentrovala na rozhodující střety vojsk plné hrdinských činů, čínský ideál zdůrazňoval decentnost, nepřímou a trpělivou budování strategické výhody.“²⁰

Co vidíme dnes, je čínská psychologická nadvláda. Sovětský svaz se pyšnil vojenskou převahou, kdežto Čína se může pyšnit psychologickým bojovým uměním. Během let si Peking vytvořil síť kontaktů v nejvyšších patrech světové politiky po celém světě. Akademici Clive Hamilton a Mareike Ohlbergová v nové knize *Hidden Hand – How the Chinese Communist Party is Reshaping the World* odkrývají chapadla Čínské komunistické strany. Autoři ukazují, jak si Čína zajišťuje vliv v západních vládách, v impaktovaných časopisech, neziskových organizacích a politických stranách. Kombinací

pochlebování a vyhrožování již několikrát donutila cizí velvyslance (např. Kanady a Švédska) až trapně ustoupit čínskému diktátu. Soudruzi to dělají mistrně. Bývalým západním politikům lichotí tak dlouho, až je nakonec nechají sklonit se pod „širým nebem“. Většinou jim Čína předá cenné vyznamenání, vychválí je do nebes, a oni nakonec zapomenou na své západní hodnoty. Například bývalý francouzský premiér Jean-Pierre Raffarin dostal v roce 2019 medaili přátelství osobně od prezidenta Si Ťin-pchinga. Když byl ještě premiér, podpořil v roce 2005 zákon schvalující čínskou invazi na Tchaj-wan. Podle Si Ťin-pchinga se takové medaile předávají za „loajalitu vůči Straně a čínskému lidu“.²¹ Krásná ukázka ponižující servility. Tímto způsobem získává Čína každým rokem strategickou výhodu nad Západem.

Správná otázka proto zní, zda s tím můžeme něco dělat. Ano, ale musíme zvolit správný postup. Zaprvé musí Amerika do zadržování vtáhnout celý Západ. Heslo „America first“ zní výtečně – obnovit velikost amerického průmyslu, vrátit atmosféru cadillaků a Elvise Presleyho. Jenomže Amerika nemůže tento boj vyhrát sama. Trump dobře pojmenoval čínské nebezpečí, ale svými útoky vůči Evropě a některým asijským státům zbytečně nahnal své spojence do čínského náručí. Amerika nemá kapacitu na sólokapra. V době studené války tvořilo americké HDP polovinu HDP světového, a přesto USA zapojovaly do boje všechny své spojence. Dnes, kdy mají patnáct procent světového HDP, dostaly Spojené státy chuť na samostatnou misi. Přitom by sjednocení proti společnému nebezpečí posílilo celý smysl zadržování. Když budou Američané dobře jednat se svými spojenci, Čína bude mít velký problém získat dominanci. Již teď vidíme, že se

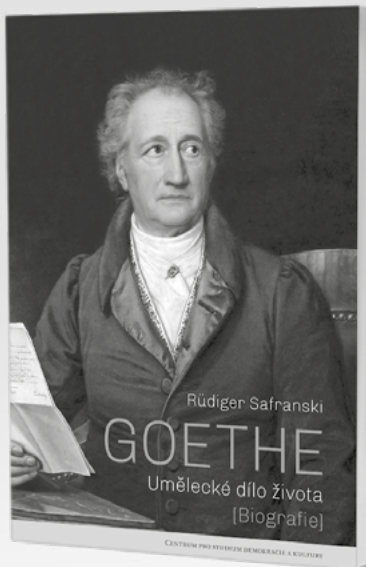
proti čínskému rozpínání vytváří automatické zadržování v jihovýchodní Asii. Čínské nároky na takřka celé Jihočínské moře ohrožují zájmy okolních států jako Vietnam, Jižní Korea, Japonsko, Malajsie, Filipíny a Indonésie. Skrze nové aliance jako Quad (zatím jsou členy pouze USA, Austrálie, Indie a Japonsko) může Amerika se svými spojenci vytvořit dostatečnou protiváhu, a zamezit tak dalšímu čínskému rozpínání.

Zadruhé musí Amerika ukazovat sílu. Biden oproti Trumpovi diplomatickým jazykem znovu urguje mobilizaci spojeneckých sil. Ale jeho image je poškozena slabým počínáním. Fiasko v Afghánistánu a chaotické řízení Bidenovy administrativy oslabuje mezinárodní prestiž Ameriky. Trump byl schopen během dne pozurážet skoro všechny své kolegy, ale nikdy nedopustil, aby Amerika vypadala slabě. Demonstrace síly je velmi důležitá. Politolog Stephen Van Evera ve svém historickém výzkumu ukázal, že státy mají tendenci k agresi, pokud cítí slabost protivníka.²²

Čína by invazi na Tchaj-wan uskutečnila ve chvíli, kdy by cítila americké oslabení. To nesmějí Spojené státy nikdy dopustit.

Zatřetí je třeba Čínu zadržovat v oblasti strategických komodit. Mám na mysli hlavně kybernetiku. Dobrým příkladem bylo zadržení v případě Huawei a budování 5G sítí. Nemá cenu trestat ostatní státy za větší ekonomickou spolupráci s Čínou. Tomuto vývoji moc zabránit nelze, obzvlášť když jsou USA s Čínou největšími obchodními partnery. Problémem je projekt Hedvábne stezky, ale není neřešitelný. Zaostalé státy se u Číny nebezpečně zadlužují a stávají se jejími vazaly. Ale právě zde je velká příležitost pro Západ. Důvod, proč se například africké státy rozhodly pro hlubší spolupráci s Čínou, je frustrace z nedostatečné podpory ze strany Západu. V Číně viděly spasitele, který jim navíc nebude diktovat, jak mají spravovat svou zemi. Dnes už ale vidí, že si vykopaly vlastní hrob. S jejich oddlužením jim však může pomoci právě Západ.

INZERCE

RÜDIGER SAFRANSKI

2., brožované vydání

GOETHE

Umělecké dílo života
[Biografie]

Goethe, jako bychom se s ním setkali poprvé. Safranski, mistr výkladu z hlediska dějin duchovního vývoje, se Goethovi přibližuje výhradně z primárních pramenů – díla, dopisů, deníků, rozhovorů, poznámek současníků. Vzniká tak neobvykle živý obraz člověka, jehož životní cesta zahrnuje období od hravého rokoka až ke střízlivému věku železníc, člověka, kterému celá jedna epocha vděčí za své jméno: doba Goethova. Autor líčí nejen Goethovu tvorbu a jeho dobu, ale i básnickovu práci na sobě samém.

B5 | brož | 600 stran | 498 Kč |

Pokud by se ocitly pod velkým tlakem Číny nebo jim bylo vojensky vyhrožováno, musejí západní státy zakročit.

Mistrovský kousek americké zahraniční je diplomacie prostřednictvím základen v jiných zemích. Snad žádné jiné zemi se nepodařilo zbudovat takové vojenské impérium. Podle Beckleyho mají Spojené státy po celém světě přes 500 základen (Al-Džazíra udává 750).²³ Čína má zatím pouze jednu oficiální základnu v Džibutsku, debatuje se o dalších v Pákistánu, Rovníkové Guineji a Kambodži. Proto jsou USA velmocí číslo jedna a ještě dlouho jí budou, pokud ovšem udrží stávající status. Jejich vojenská nadřazenost je zatím pro Peking těžko dosažitelná. Z toho důvodu si Spojené státy musejí důsledně pohlídat, aby Čína nerozšiřovala své základny nikde po světě. Už se jim například podařilo zastavit stavbu čínské vojenské základny ve Spojených arabských emirátech na konci minulého roku.²⁴

Vojensky je zatím Čína slabší soupeř než Rusko. Čína sice vyvíjí tlak na Tchaj-wan, ale Rusko je aktérem, který silně nabourává liberální režim. Po rozpadu SSSR bylo Jelcinovo Rusko na kolenou. Jelcin nedokázal zkrotit ani čečenský odpor v devadesátých letech. Až po nástupu Putina si Rusko vojensky vydobylo mezinárodní respekt. Nejprve zvýšilo vojenské aktivity v okolí sféry svého vlivu. Varovným prstem byla ruská agrese vůči Gruzii v roce 2008 a anexe Krymu na jaře 2014. Putin však šel ještě dál a do americké hegemonie se naboural mimo bývalý sovětský prostor. V roce 2015 po dlouhé občanské válce v Sýrii přispěchal Putin vojensky na pomoc Asadovu režimu. K překvapení celého světa ztratily USA svůj intervenční monopol. Putinova chuť však dále rostla. Když se socialistická Venezuela pod vedením Nicoláse Madura dostala do

obrovských finančních potíží, opozice cítila příležitost pro svrnutí diktátora. Do jejího čela se postavil mezinárodní veřejnosti neznámý Juan Guaidó, jenž okamžitě dostal podporu od Bílého domu a takřka celého demokratické pásu západní polokoule. Ihned se šířily spekulace o vojenském zásahu USA. Na scénu ovšem opět vtrhlo Rusko, které v březnu 2019 poslalo Madurově režimu na podporu vojáky.

Rusko má na mezinárodním poli daleko větší vojenské ambice než Čína, což ukázala i invaze na Ukrajinu z letošního roku. Proto je tak důležité důkladně studovat, s kým máme tu čest, jinak prohrájeme.

Být hrdý na svou civilizaci

Můžeme vymyslet tu nejlepší strategii. Můžeme mít ty největší vojenské a personální kapacity. Dokonce můžeme mít tu nejvýkonnější ekonomiku na světě. To všechno ale vyjde nazmar, pokud nebudeme věřit sami sobě. Když budeme opovrhovat naší západní civilizací, dlouho nepřežijeme. Tento faktor výslovně podtrhl zde již mnohokrát citovaný Samuel Huntington: „Přežití Západu závisí na tom, zda Američané znovu potvrdí svou západní identitu a zda obyvatelé Západu uznají, že jejich civilizace je jedinečná, nikoliv univerzální, a sjednotí se za účelem její obnovy a obrany.“²⁵ Proto si dejme pozor na ničení naší historie, kácení soch a řádění na univerzitách. Zatímco Číňané jsou na svou civilizaci pyšní, my se dobrovolně dopouštíme sebedestrukce. A ještě si to užíváme. Je to poněkud zvláštní. Nejlépe tento sebedestrukční fenomén před delším časem vystihl americký historik Richard Pipes: „Žádná jiná civilizace tak nepovzbuzuje vlastní

sebekritiku, která v jejích extrémních formulacích vede až k odmítnutí jí samé.²⁶

Čína se tak na demontáži Západu ani nemusí moc nadřít. Klidně se může zničit sám. Nakonec proto přidávám poslední varovný citát, tentokrát od Nialla Fergusona: „Největším problémem možná není expanze Číny, radikální islám nebo emise CO₂, ale ztráta vlastní víry v civilizaci, kterou jsme zdědili po svých předcích.“²⁷ ■

- 1 Beckley, Michael (2018). Stop Obsessing About China. Why Beijing Will Not Imperil U.S. Hegemony. *Foreign Affairs*. September 21, 2018. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2018-09-21/stop-obsessing-about-china>
- 2 Timeline – World History Documentaries (2018). How China Could Have Conquered The World | When China Ruled The Waves | Timeline. Youtube video. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=h4YEADagu0o>
- 3 Hutt, David (2020). „Cold War 1.5“ is a better historical analogy. *AsiaTimes*. Online: <https://asiatimes.com/2020/06/cold-war-1-5-is-a-better-historical-analogy/>
- 4 Allison, Graham (2018). *Osudová past. Spojené státy versus Čína a Thukýdidoovo poučení z dějin*. Praha: Prostor.
- 5 Huntington, Samuel (2001). *Střet civilizací. Boj a proměna světového řádu*. Rybka Publishers, s. 266.
- 6 Christensen, Thomas (2021). There Will Not Be a New Cold War. *Foreign Affairs*. March 24, 2021. Online: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-03-24/there-will-not-be-new-cold-war>
- 7 Engels, Friedrich (1884). *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. Zürich, s. 106.
- 8 Glass, Andrew (2010). Bernard Baruch coins term „Cold War“. *Politico*. April 16, 1947. Online: <https://www.politico.com/story/2010/04/bernard-baruch-coins-term-cold-war-april-16-1947-035862>
- 9 Socialismus s čínskými rysy (2021). Online: <https://sinopsis.cz/sinopis/socialismus-s-cinskymi-rysy/>
- 10 Si Ťin-pchingovo myšlení o socialismu s čínskými rysy pro novou epochu (2020). *Sinopsis*. Online: <https://sinopsis.cz/sinopis/si-tin-pchingovo-mysleni-o-socialismu-s-cinskymi-rysy-pro-novou-epochu/>
- 11 Tomuto konceptu jsem se již v *Kontextech* věnoval, viz Dohnal, Nikolas (2021). Čínský marxismus 21. století: Jak se Čína vzdala rovnosti, ale nechala si diktaturu. *Kontexty* 2/2021.
- 12 National Security Council Report, NSC 68, „United States Objectives and Programs for National Security“, April 14, 1950, History and Public Policy Program Digital Archive, US National Archives. <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/116191>, s. 4.
- 13 Tamtéž, s. 5.
- 14 Fukuyama, Francis (2008). The End of History. In: Betts, R. *Conflicts after the Cold war: Arguments on Causes of War and Peace*. New York: Columbia University, s. 13.
- 15 Pinker, Steven (2012). *The Better Angel of Our Nature: Why Violence Has Declined*. Penguin Books.
- 16 ZDFheute Nachrichten (2022). Sigmar Gabriel: Ohne die USA als Sheriff kommen die Gangster | Markus Lanz vom 04. Januar 2022. Youtube video. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=vHZeSog2uNk>
- 17 Huntington: *Střet civilizací*, op. cit., s. 285.
- 18 Ferguson, Niall (2021). A Taiwan Crisis May Mark the End of the American Empire. *Bloomberg*, Opinion. Online: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2021-03-21/niall-ferguson-a-taiwan-crisis-may-end-the-american-empire>
- 19 Huntington: *Střet civilizací*, op. cit., s. 281.
- 20 Kissinger, Henry (2011). *On China*. Allen Lane – Penguin Books, s. 23.
- 21 Hamilton, Clive, Ohlberg, Mareike (2021). *Hidden Hand. How the Chinese Communist Party Is Reshaping the World*. Oneworld Publications, s. 73.
- 22 Evera, Stephen Van (1998). Offense, Defense, and the Causes of War. *International Security*, No 4, s. 5–43.
- 23 Al Jazeera. Infographic: US military presence around the world. Online: <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/10/infographic-us-military-presence-around-the-world-interactive#:~:text=The%20US%20controls%20about%20750,the%20next%2010%20countries%20combined>
- 24 Borger, Julian (2021). Work on „Chinese military base“ in UAE abandoned after US intervenes – report. *The Guardian*. Online: <https://www.theguardian.com/world/2021/nov/19/chinese-military-base-uae-construction-abandoned-us-intelligence-report>
- 25 Huntington: *Střet civilizací*, op. cit., s. 13.
- 26 Pipes, Richard (2002). Přetrvávající iluze. In: Novák, Miroslav (ed.). *Komunismus a fašismus*. ISE – Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, s. 73.
- 27 PragerU. (2020) Why the West Won. By Niall Ferguson. Youtube video. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=rkTgBz9RYIs>

Nikolas Dohnal (1998), student politologie a mezinárodních vztahů na Masarykově univerzitě.

Utopie a apokalypsa

Modrý jezdec Franz Marc a hledání duchovnosti v umění

František Mikš

Bavorský malíř Franz Marc (1880–1916), spoluzakladatel mnichovské skupiny **Modrý jezdec**, u nás není moc znám, téměř nic o něm nebylo publikováno. V německy mluvících zemích však patří k nejoblíbenějším expresionistům, jehož díla návštěvníci galerií vyhledávají. Mnoho jeho obrazů barevných koní, krav, jelenů, psů, koček i jiných zvířat je vysloveně krásných a poetických a na rozdíl od většinou dráždivých a nervózních expresionistických děl působí uklidňujícím dojmem. Zdání však někdy klame. Marcovy umělecké ambice byly neskonale větší než jen nově a procítěně malovat zvířata a přírodu. Jeho talent a vůle byly nesporné, ale vnitřní svět složitý a umělecké teorie utopické, což z něj dělá jednu z nejzajímavějších, ale i nejtragičtějších postav počátků moderního umění.

Čím hlubší modrá, tím naléhavěji vyzývá k použití za nekonečnem a vyvolává touhu po čistotě a v posledku po nadsmyslnosti. Je to barva, jež se nám vybavuje při zvuku slova nebe.

Vasilij Kandinskij, *O duchovnosti v umění*

Sdružení Modrý jezdec (*Der Blaue Reiter*) založili Vasilij Kandinskij a Franz Marc v Mnichově v roce 1911. Vzniklo o necelých šest let později než drážďanská skupina Most (*Die Brücke*), šlo tedy o „druhou vlnu“ německého expresionismu. Stejně jako drážďanští umělci se její členové vymezovali vůči tehdejší malbě, zkostnatělému akademismu i impresionismu, ale také proti západní civilizaci, industrializaci a městské společnosti. Na rozdíl od drážďanské skupiny, jejíž díla

jsou divoká a spontánní, členové Modrého jezdce neusilovali o *osvobození* instinktů, ale o jejich *očistění*, o prosazení duchovnosti v umění. „Máme-li uniknout únavnosti evropského nevkusu, naše myšlenky a naše ideály musejí nosit žíněné košile,“ píše Franz Marc v lednu 1911 svému příteli Augustu Mackemu.¹ V Marcově symbolice barev představovala modrá „mužský princip, trpký a duchovní“, proto symbol modrého jezdce. Trpké a duchovní však bylo především Marcovo umělecké hledání, kdy se ve své zjitřené anti-civilizační citlivosti odvrátil nejdříve od člověka ke zvířatům, u nichž hledal prapůvodní čistotu a harmonii s přírodou, a následně, opět zklamán, od přírody a zvířat k abstrakci – a rovněž k velebení války jako nezbytné očisty světa, skrze niž povstane nová *epocha duchovnosti*.

Prolog: Sv. Julián Pohostinný

V Muzeu Franze Marca v Kochelu am See, městečku v malebné „modré krajině“ jezer v podhůří bavorských Alp nedaleko Mnichova, nedávno proběhla zajímavá výstava, nazvaná podle jednoho z nejznámějších malířových obrazů *Osudy zvířat* (obr. 1).² Rozměrné plátno (přibližně dva na dva a půl metru) muzeu dočasně zapůjčilo Kunstmuseum v Basileji. Výstava se konala u příležitosti dvoustého výročí narození francouzského spisovatele Gustava Flauberta, jehož povídku „Legenda o svatém Juliánovi“³ malíř v roce 1913 ilustroval, což ho k namalování plátna údajně inspirovalo. Plátno je považováno za jeden z vrcholů Marcova díla, za syntézu jeho uměleckých snah vycházejících z fauvismu, kubismu a futurismu, ale především za temnou předtuchu první světové války. Na rozdíl od většiny malířových obrazů, na nichž zvířata působí uklidňujícím a harmonickým dojmem, je rozměrné plátno přímo apokalyptické a zvířata jsou zde zobrazena ve stavu rozrušení a strachu. Hořící a hroutící se les s ostrými diagonálními plameny v ničem nepřipomíná obyčejný přírodní požár, ale spíše dělostřeleckou válečnou vřavu, jak ji budou později zobrazovat někteří expresionističtí umělci, kteří hrůzy Velké války zakusí na vlastní kůži.⁴

Na titulní straně: Franz Marc: Pastýř, 1911–1912, olej na plátně, 100 × 135 cm. Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Mnichov. Repro: Mark Rosenthal: *Franz Marc*, reprodukce č. 24.

←1. Franz Marc: *Osudy zvířat*, 1913, olej na plátně, 195 × 266 cm, Kunstmuseum, Basilej. Repro: commons.wikimedia.org

↗2. Franz Marc: *Sv. Julián Pohostinný*, 1913, akvarel, kvaš, bronzový prášek. Repro: *Franz Marc: The Retrospective*, s. 261.

Pro pochopení tehdejších Marcových nálad a postojů je však důležitější nenápadný akvarel *Sv. Julián Pohostinný*, jenž vznikl téhož roku jako ilustrace ke zmíněné Flaubertově povídce a do výstavy byl rovněž zahrnut (obr. 2). Povídka líčí příběh královského syna, vychovaného ve víře a s rodičovskou láskou, jenž jednoho dne během bohoslužby v kapli zabije zatoulanou myš, což v něm probudí sadistickou touhu zabíjet zvířata. Vyrostle z něj statný bojovník a lovec, jehož nejoblíbenější zábavou je vyrážet sám na koni do lesů a pobíjet pro potěšení zvěř. Když jednoho dne zmasakruje celé stádo jelenů a poté pro nic za nic zabije i krásnou osamocenou jelení rodinu s čerstvě narozeným kolouchem, promluví k němu lidským hlasem smrtelně zraněný jelen, jenž ho prokleje a vysloví proroctví, že Julián jednoho dne zabije i své vlastní rodiče.

Z Juliána se stane statný a neohrožený válečník, který kolem sebe shromáždí obávanou armádu žoldáků, s níž slouží různým panovníkům, až nakonec osvobodí samotného císaře

Okcitéanie ze zajetí proradných musulmanů. Za odměnu dostane za ženu jeho krásnou dceru, usadí se v královském paláci, kde žije v přepychu a pokojným životem. Po čase se však jelenova kletba naplní a on omylem skutečně zabije oba své rodiče, kteří ho přijeli v přestrojení navštívit. Julián, zdrcený smutkem a pocitem viny, opustí rodinu i přepych paláce a začne putovat světem jako žebrák a kajícíník a vyprávět lidem svůj příběh. Vyrobí si zíněnou košili se železnými hroty, vylézá po kolenou na hory, zachraňuje chromé z požárů a děti z propastí, ale vykoupení a klid nenachází. Nakonec se usadí jako poustevník u opuštěného přivozu přes řeku, kde si postaví chýši, opraví loďku a za skývu chleba převáží pocestné. Jednoho dne převezé přes řeku malomocného tuláka, kterého nejenže nasytí a poskytne mu své lůžko, ale nakonec ho umírajícího zahřívá nahý vlastním tělem. Spolu s ním pak konečně v úlevné slasti umírá a odchází do nebe.

Na Marcově obraze je Julián na koni namalovaný modrou barvou, představující mužskou, přísnou stránku, a jeleni a kanci se před ním choulí strachy. Mezi jezdcem a zvěří je velká plocha červené barvy, nejspíš obrovská kaluž krve, naznačující brutální násilí vůči zvířatům. Dynamiku celé scény podtrhují okolní pahýly stromů s letokruhy, které ovšem nejsou zlomeny v půli nějakou přírodní katastrofou, například vichřicí, ale rovně seřezány, jako by je pokácel člověk. Poselství povídky i obrazu je zřejmé: Julián (a tedy lidstvo obecně) dospívá k prozření, pokoře a duchovnosti až po dlouhých a krutých masakrech zvířat a také lidí na válečných bojištích.

Marc byl přesvědčen, že evropská civilizace je již natolik zkažená, že cesta k její obrodě a pravé duchovnosti může vést pouze skrze krvavá a očištná jatka Velké války, kterou s nadšením

přivítal: „Zůstaňme vojáky i po válce, protože tohle není válka proti nějakému vnějšímu nepříteli, jak tvrdí noviny a naši vážení politici, je to *evropská občanská válka*, válka proti neviditelnému vnitřnímu nepříteli evropského ducha.“⁵ Proto je plátno *Osudy zvířat* některými kunsthistoriky interpretováno nejen jako obraz apokalypsy a ničení, ale i jako malířovo poselství naděje, jako předzvěst nového světa, který z jejího krveprolití a popela povstane. Mladý jelen, namalovaný modrou „duchovní“ barvou, jenž se hrdě vzpíná uprostřed chaosu a vřavy, se podobá spíše obrozené a očištěné postavě svatého Juliána než některé z jeho dřívějších zvířecích obětí.

Napůl malíř, napůl klerik

Pro pochopení Marcovy složité osobnosti je třeba začít u jeho rodinného zázemí. Narodil se 8. února 1880 v Mnichově a spolu se svým o tři roky starším bratrem Paulem vyrůstal ve středostavovské rodině s uměleckými sklony. Otec Wilhelm úspěšně dokončil studia práv, ale nakonec se rozhodl pro dráhu malíře. Proslul zejména žánrovými obrazy s výjevem z místního života a dochovalo se i plátno, na němž zachytil svého patnáctiletého syna Franze soustředěně vyřezávajícího něco ze dřeva (obr. 4). Matka Sophie pocházela z Alsaska a dětství strávila ve frankofonním Švýcarsku, kde navštěvovala přísnou kalvínskou internátní školu. Rodiče se brali v relativně pozdním věku. Jejich dva synové Franz a Paul byli pokřtěni jako katolíci, ale vychováni byli jako protestanti, neboť otec v roce 1895 pod vlivem své ženy vystoupil z katolické církve a přestoupil na protestantskou víru. Již od mládí trávila rodina pravidelně léto na venkově poblíž

→3. Franz Marc: Portrét umělcovy matky, 1902, olej na plátně, 99 × 70 cm, Lenbachhaus, Mnichov. Repro: Franz Marc: *The Retrospective*, s. 96.

⇒4. Wilhelm Marc: Franz Marc vyřezává ze dřeva, kolem roku 1895, Muzeum Franze Marca, Kochel am See. Repro: commons.wikimedia.org

jezera Kochelsee, což v Marcovi probudilo zájem o přírodu a prohloubilo jeho lásku ke zvířatům, zejména koním.

Přísná výchova, důraz na pokoru, skromnost, duchovní hodnoty, literaturu a filosofii vedly k tomu, že z Franze vyrostl vážný, intelektuálně a nábožensky založený mladík. Spolu se svým bratrem navštěvoval mnichovské Luitpoldovo gymnázium, kde byl po nějakou dobu jejich spolužákem Albert Einstein. Zpočátku uvažoval o studiu filologie či teologie, ale po absolvování školy, během roční povinné vojenské služby, se rozhodl jít ve stopách svého otce a věnovat se malířství. V roce 1901 se zapisuje na Akademii výtvarných umění v Mnichově, kde získá důkladnou malířskou přípravu v tradici mnichovské školy 19. století, jak můžeme vidět na technicky zvládnutém portrétu jeho matky, z něž vyzařuje protestantská přísnost i zaujetí četbou (obr. 3).

Zájem o teologii a spiritualitu Marca provází po celý jeho krátký život. „Ačkoli jsem byl umělcem, byl jsem také napůl klerikem a filologem, což bylo dáno mou výchovou, mým prostředím a mými vlastními dispozicemi,“ svěří se později v jednom z dopisů.⁶ Během studií hodně cestuje,

v roce 1901 navštíví s bratrem Paulem Benátky, Padovu a Veronu, o dva roky později pobývá delší dobu ve Francii, kde se seznamuje zejména s díly Courbety, Delacroixe či Maneta. Po návratu do Mnichova se rozhodne akademii opustit, neboť mu zdejší výuka připadá zkostnatělá, a nadále jít v umění vlastní cestou. V roce 1904 se odstěhuje od rodičů a zřídí si svůj první ateliér ve Schwabingu. Stále ještě hledá svůj styl a inspiruje se především u francouzských umělců. V roce 1907 znovu cestuje do Paříže, kde na něj zapůsobí díla Paula Gauguina a zejména Vincenta van Gogha, a jeho temná paleta, ovlivněná mnichovskou školou, se postupně projasňuje. O něco později se inspiruje divokou barevností fauvistických malířů Henriho Matisse a Keese van Dongena. Toto usilovné hledání, výrazný posun v barevnosti i očividné zdroje inspirace můžeme vidět například na dvou rozdílných aktech, jež vznikly v rozmezí jednoho roku a zachycují malířovu přítelkyni a pozdější manželku Marii (obr. 5 a 6).

V lednu roku 1910 se Franz Marc seznámí s Augustem Mackem, talentovaným malířem z Vestfálska, který se dočasně se svou manželkou

⇄5. Franz Marc: Studie aktu, 1909, olej a tempera na desce, 89 × 60 cm, Städtische galerie im Städelsches Kunstinstitut, Frankfurt nad Mohanem. Repro: *Franz Marc: The Retrospective*, s. 114.

←6. Franz Marc: Akt s kočkou, 1910, olej na plátně, 86,5 × 80 cm, Lenbachhaus, Mnichov. Repro: *Franz Marc: The Retrospective*, s. 126.

✓7. August Macke: Portrét Franze Marca, 1910, olej na desce, 50 × 38 cm, Städtische Museen zu Berlin, Nationalgalerie. Repro: Barnett (2018), s. 116.

↓8. Franz Marc v roce 1910. Repro: en.wikipedia.org

usadí nedaleko Mnichova u jezera Tegernsee. O sedm let mladší Macke se stane Marcovým přítelem, s nímž se vzájemně navštěvují a sdílejí své myšlenky i malířské zkušenosti. Debatují především o barvě, s níž oba v té době experimentují, dodávají si vzájemně odvahu ke stále radikálnějšímu řešení.⁷ Macke vyvede samorostlého a poněkud svérázného malíře (obr. 7 a 8) z umělecké izolace, seznámí ho se sběratelem a mecenášem umění Bernhardem Koehlerem, jenž mu výměnou za část jeho budoucích obrazů poskytne

měsíční rentu dvě stě marek. To Marcovi umožní nadále se plně věnovat pouze tvorbě. V létě roku 1910 definitivně zruší svůj mnichovský ateliér a usadí se na venkově v zapadlé vesničce Sindelsdorf nedaleko Murnau. Během následujících čtyř let zde namaluje svá nejsilnější a nejvýznamnější díla.

Hledání spásy v přírodě a animalizace umění

V pozadí Marcova uměleckého hledání i filosofických úvah, podobně jako u většiny modernistů, je gnostická nespokojenost se světem a člověkem, který ho obývá. A rovněž s uměním, které tento svět přijímá jako samozřejmost. Počátkem dvacátého století se v Německu rozšířil hnutí hlásající návrat k přírodě, neboť panovalo přesvědčení, že návrat k půdě omladí společnost, která byla vnímána jako stále víc technická, materialistická a neupřímná. Rozvíjí se kult těla, uvolňuje se sexuální morálka a na venkově vznikají různé umělecké a nudistické kolonie, které tak

rádi a originálně zachycovali na svých obrazech umělci drážďanské skupiny Most.⁸ Duchovně zaměřený Franz Marc se při hledání spásy v přírodě vydal jinou cestou. Po roce 1910 akty z jeho tvorby téměř mizí a raději než na malování lidských bytostí a jejich světa se čím dál více soustředí na vytváření kreseb a obrazů nejrůznějších domácích i divokých zvířat, koček, psů, koní, krav či jelenů. Jeho paleta je zpočátku barevně redukováná, zvířata téměř splývají s okolní přírodou, jako by tím chtěl zdůraznit, že jsou s ní bytostně spojena a mají nevinnou duši. Některé malby působí téměř monochromně, například procítěný obraz dvou plachých srnců hledajících za soumraku potravu (obr. 9). Z plátna *Sibiřští ovčáci na sněhu* vyzařuje harmonie a čistota, kromě převládající bílé malíř využívá pouze žlutou k modelování těl psů, aby vynikli na bílém sněhu, a světle modrou pro stíny, které dodávají obrazu hloubku (obr. 10).

↓9. Franz Marc: Srnci za soumraku, 1909, olej na plátně, 71 × 100,5 cm, Lenbachhaus, Mnichov. Repro: Franz Marc: *The Retrospective*, s. 121.

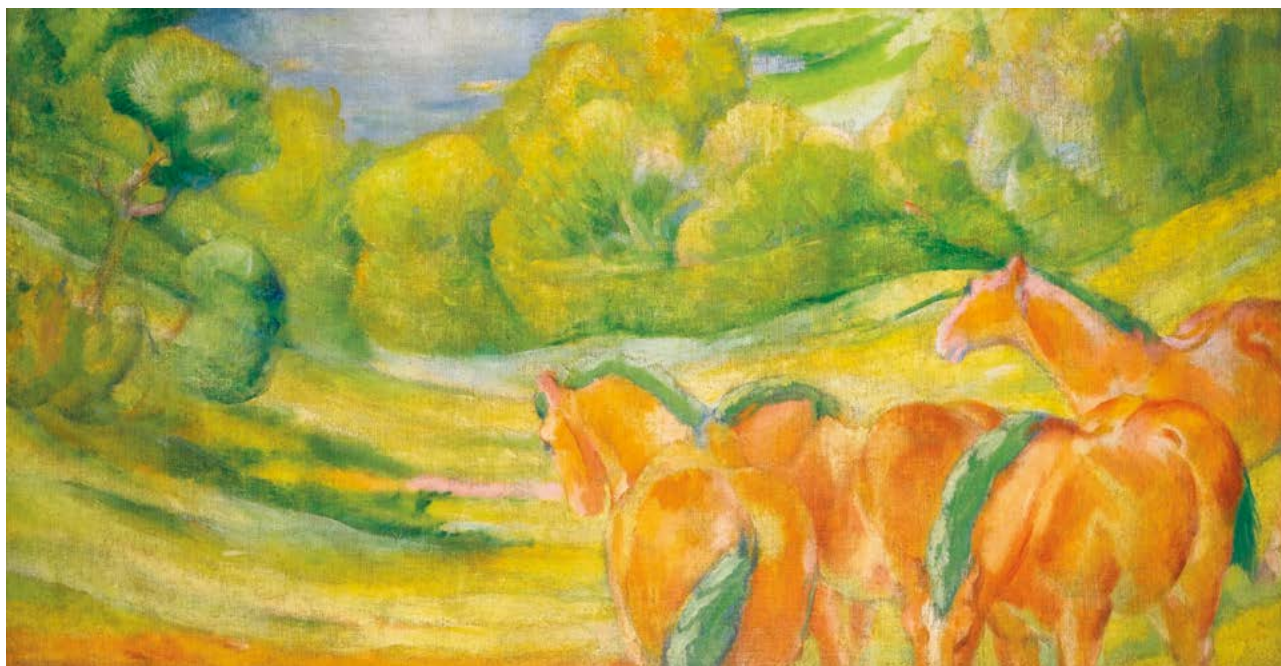
↘10. Franz Marc: Sibiřští ovčáci na sněhu, 1909–1910, olej na plátně, 80,5 × 114 cm, National Gallery of Art. Repro: Franz Marc: *The Retrospective*, s. 116.

Nejoblíbenějšími zvířaty, jež Marc maluje, jsou koně, které se snaží zachytit na velkoformátových obrazech, na nichž pracuje dlouhé týdny v plenéru, aby jejich ladná těla co nejvíc harmonicky propojil s okolní přírodou (obr. 11). Celé hodiny pozoruje a skicuje krávy na bavorských loukách a srnce a jeleny v lesích, intenzivně studuje jejich pohyb a chování a rovněž se důkladně seznamuje s jejich anatomii. A do svých obrazů se snaží zakódovat určitá poselství a své duchovní ideály. Nechce věrně zobrazovat zvířata a přírodu, jako to dělaly generace umělců před ním. Chce dosáhnout toho, aby příroda „promlouvala“ sama o sobě, nezávisle na zkreslujících interpretacích lidského rozumu. V roce 1910 v dopise mnichovskému nakladateli Reinhardu Piperovi poprvé zmiňuje svou teorii „animalizace“ umění, již se ve své tvorbě snaží řídit:

Chtěl bych vystupňovat svou citlivost pro organický rytmus všech jevů. Chtěl bych se panteisticky vcítit do pulsující a tekoucí krve; do přírody, do stromů, do zvířat, do atmosféry... Nevidím žádný lepší prostředek k dosažení „animalizace umění“ (jak bych to rád nazval) než obraz zvířete. Proto po něm sahám.⁹

11. Franz Marc: *Velká krajina*, 1909, olej na plátně, 110,5 × 211,5 cm, soukromá sbírka. Repro: Franz Marc: *The Retrospective*, s. 123.

Aby takového panteistického vcítění dosáhl, musí umělec sestoupit „o patro níž“, od člověka ke zvířeti, které má ještě čisté, civilizací neposkvrněné smysly. Marc usiluje o zcela nový způsob malby, založený nikoli na tom, jak se zvíře jeví na naší sítnici, ale jak zvíře samo vnímá okolní svět a jak ho prožívá:

Existuje pro umělce tajemnější idea než představa, jak se zrcadlí v oku zvířete příroda? Jak ubohá a bezduchá je naše konvence, umísťující zvířata do krajiny viděné našima očima, místo abychom se ponořili do duše zvířete a viděli jeho pohledem svět kolem. Co má zvíře společného s tím, co vidíme my?

Nebudeme už malovat hájek, či koně, jak se nám líbí nebo jeví, ale jaké doopravdy jsou: jaké to je, být hájkem nebo koněm, absolutní esencí skrytou za iluzí, kterou vidíme.¹⁰

Marc toho chce dosáhnout tím, že začne krajinu na svých obrazech stále více abstrahovat a zvířata do ní umísťovat tak, abychom ji vnímali jakoby jejich očima. Je dědic německé romantické tradice, a tak v podstatě opakuje to, co udělal o sto let dříve Caspar David Friedrich se svým poutníkem, když chtěl, abychom dojem z hor v mracích zakoušeli jeho zjitřenými smysly (obr. 14). Na plátně *Kůň v krajině* z roku 1910 (obr. 12), ohlašujícím Marcův nový a výrazně barevnější styl, vidí divák abstraktní rozvlněnou krajinu v živých a nepřírozených barvách přes koňskou šíji a je veden k tomu, aby ji vnímal jeho očima – nebo aby koně i krajinu vnímal v jejich metafyzické jednotě, jako „absolutní esenci skrytou za iluzí, kterou vidíme“. Plátno je působivé a originální, ať už si o Marcově snaze vcítit se do zvířete a jeho vnímání myslíme cokoli (obraz se zcela rozchází s tím, co dnes víme o tom, jak koně vidí). I na základě vratkých teorií však mohou vznikat mimořádná umělecká díla, jak víme

z dějin umění, a Marcově malbě snaha o „animalizaci“ nepochybně dodala nový impulz.

Jiným příkladem může být často zmiňované a reprodukované plátno *Červení srnci II* z roku 1912 (obr. 13). Zjednodušené a rytmické tvary, ladné křivky krků, natočení hlav a sklopené uši obou zvířat vyvolávají dojem, jako by tito tvorové skutečně pozorně naslouchali skrytému rytmu přírody a světa, s nímž jsou v absolutním souladu. Podle Hanse Roethela se Marc na svých obrazech snaží vytvořit jakýsi „pohádkový ráj“, v němž se zvíře bezproblémově podílí „na chodu univerza a je povýšeno na výraz náboženského

citu“.¹¹ Utopická víra v nalezení ztracené nevinnosti a bezprostřednosti však s sebou nese řadu nástrah a často vyznívá naivně. Neznamená to, že bychom tato díla neměli obdivovat a esteticky se z nich těšit, pouze bychom měli mít na paměti, že zjevují především umělecký úmysl, nikoli to, co slibují zjevit.¹² A také musíme malíři občas odpustit, když ve svých náznacích zajde příliš daleko a ocitne se téměř na samé hraně kýče, jako je tomu například u Marcova obrazu, kdy na místo Friedrichova poutníka umísťuje před krajinu bílého psa (obr. 15).

† 12. Franz Marc: *Kůň v krajině*, 1910, olej na plátně, 85 × 112 cm, Museum Folkwang, Essen. Repro: *Franz Marc: The Retrospective*, s. 125.

↗ 13. Franz Marc: *Červení srnci II*, 1912, olej na plátně, 80 × 100 cm, Neue Pinakothek, Mnichov. Repro: commons.wikimedia.org

→ 14. Caspar David Friedrich: *Poutník nad mořem mlhy*, 1818, olej na plátně, 98,5 × 75 cm, Kunsthale Hamburg. Repro: commons.wikimedia.org

⇒ 15. Franz Marc: *Bílý pes (Pes před světem)*, 1912, olej na plátně, 111 × 83 cm, soukromá sbírka. Repro: *Franz Marc: The Retrospective*, s. 149.

Kandinskij, Modrý jezdec a duchovní avantgarda

Počátkem roku 1911 se Marc seznámí s Vasilijem Kandinským, o čtrnáct let starším malířem z Ruska, jenž žije již od roku 1896 v Mnichově. Velmi rychle se spřátelí, ke konci roku spolu zakládají umělecké sdružení Modrý jezdec a začínají jako editoři pracovat na stejnojmenném almanachu. „Oba jsme měli rádi modrou barvu, Marc měl rád koně, já měl rád jezdce,“ prohlásí k názvu později Kandinskij. Almanach vychází v květnu 1912 s Kandinského dřevorezem na obálce (obr. 16). Kromě obou editorů, Kandinského a Marca, do něj teoretickými texty přispějí August Macke, ukrajinský futurista David Burljuk, hudební skladatel Arnold Schönberg a několik dalších autorů.¹³ Téměř okamžitě začnou připravovat další číslo, ale to kvůli finančním potížím a blížící se válce nikdy nevyjde.

Kandinskij s Marcem do vypuknutí války rovněž zorganizují dvě „Výstavy editorů Modrého jezdce“ (jak je nazývají, aby dali najevo své výsadní postavení ve skupině), z nichž zvláště první vyvolá velkou senzaci. Uskuteční se hned na přelomu let 1911 a 1912 v Thannhauserově mnichovské galerii a kromě Kandinského a Marca na ní vystavují také Paul Klee, Augusta Macke, Alfred Kubin či Gabriele Münterová. Výstava pak putuje po velkých německých i evropských městech (Kolín nad Rýnem, Berlín, Frankfurt nad Mohanem, Hamburk, Budapešť, Oslo, Helsinky...) a všude vzbuzuje silné (většinou negativní) emoce. Druhá výstava se uskuteční v únoru a březnu 1912 v mnichovském knihkupectví a obchodě s uměním Hans Goltz a představuje pouze práce na papíře: akvarely, lepty, kresby a dřevoryty. Vedle děl Marca, Kandinského a Mackeho jsou

16. Obálka almanachu *Modrý jezdec* s dřevorezem Vasilije Kandinského, 1912.

na ní k vidění práce Hanse Arpa, George Braqua, Andrého Deraina, Paula Kleea, Alfreda Kubina, Kazimira Maleviče, Pabla Picassa i umělců skupiny Most. Výstava je jednorázová a na rozdíl od té první již nevzbudí takový rozruch.

Spolupráce s Kandinským do velké míry určí další Marcovo umělecké směřování. Charismatický Rus se sklonem k mysticismu, ovlivněný teosofickými spisy Rudolfa Steinera, v té době připravoval k vydání svou vlivnou knihu *O duchovnosti v umění* (vyšla na konci roku 1911 s vročením 1912 a brzy se dočkala dotisku), v níž formuloval několik převratných myšlenek, pro něž se Marc nadchne. V prvé řadě je to Kandinského utopická vize o započaté *novostavbě říše ducha* či *epoše velké duchovnosti*, kterou jako první vycítí a ve svých dílech světu ohlásí právě umělci. Ve svém schematickém obrazu duševního života načrtává Kandinskij vysoký ostrý trojúhelník (pyramidu), rozčleněný do stejně velkých horizontálních segmentů, které se směrem nahoru zužují. Tyto segmenty vyznačují různé úrovně duševního života, čím vyšší a užší segment, tím vyšší duchovní úroveň, a naopak. Na samém vrcholu pak často stojí osamělý jedinec, génius či nadčlověk nepochopený a vysmívaný lidstvem, jako byl například

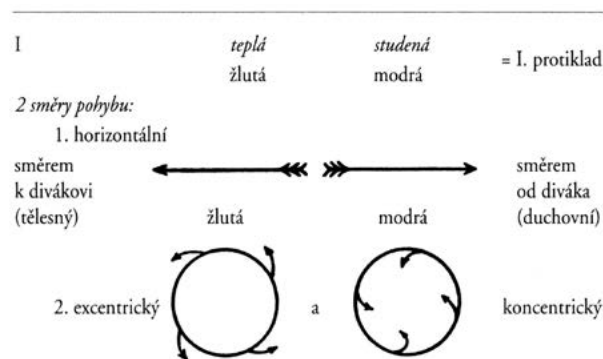
za života Beethoven. Ve všech segmentech trojúhelníku se nacházejí umělci. Čím je příslušný segment větší a nachází se níže v trojúhelníku, tím větší je také masa těch, kteří umělci rozumějí, ale jen málokdy chápou to, co se odehrává o patro výš. Navzdory všemu zaslepení, chaosu a zdívočelému třeštění se však duchovní trojúhelník pomalu, ale nezadržitelně pohybuje kupředu a vzhůru, a tam, kde se „dnes“ nacházel jeho vrchol, se „zítra“ ocitne následující segment. Epocha velké duchovnosti a prozření se pozvolna, ale jistě blíží: „Neviditelný Mojžíš sestoupí z hory a pohlédne na tance kolem zlatého telete. Svému lidu přinesl nové poznání. Jeho slova, pro masu nesrozumitelná, uslyší jako první umělci.“¹⁴

Tito vyvolení umělci podílející se na „novostavbě říše ducha“ (Kandinskij a Marc se za takové nepochybně považovali) odvrhují zavedené zobrazovací konvence (jež jsou vyčpělé a „němé“), odpoutávají se od přírodních forem a jim odpovídajících barev, aby získali vhled do vnitřní pravdy věcí. Tvoří tedy již nikoli podle přírody, ale z tzv. „principu vnitřní nutnosti“, což je leitmotiv, který se táhne celou knihou. Bezprostřední silou působící na duši je pak barva: „Barva je klávesou. Oko je kladivem. Duše je pianem s velkým množstvím strun. Umělec je rukou, jež stisknutím té či oné klávesy uvede duši do stavu *funkčně podmíněné vibrace*.“¹⁵

Modří koně, žluté krávy a buržoazní zelená

Teorie barev, kterou ve svém spise Kandinskij rozpracovává, může blíže osvětlit, o co Marc v té době ve své malbě usiloval. V jeho vlastní symbolice barev, jak ji popsal v dopise Augustu Mackovi,

byla modrá mužským a duchovním principem, žlutá „ženským principem, jemným, veselým a smyslným“, červená pak barvou „brutální a těžkou“, s níž musejí „zbývajících dvě bojovat a překonávat ji“.¹⁶ Kandinskij zachází ve svých úvahách o „vnitřní charakter barvy a jejích účincích na duši“ mnohem dál. Pokud podle něj nakreslíme dva stejně velké kruhy, z nichž jeden vybarvíme žlutě a druhý modře, a budeme je soustředěně pozorovat, pak zjistíme, že žlutá (tělesná) barva vyzařuje, působí odstředivě a takřka viditelně se k divákovi začne jakoby přibližovat. Modrá (duchovní) naopak vyvolá dojem spíše pohybu odstředivého (jako hlemýžď zatahující se do ulity) a od diváka se vzdaluje. První kruh jako by oko provokoval, druhý zase jako by se propadal do hloubky (obr. 17). Smíšením těchto dvou diametrálně odlišných barev v ideálním rovnoměrném poměru vznikne zelená – a odstředivý a dostředivý pohyb obou barev se vzájemně vyruší. Nastane klid. Čistě zelená je nejkldnější barvou, neevokuje dojem pohybu ani pocit štěstí, smutku či vášně, k ničemu nevybízí. Svým absolutním nedostatkem dynamismu působí blahodárně na tělo i na duši, ale po určité době začne nudit, jak potvrzují

17. Vasilij Kandinskij: Vnitřní charakter barvy a její psychické účinky, z knihy *O duchovnosti v umění*, s. 71.

obrazy malované v zelených barvách. Zelená barva, jež v přírodě převládá, podle Kandinského šíří pouze nudu a její nejcharakterističtější vlastností je pasivita, nasycenost a sebeuspokojení:

V říši barev představuje zelená obdobu toho, čím je v říši lidí tzv. buržoazie: element nehybný, sám se sebou spokojený a ve všech ohledech omezený. Zelená je jako zdravím kypící, napasená, nehybně ležící kráva, schopná pouze přežvykovat a tupýmá očima netečně pozorovat svět. Zelená je hlavní barvou léta, tedy roční doby, kdy příroda překonala bouřlivé období jarního růstu a oddala se spokojenému klidu.¹⁷

Na řadě pláten, které Marc v té době maluje, můžeme vidět, jak se při zobrazování zvířat snaží pracovat především s primárními barvami, modrou, žlutou a červenou, aby vyvolal patřičnou emoci a využil jejich symboliku. A také jak

úsporně (pokud vůbec) používá sekundární zelenou při zobrazování okolní přírody, která se mu často proměňuje v téměř abstraktní barevnou kompozici. Příkladem může být rozměrné plátno *Velcí modří koně* (obr. 18) z roku 1911, vystavené na první výstavě Modrého jezdce – zvláště srovnáme-li je s plátnem vytvořeným o dva roky dříve (obr. 11). Tři velcí modří koně, zabírající téměř celou plochu plátna, představují duchovnost a klid, jsou symbolem mužnosti a spirituality. Jejich zjednodušené zaoblené obrysy se opakují v rytmu zvlněné abstraktní krajiny v pozadí, s jejíž barevnou agresivitou (zejména červenou) ostře kontrastují. Marc se na plátně snaží vyjádřit pocit harmonie, míru a rovnováhy v duchovně čistém světě zvířat, k němuž by podle jeho utopických představ měli brzy začít směřovat i lidé.

Feministky a lidé citliví na genderovou korektnost nebudou nejspíš nadšeni z dalšího velkého Marcova plátna z téhož roku, nesoucího název *Žlutá kráva* (obr. 19), dnes rovněž

pokládaného za jedno z jeho stěžejních děl. Radosný až rozverný obraz žluté krávy bezstarostně skotačící v pestré krajině je protikladem oduševnělosti *Velkých modrých koní*. Žlutá barva, v malířově pojetí symbol ženskosti, jemnosti a smyslnosti, je zde použita k vyjádření prostého štěstí, zemitosti a splynutí s okolní přírodou. Marc plátno dokončil krátce po uzavření sňatku s malířkou Marií Franckovou a podle některých historiků umění mohlo jít o soukromý svatební obraz, do nějž malíř zakódoval jejich vzájemné

splynutí, jak naznačují modré skvrny i odstíny objevující se na hřbetě zvířete.

Podobnou barevnou symboliku najdeme například na Marcově záhadném obraze *Sen* z roku 1912 (obr. 20). Podmanivé plátno zachycuje harmonii mezi lidským světem a říší zvířat, a snad i něco z tehdejší atmosféry v Sindelsdorfu, kde se malíř se svou ženou usadil po odchodu z civilizace. Nejspíše jde o noční výjev, protože obloha v pozadí je černá. Uprostřed scény sedí nahá ženská postava se zkříženými nohama (Marie?) a zdá se, že spí. Dva velcí modří koně, symboly mužnosti a duchovnosti (snad Franz Marc s Kandinským?), se tiše sklánějí nad její hlavou. Dům střežený lvem je namalovaný v žluté „ženské“ barvě a symbolizuje lidský svět, domov a teplo. V dálce postávají dva realističtější vyvedení menší koně. Obraz Franz Marc krátce po dokončení daroval Kandinskému, který mu na oplátku věnoval jeden ze svých obrazů, *Improvizaci 12*.

←18. Franz Marc: Velcí modří koně, 1911, olej na plátně, 106 × 181 cm, Walker Art Center, Minneapolis. Repro: commons.wikimedia.org

↑19. Franz Marc: Žlutá kráva, 1911, olej na plátně, 140,5 × 189 cm, Solomon R. Guggenheim Museum, New York. Repro: Barnett (2018), s. 127.

→20. Franz Marc: Sen, 1912, olej na plátně, 100,5 × 135 cm, Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid. Repro: *Franz Marc: The Retrospective*, s. 145.

„Ve vzduchu slyšíme apokalyptické jezdce...“

Marc byl proslulý láskou ke zvířatům, která dokázal originálně a procítěně malovat jako nikdo jiný, avšak neustálé experimentování a hledání nového ne vždy jeho malbě prospívalo. Možná podle současného jednostranného výkladu, zaměřeného výhradně na inovace a postupné spěnění k abstraktním formám, ale nikoli po estetické stránce. Uvěřil utopické představě Kandinského, že se blíží nová éra duchovnosti a že první oblastí, kde se to projeví, bude výtvarné umění. Proto stál vytrvale na stráži a pozorně sledoval nejnovější malířské trendy, jimž se přizpůsoboval. Leták pro předplatitele almanachu *Modrý jezdec*, který napsal v polovině ledna 1912, začíná vzrušeným svoláním, svou naléhavostí a dikcí vzdáleně připomínající *Komunistický manifest* Karla Marxe:

Dnes se umění ubírá směrem, o kterém se našim otcům ani nesnilo. Stojíme před novými obrazy jako ve snu a ve vzduchu

slyšíme apokalyptické jezdce. V celé Evropě panuje umělecké napětí. ...nové formy raší všude v Evropě jako krásná nezvyklá semena a je třeba upozornit na všechna místa, kde se objevují nové věci.¹⁸

Od roku 1912 je Marcova tvorba stále více ovlivňována kubismem a futurismem, těla zobrazovaných zvířat jsou hranatější a deformovaná (obr. 21), stále více se vzdalují přírodě, pozadí je barevně roztržité a protínají ho nejrůznější ostré hrany a úhly (obr. 22). Z jeho obrazů se vytrácí dřívější ladnost a poetika, působí chladně, vykalkulovaně a nepřírozně, někdy dokonce až pestrobarevně kýčovitě (obr. 23). Počátkem roku 1914 se Marc již zcela odpoutává od viditelného světa a pod vlivem Kandinského a Roberta Delaunaya maluje několik abstraktních obrazů (obr. 24). Jeho nálady jsou temné a gnostické, už mu nestačí „uzávorkovat“ člověka a nahlížet svět přírody skrze panteistické vcítění či neposkvrněnými smysly zvířat. Nyní chce přírodu překonat, odvrhnout ji jako svazující a omezující, což bylo v té době společné pro většinu abstrakcionistů.

„Příroda je ošklivá a upadlá, hořké vězení ducha,“ můžeme číst mezi jeho aforismy napsanými v průběhu války. V jednom z pozdějších dopisů, když se zamýšlí nad vývojem své malby, shrnuje své pocity s šokující přímočarostí:

Celkově vzato mě instinkt až dosud nevedl špatně, i když má malba ještě není čistá. Především mě instinkt vedl od citu pro člověka k citu pro zvíře, pro „čistá zvířata“. Nečisté lidské bytosti, které mě

✎21. Franz Marc: Tygr, 1912, olej na plátně, 115 × 101,5 cm, Städtische Galerie im Lenbachhaus, Mnichov. Repro: *Franz Marc: The Retrospective*, s. 143.

✎22. Franz Marc: Srnec v klášterní zahradě, 1912, olej na plátně, 78 × 101 cm, Städtische Galerie im Lenbachhaus, Mnichov. Repro: *Franz Marc: The Retrospective*, s. 155.

†23. Franz Marc: Ptáci, 1914, olej na plátně, 140,5 × 189 cm, Städtische Galerie im Lenbachhaus, Mnichov. Repro: *Franz Marc: The Retrospective*, s. 179.

✎24. Franz Marc: Rozbité formy, 1914, olej na plátně, 112 × 84,5 cm, Solomon R. Guggenheim Museum, New York. Repro: Barnett (2018), s. 175.

obklopovaly (zejména muži), ve mně ne-vzbuzovaly pravé city, zatímco nedotčený životní pocit zvířete ve mně vyvolával vše dobré. A od zvířat mě instinkt vedl k abstraktnímu, které mě vzrušovalo ještě víc...

Velmi brzy jsem shledal člověka ohyzdným; živočich mi připadal krásnější, čistší; ale i na něm jsem objevoval tolik odpudivého a ohyzdného, že má zobrazení instinktivně, z vnitřní nutnosti, byla stále schematictější, stále abstraktnější. Stromy, květiny, země, všechno se mi rok od roku jevílo ohyzdnější, stále více odpuzovalo – a teprve dnes si náhle plně uvědomuji, jak je příroda ošklivá, nečistá. Možná že náš evropský pohled svět otrávil a znetvořil, proto sním o novém světě.¹⁹

V létě roku 1913 maluje Marc velké plátno *Věž modrých koní* (obr. 25), jedno ze svých nejslavnějších a nejdiskutovanějších děl, ačkoli je dnes známe pouze z reprodukcí, neboť zmizelo v průběhu druhé světové války. Čtyři velcí modři

koně, umístění nad sebou v abstraktní krajině s barevnou duhou, nemají již téměř nic společného s ladnou atmosférou *Velkých modrých koní* (obr. 18), poklidně se pasoucích na pozadí zvláště krajiny. Tito koně přicházejí jakoby z jiného světa, jejich modrá těla jsou kubizovaná a průsvitná, jako by jimi z pozadí prostupovalo světlo, podobně jako u vitráží v kostele. Nejsou to tvorové z masa a kostí, je to animalizovaná věž duchovnosti či dokonce kosmických sil, jak naznačuje půlměsíc a hvězdy na těle předního zvířete.

Existují však i jiné výklady. Nejsou to spíše oceloví apokalyptičtí orři, ohlašující světový válečný konflikt, který již byl na spadnutí? Marcovy nálady v té době by tomu odpovídaly. V dubnu roku 1913 cestuje se svou ženou do jižního

↖ 25. Franz Marc: Věž modrých koní, 1913, olej na plátně, 200 × 130 cm, Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, Madrid. Repro: Barnett (2018), s. 44.

† 26. Franz Marc: Nešťastná tyrolská země, 1913, olej na plátně, 131 × 120 cm, Solomon R. Guggenheim Museum, New York. Repro: Franz Marc: *The Retrospective*, s. 169.

↑ 27. Franz Marc: Vloč (Balkánská válka), 1913, olej na plátně, 71 × 140 cm, Albright-Knox Art Gallery, Buffalo. Repro: Franz Marc: *The Retrospective*, s. 168.

Tyrolska, kde zakouší atmosféru vrůstajícího napětí mezi Rakouskem-Uherskem a Itálií, která zde vznáší stále otevřeněji své územní nároky. To ho po návratu přivádí k namalování velkoformátového obrazu *Nešťastná tyrolská země* (obr. 26), jenž je všeobecně pokládán za předtuchu bojů, které se na rakousko-italské frontě rozhoří o dva

roky později. Divoká barevnost, rozkolísaná krajina, vysoké a ostré vrcholy hor, hřbitov na kopci v červené barvě, v popředí dva vyhublí tmaví koně, rakousko-uherský hraniční znak v pravém dolním rohu jako náznak územního sporu – to vše jako by předznamenávalo blížící se konflikt a zkázu. Pták s roztaženými křídly a duha nad ním však naznačují naději, příslib vykoupení skrze boj. Plátno je silné, působivé, agresivní barevnost, ostré úhly a deformace na něm na rozdíl od některých jiných Marcových obrazů dobře fungují, nejsou samoúčelné jako u obrazů poklidně odpočívajících zvířat. Podobně tomu je i na plátně *Vlci* (obr. 27), které Marc maluje přibližně ve stejné době a reaguje v něm na probíhající válečný konflikt na Balkáně.

Epilog: Jezdec a smrt

Když na konci července 1914 vypukne válka, Franz Marc ji tak jako mnoho jiných umělců nadšeně přivítá a již 6. září narukuje jako dobrovolník. Je přidělen k dělostřelectvu, ale brzy se dostane ke svým milovaným koním a slouží jako expediční jezdec pověřovaný nejrůznějšími úkoly. Později je nějakou dobu zařazen u maskovací jednotky, kde maluje na vojenské plachty své velké „kandinské“, jak nazývá abstraktní vzory sloužící k zamaskování vojenských stanovišť před nepřátelským leteckým průzkumem. Nikdy se neocitne v první linii, ale pohybuje se poblíž fronty a na vlastní kůži zakouší válečné hrůzy. Velmi těžce nese zprávu o tom, že na bojišti u Champagne padl v září 2014 August Macke, jeho nejbližší přítel a jeden z nejtalentovanějších německých malířů. Přesto ale vytrvá ve svém přesvědčení o očistné moci války, i když jeho

prvotní nadšení pozvolna slábne. Ještě v dopise z 6. dubna 1915 píše své ženě, že ačkoli je válka strašlivá a krutá, neměla by ji považovat za hloupou a zbytečnou:

K. [Kandinskij] má pravděpodobně pravdu v tom, že současná válka se nijak neliší od zlých časů před válkou; co se dříve páchalo v mysli, to se nyní páchá skutky; ale proč? Protože lživost evropských zvyklostí už nebylo možné dále snášet. Lepší krev než věčný podvod; válka je stejně tak odčiněním jako dobrovolnou obětí, již se Evropa podrobila, aby se „očistila“ sama před sebou.²⁰

V roce 1915 Marc vytváří na frontě řadu kreseb zvířat, jež později vejdou ve známost jako jeho „válečný skicář“, a rovněž píše svých „100 aforismů“, inspirovaných myšlenkami Friedricha Nietzscheho. Koncem února 1916 je Marcova jednotka přesunuta k Verdunu, kde právě začala jedna z největších a nejkrvavějších bitev první světové války. Počátkem března odtud své ženě Marii píše: „Už několik dní vidím jen ty nejstrašnější výjevy, jaké si lidská mysl dokáže představit... Zůstaň v klidu a nedělej si starosti: vrátím se k tobě – válka letos skončí.“²¹ A o dva dny později ji znovu uklidňuje: „Nebojte se, zvládnou to, a pokud jde o mé zdraví, jsem v pořádku. Cítím se dobře a dávám na sebe pozor.“²² Toho dne, ve čtyři hodiny odpoledne, vyráží Marc na průzkumnou výpravu. Podle svědectví jeho velitele byl zářivý den a Franz Marc na úpatí kopce nasedl na svého kaštanového koně. Vtom nezvyklé ticho přerušil silný výbuch granátu, jehož střepiny zasáhly malíře do hlavy a téměř mu ji usekly. Zemřel na koni jako jezdec – a nejspíš by si to tak i přál.

Z Marcovy korespondence je zřejmé, že v té době o smrti hodně přemýšlel, snad se k ní i upínal. Svět považoval za nepřátelské a nečisté místo, v němž jako umělec marně hledal ztracenou nevinnost a duchovnost. Nakonec uvěřil ve válku jako očistnou sílu, z níž měl povstat nový duchovní svět. Ale ta přinesla jen hrůzu, utrpení a rozčarování. Zbývala už jen smrt. Smrt jako vysvobození, smrt jako návrat do normálního „bytí“ a možná i do vysněného utopického ráje, jehož odlesk se snažil ve svých nejlepších dílech zachytit. V jednom z Marcových dopisů, napsaných nedlouho před jeho smrtí, můžeme číst:

Nic není tak uklidňujícího jako vyhlídka na klid po smrti ... smrt není děsivá, je společná všem a vede nás zpět do normálního *bytí*. Úsek mezi zrozením a smrtí je výjimečným stavem, v němž se musíme bát a trpět. Jedinou skutečnou, trvalou filosofickou útěchou je vědomí, že tento výjimečný stav pomine a že věčně neklidné, věčně podrážděné a zcela nedostatečné „vědomé Já“ se opět ponoří do svého nádherného klidu před zrozením...

Pro ty, kdo usilují o čistotu a poznání, smrt vždy přichází jako zachránce.²³

- 1 Dopis ze 14. ledna 1911, cit. dle Eksteins, Modris: *Svěcení jara. Velká válka a zrod moderní doby* (2019). Argo: Praha, s. 95.
- 2 Osudy zvířat: Franz Marc, Paul Klee a Gustave Flaubert, 13. března – 17. července 2022.
- 3 Flaubert, Gustave: *Legenda o svatém Juliánovi* (1925), knihovna Vinice: Praha.
- 4 Pravá část plátna byla poškozena při požáru v roce 1916. Později ji restauroval jeho přítel Paul Klee na základě fotografií, avšak do barvy přidal hnědavý odstín, aby restaurovanou část odlišil od původního obrazu.

- 5 Cit. dle Eksteins, Modris: *Svěcení jara. Velká válka a zrod moderní doby* (2019). s. 105.
- 6 Dopis Otto Schlierovi, in Marc, Franz: *Schriften* (1978), Dumont, New York, s. 18.
- 7 Podrobně o Marcově umělecké spolupráci s Augustem Mackem viz Barnett, Vivian Endicott (ed.): *Franz Marc and August Macke, 1909–1914* (2018). Prestel: Mnichov – Londýn – New York.
- 8 Viz kapitola o E. L. Kirchnerovi a drážďanské skupině Brücke in Mikš, František: *Posedlost. Extrémy a vášně malířské moderny* (2018). Books & Pipes: Brno, s. 45–80.
- 9 Dopis R. Piperovi, in Washton Long, Rose-Carol (ed.): *German Expressionism. Documents from the End of the Wilhelmine Empire to the Rise of National Socialism* (1993). University of California Press, s. 49. Český překl. Lamač, Miroslav: *Myšlenky moderních malířů* (1968). Nakl. československých výtvarných umělců: Praha, s. 166.
- 10 Viz např. Harries, Karsten: *Smysl moderního umění. Filozofická interpretace* (2010). Host: Brno, s. 101.
- 11 Roethel, Hans Konrad: *Modern German Painting* (1954), cit. dle Harries (2010), s. 109.
- 12 Srov. Harries (2010), s. 110.
- 13 Kandinsky, Wassily – Marc, Franz (eds.): *The Blaue Reiter Almanac* (2005). MFA Publications: Boston, s. 15.
- 14 Kandinsky, Wassily: *O duchovnosti v umění* (2009). Triáda: Praha, s. 21–22.
- 15 Tamtéž, s. 49.
- 16 Dopis Augustu Mackemu, 12. 11. 1910. Viz např. Franz Marc. *The Retrospective* (2006). Prestel, s. 34.
- 17 Kandinsky, Wassily: *O duchovnosti v umění* (2009), s. 69–75.
- 18 *The Blaue Reiter Almanac* (2005), s. 252. Viz také studie Marca Dobera „Franz Marc: utopian hopes for art and the Great War“, <https://overland.org.au/2013/04/franz-marc-utopian-hopes-for-art-and-the-great-war/>
- 19 Marc, Franz: Dopis z 12. dubna 1915. Viz např. Marc, Franz: *Schriften* (1978). New York: Dumont, s. 64–66.
- 20 Marc, Franz: *Briefe, Aufzeichnungen und Aphorismen*, dostupné na www.gutenberg.org/files/53845/53845-h/53845-h.htm
- 21 Tamtéž.
- 22 Tamtéž.
- 23 Tamtéž, dopis ze 17. 2. 1916.

František Mikš (1966), šéfredaktor revue *Kontexty* a nakladatelství Books & Pipes.

Město v ohrožení

O tom, jak byrokracie a normy ničí naše města

Petr Pelčák

Město je nejúžasnějším produktem a zároveň projevem kultury. Je zhmotněnou formou společného bytí. Jeho podoba je utvářena naším nahlížením na svět a na život čili filozofií, náboženstvím a uměním. To znamená naši historii, politikou, ekonomikou, vědou, vírou, etikou, architekturou, právním řádem... Město není nikdy úplně dáno, je živým organismem. Přesto, či právě proto ho musíme stále naplňovat životem. To je odvěký závazek jeho obyvatel a každé společnosti. Závazek vůči generacím minulým i budoucím: žít tak, aby žila naše města. Pouze neustálým budováním města také žijí. Budování města rovněž znamená vedení takového

života, kterým město žije. K životu města nestačí udržovat v bezvadném stavu a chodu jeho techniku a mechaniku. To proto, že město není jenom prostor vysoké kumulace lidí, jejichž – pokud možno bezproblémovou – fyzickou existenci je třeba technicky zvládnout a zajistit. Město nežije díky své – a tedy naší – technice, ale díky své poetice. Kvalitu městského prostředí tudíž nestačí fyzikálně či matematicky změřit, spočítat, určit či předepsat, i když to zajisté také lze. Ale souborem čísel, parametrů a dat převedených do hmoty město nezískáme. Město totiž není jenom jeho matérie, tedy soubor budov a prostorů mezi nimi a infrastruktura zajišťující jejich funkčnost.

Brněnský Dornych. Historická ulice čerstvě přebudovaná dle současných norem, předpisů a technokratických představ o podobě města.

Bez toho zřejmě města není, ale město je stejně tak esprit, atmosféra, život... a především *forma* toho všeho.

Je jistě velmi obtížné definovat, co dělá Město Městem. Snadněji lze říci, co je nedělá. Například ne zdravotnictví a kanalizace. V tuniském Kairuanu tekou splašky po ulicích a zapáchá to jen což a přece, jaké je to Město. Nerozhoduje samozřejmě ani veliký počet obyvatel a domů. Vždyť na světě je věru mnoho statisícových vesnic. Co vlastně je Město, co je na něm podstatného? Jisto jen to, že Město je paradox. Není totiž ani zcela přírodou, ani zcela umělým lidským dílem. Je zároveň břečťanem i přitesaným kamenem. Nelze je definovat, nelze říci, čím je. Je spíše možno je hledat, kde „leží“. A tu zase vidíme, že leží jednak, řekněme, na řece, jednak v myslích lidí. Jednak na mapě, jednak v dějinách. Že je zase snadnější určit, mezi čím leží, než kde leží. Že zcela určitě leží někde – mezi tělem a duchem. Mezi hříchem a spásou. Tímto nedosti přesným místním určením podobá se Město iracionálnímu číslu, které rovněž leží jen někde mezi čísly racionálními. Avšak k jednomu z čísel racionálních se stále více blíží... Číslo racionální je číslo statické, číslo iracionální je číslo dynamické. Není vlastně ani žádnou veličinou, nýbrž jen vyznačením směru k veličině. Jeho podstatou je tento směr, pohyb. Také podstatou Města je pohyb. [...] Město je krátce nejvíce Městem, je-li na něm vidět, jak z jeskyně roste k nebi. Poznáš-li na něm směr, kterým roste.

Celý esej českého předúnorového diplomata a poúnorového emigranta Ladislava Radimského, který pod názvem „Město“ a pseudonymem Petr Den napsal roku 1942 pro časopis *Život*, bychom si měli číst denně. Tak moudří však nejsme, a tak město dusíme a jeho pohyb svazujeme svěřací kazajkou zdánlivě racionálních předpisů a norem.

Normy považujeme za základní projev kultury. Jaksi mimoděk máme za to, že společnost, jež nemá norem, je společnost barbarská a primitivní. A že kulturu lze šířit a prohlubovat šířením a prohlubováním norem. Jenomže normou můžeme určit pouze věci kvantifikovatelné, spočítatelné a změřitelné. Norma je nástrojem techniky a v nevhodných rukou se obrací proti dobrému úmyslu, se kterým byla stvořena, vlastně proti svému vlastnímu smyslu. Problém nastává, když společnost ztratí dobrý vkus. Protože právě dobrý vkus je přirozeným projevem kultury. Je to obecná a sdílená hodnota založená výchovou, ale zároveň také – dle vídeňského urbanisty a univerzitního profesora Georga Francka – „nikoliv náhodný svazek sympatií a antipatií, nýbrž inteligence, která spočívá ve smyslovosti“. Byrokracie, která pracuje s normami bez dobrého vkusu, a tedy je užívá bez špetky inteligence a bez touhy po kráse čili mechanicky – buďto z pohodlnosti nebo z opojení mocí –, se stává technokracií ničící kulturu celé společnosti.

Tato námi vytvořená technokracie právě nyní ničí naše města. Je to dlouhodobý, a tudíž nenápadný proces. Je prost dramatičnosti, neboť k jejich destrukci místo raket plošně a bezhlavě používá normy. Tramvaje jsou nezdravě hlučné, a proto je nutné podél kolejí v ulicích zbudovat protihlukové stěny. Kam nechodí slunce, tam chodí lékař, a proto se nesmějí stavět městské

Aby mohla být zřízena pěší zóna v nově zrekonstruované Plotní ulici, která nemá obchodní parter a vlastně ani souvislé uliční fronty a nikam nevede (neboť na obou koncích ústí do čtyřproudové státní silnice 1. třídy), byla automobilová doprava svedena do paralelní ulice Dornych. Několik desetiletí plánované a vylepšované představy o ideálně fungujícím městě se konečně dočkaly realizace. Protihlukové stěny umístěné uprostřed ulice chrání obyvatele před hlukem tramvají. Výrazně snižují přehlednost uličního prostoru, a tedy jeho bezpečnost. Snad nezpůsobí příliš nehod a zranění.

ulice s domovními bloky, protože blok má vždy jednu ze svých fasád bez slunečního osvitů. To sídlištní zástavba složená z jednostranně ke slunci orientovaných deskových domů postavených na zelené louce takový tuberkulózní problém nepřináší. Příliš mnoho aut zahltní normální ulice a jejich křižovatky, a proto se ve městě místo ulic musejí stavět vícepruhové dálnice. Přes více než šest metrů širokou vozovku chodec bezpečně nepřejde, a proto se musejí uprostřed ulic zřizovat zachytné ostrůvky. Tím se ústí vozovek na městských křižovatkách roztáhne od fasády k fasádě a z veřejného prostoru ulice nic nezůstane. Kromě toho v ulicích téměř nelze vysazovat aleje, protože přes kmeny stromů řidiči nevidí. (Povzbudivé ale je, že lidé se dosud po ulicích pohybovat mohou, přestože jsou také neprůhledné.) Hluk z venkovního prostoru se u nás

neposuzuje jako všude ve světě uvnitř obytné místnosti, nýbrž dva metry před její fasádou, takže auta obyvatel domovního bloku překročí jen výjezdem z garáže akustické limity podmiňující povolení jeho výstavby. A od tramvajových kolejí musí být z těchto důvodů fasáda obytného domu vzdálena 60 metrů. Tudíž bez problémů lze tramvajové linky vést lukami. Pokud by nás ale napadlo je umístit do města, či dokonce do jeho ulic, pak je nutno stavět podél kolejí protihlukové stěny, jako nyní v Brně na Plotní ulici. Takže se vracíme na začátek odstavce. Da capo al fine. Jenomže koncem je v našem případě konec města.

Naše normy a předpisy přitom prostě a jednoduše nesledují účel či cíl, kterého má být jejich aplikací dosaženo. Často pouze předepisují jedno určité řešení (nebo jejich omezený výčet),

Ulice Křenová před ústím do Koliště čili hradebního okruhu neboli brněnské Ringstrasse (v pozadí snímku) dříve a s čerstvou novostavbou části jižní fronty. Uliční zástavba sestávající z průčelí domů s okny obytných místností je nahrazena bariérou s úzkými okénky chodeb, městský obchodní parter plnou stěnou s garážovými vraty, místností na odpady a trafostanicí. Stavba odpovídá našim stavebním předpisům a normám (obytné místnosti se neotevírají okny do ulice kvůli ochraně veřejného zdraví před hlukem města) a představám naší byrokracie. Musela být schválena stavebním úřadem, městskou částí i odborem rozvoje města a též památkové péče – je umístěna jen pár desítek metrů od hranice městské památkové rezervace v jejím ochranném pásmu.

jehož doslovným provedením se (mechanicky a primitivně) posuzuje splnění normou sledovaného úmyslu. A to přesto, že jeho naplnění většinou může být dosaženo několika různými řešeními, mnohdy chytrým nebo tvůrčím způsobem. Tak předpisy znemožňují užití elegantního řešení. Tedy takového, které jedním krokem vyřeší více problémů, a tím přinese úsporu.

Zároveň české předpisy a normy nejsou vydávány uceleně a adresně dle předmětů, které regulují, a kompetentním resortním ministerstvem, nýbrž současně také různými státními organizacemi a úřady. Tudíž si mnohdy jejich jednotlivé požadavky a ustanovení vzájemně odporují a zároveň vytvářejí nepřehlednou zmeť, v níž se nelze zorientovat. Například podobu schodiště určuje řada různých předpisů, byť

máme speciální normu pouze na schody. Té však návrhem schodiště pro kolaudaci stavby vyhovět nepostačuje. Navíc česká byrokracie při posuzování splnění stavební legislativy nepoužívá logiku, takže například nastává situace, kdy úředník požaduje použít na tvar schodů ve školní budově předpis o schodech v průmyslových výrobních halách, protože tato norma výslovně neříká, že ji nelze vztáhnout na školní stavby.

V takovém případě zajisté nejde o prozíravost, nýbrž o idiocii. Podobně jako při výkladu ustanovení o odstupu staveb (§ 25) vyhlášky o obecných požadavcích na využívání území (č. 501), jehož smyslem je zabránit zastínění obytných místností v bytových domech okolní zástavbou. Ustanovení říká: „Jsou-li v některé z protilehlých stěn sousedících staveb pro

bydlení okna obytných místností, musí být odstup staveb roven alespoň výšce vyšší z protilehlých stěn.“ Kdo absolvoval základní školu, zná jednoduchou geometrickou konstrukci, jejímž výsledkem je stanovení větší vzdálenosti od kolmé stěny, než je její výška. Ta se jednoduše kružítkem sklopí na svoji základnu. Splnění ustanovení vyhlášky se proto vždy dokládalo prostým geometrickým zákresem, na němž se vyšší stěna sklápí z bodu svého styku s rovinou terénu po nejkratší spojnici vůči stěně nižší. Dle téhož principu se i stěny za fasádní rovinu zasunutých částí stavby, např. ustoupených podlaží, sklápěly ze své paty, tedy z místa svislého průniku stěny s horizontální rovinou proloženou patou fasády. Novým, tedy nynějším výkladem tohoto ustanovení na mnoha stavebních úřadech však je, že svislá rovina ustoupené části stavby se musí nejdříve vodorovně přesunout do pozice fasády čili do roviny stavební čáry, a teprve pak sklopit! Jeden moravský úřad dokonce požaduje posunout rovinu všech svislých stěn stavby včetně fasády až na čelní hranu do volného prostoru vysunutého balkonu! V těchto případech se nejedná pouze o naprostou dezinterpretaci zámeru zákonodárce, ale také o negaci geometrie a zdravého rozumu. Úředník tu postupuje jako kubistický malíř, který nejprve přenese bez perspektivního zkreslení plasticitu zobrazovaného objektu na projekční plochu obrazu a pak takto zploštělou hloubku předmětu z různých pozic nahlíží. Jenomže cílem malíře je vytvořit iluzi, převést skutečnost na její uměleckou interpretaci. Kdežto cílem úřednickovy práce je realitu objektivně posoudit a na základě kritérií daných předpisem o ní objektivně a odůvodněně rozhodnout. Cílem zákonodárce písíciho vyhlášku bylo zabránit zastínění oken, a proto reguloval

↑↑ Novostavba v ulici Rumiště ležící na vnější hraně *glacis*, tedy na dostřel bývalým hradbám. Uliční parter bytového domu, tvořený trojicí garážových vrat a dveřmi do místnosti komunálního odpadu, napovídá mnohé o současných představách o podobě města a života v něm.

↑ Novostavba bytového domu v Mlýnské ulici doslova pár kroků od historického jádra Brna ilustruje současné povědomí architektů, úředníků a komunálních politiků o tom, co to je město, a dokládá skutečnost, že normy s kulturou mnoho společného nemají.

odstupy stěn staveb. Pracoval s jevy reálného světa a jejich zákonitostmi danými matematikou, geometrií a fyzikou. Šlo mu o tvar objektů, jejich výšku, odstupy a stín. Dal je do matematicky, resp. geometricky jednoznačného vztahu, který je srozumitelný, protože je založený na vědeckém popisu a výkladu světa, jak nám byl ve školách předán. O takové přirozené či objektivní skutečnosti je možné vést diskuzi, v níž lze věcně argumentovat. Místo toho však byrokracie skutečnost deformuje, vytváří její fikci, aniž by sdělila pravidla této metamorfózy. Skutečné prostorové tvary stavby při posuzování potřebného odstupu různě iracionálně posouvá, čímž je tajemně mění, nepřehlížejíc přitom ke smyslu předpisu ani k zákonitostem matematiky a přírodních věd. V uvedeném případě například popírá objektivní skutečnost, že vrhat stín nemůže hmota, která neexistuje. Vytváří tak situaci, již není možné vyložit a uchopit rozumem, a proto o ní nelze logicky diskutovat. Objektivní, racionální a efektivní správní akt proměňuje v mysteriózní rituál, jehož pravidla a průběh určuje jenom úředník.

Přitom odstupy staveb jsou pro formu města důležitým kritériem. Město je vlastně hustota budov. Jejich blízkost. Ulice vytváří městský veřejný prostor jenom při určité limitní šířce. Kumulace staveb přináší množství nabídek, příležitostí, zážitků. Město funguje ve všech ohledech pouze tehdy, je-li kompaktní, je-li těsnou, hustou, a tudíž pevnou urbánní strukturou. Velké odstupy staveb čili jejich přílišná vzdálenost přináší řídkost zástavby, rozpad urbánní textury. Málo nabídek, příležitostí, zážitků – to je sídliště. Vždy neefektivní, drahé, vždy existující zároveň na úkor města i krajiny, tzn. přírody, a tedy udržitelnosti.

Proto se Kancelář architekta města Brna obrátila na Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, jež metodicky vede státní stavební úřady, se žádostí o podání jasného výkladu zmíněného předpisu. Z přípisu ministerstva řídicího územní, a tedy potažmo i hospodářský rozvoj země se dozvěděla, že „U staveb s různě ustupujícími podlažími v případě, že ustupují jen velmi mírně, jde stále o pokračující ‚zalomenou‘ stěnu, a výška se měří až k ‚atice‘ stavby. Pokud je ustoupení výrazné, tzn. že na ploché střeše se nachází samostatná hmota, pak její výška se nebude započítávat do posuzované výšky stavby. V uvedených případech nezbyvá než zvážit, kterému z těchto případů se posuzovaná stavba blíží, toto posouzení na základě konkrétní žádosti však přísluší pouze příslušnému stavebnímu úřadu.“ Tento čerstvý výklad ministerstva skutečně existující evropské země ustavuje situaci, kdy při „výrazném ustoupení“ platí jevy přirozeného světa a zákonitosti matematiky a geometrie, v případě „velmi mírného ustoupení“ tyto jevy a zákonitosti neplatí. Kde však leží ona hranice mezi mírným a výrazným ustoupením čili mezi skutečným a pohádkovým světem? Kde je ta čára, jejímž překročením se ocitáme v Bradavicích? Pojmy „velmi mírné ustoupení“ a „výrazné ustoupení“, se kterými ji ministerstvo vykládá, vyhláška sama ani ostatní stavební legislativa nezná. Státní byrokracie tedy udělila právo předem neodhadnutelného, věcně neodůvodnitelného, a tudíž naprosto nahodilého subjektivního rozhodnutí o tak zásadní věci, jakou je odstup a velikost staveb, a tedy způsob prostorového uspořádání města, každému jednotlivému stavebnímu úřadu. Když pejsek s kočičkou dělali dort, bylo zle pejskovi, který ho splácal ze všeho, co našel. My jsme dnes v situaci, kdy realitu mění v kaši a tu

Ze svého dětství si pamatuji obraty „někomu pomuchlat fasádu“ a „rozbít ciferník“ jako synonyma. Snad jsem to tehdy kapíroval a dnes si vybavil správně. V italštině jsou dokonce slova tvář a fasáda, tedy *faccia* a *facciata*, příbuzná. Proto se domy obracely průčelím do veřejného prostoru města, tváří k lidem. Dnes se do ulice obracejí zády, někdo by rozšafně řekl prdelí. Ovšem moc sexy to není. Vlastně to žádná prdel není, ale velmi vážný problém měst a smutný důsledek našich stavebních předpisů i názorů a rozhodování byrokracie, které chrání veřejné zdraví (do roku 2012 zdraví lidu). Proto nedovolí umístit okna obytných místností na uliční fasádu čili směrem do rušného města. Zásadní ránu jeho tradiční tvářnosti s průčelími domů orientovanými do ulice zasazuje vedení tramvajové linky, jak vidíme na novém úseku západní fronty historické radiály Brna, Vídeňské.

bezhlavě plácá do beztvaré formy naše byrokracie, ale špatně je nám. A ještě hůř se vede našim městům.

„Norma a předpis,“ psal ve IV. ročníku časopisu *Architektura* v roce 1942 Karel Honzík, „by měly být pojímány nejspíše jako rámec, který třeba nejprve naplnit tvořivým činem, nikoliv jako soustava, která má být provozována mechanicky. Podle toho by se stal také úředník spíše tvůrčím činitelem, který do svého rozhodnutí vkládá osobní výběr, nežli mechanickou výkonou silou, která jen přihlíží, zda byl předpis do písmene vykonán.“ Takovou úvahu ještě mohl formulovat člověk vyrostlý na začátku minulého století v monarchii a žijící mezi válkami za první

československé republiky. Myslet něco takového vážně má totiž jeden základní předpoklad: důvěru. Vzájemnou důvěru. Důvěru ve společnost, v níž žijeme. Tu nám diktatura proletariátu sebrala. Přitom zřejmě jediné východisko z nynější sebedestruktivní situace, totiž absolutní reset našich norem, nejlépe spojený s resetem byrokracie, je v dnešní populistické éře nedosažitelné. Pouze řečnickou tak nejspíše zůstane otázka, zda je opravdu nevyhnutelné naše města a naši po předcích zděděnou městskou kulturu zničit. Karel Honzík si byl za protektorátu, kdy citovanou glosu formuloval, nebezpečí bezhlavé absolutizace norem vědom. Svůj text však zakončil optimisticky axiomem, že „není to norma, která

řídí člověka, nýbrž člověk, který řídí normy“. Dnes nám nezbyvá než jeho závěr prohozením slov norma a člověk parafrázovat, neboť podmět s předmětem jsme již v tomto ohledu zaměnili.

Naše strpení této proměny významů a rolí, vyjádřené onou záměnou aktivního větného členu za trpný, přináší pasivitu. A pasivita znamená rezignaci. Mimo jiné na udržení formy. Forma je jedna z nejvyšších kvalit a hodnot, protože je vlastně zbytečná. Stejně jako je čirým luxusem, je kyslíkem nutným pro život kultury. Ale my jsme na její zásadní význam pro život města zapomněli.

Nikoliv náhodou přešla móda rodinného oblečení na barevné, snadno udržovatelné pyžamo. „Just Casual“: tričko není nikdy dost velké a plandavé kalhoty nejsou nikdy dost volné. Při rodinné procházce obchodním centrem nesmí nic stahovat. Fleky od zmrzliny zmizí v příštím bubnu automatické pračky. Bývaly-li na počátku moderní doby děti nastrojeny jako malí dospělí, pak dnes dospělí vypadají jako malé děti. Vzdání se obsahu, vzdání se postoje přichází s koncem světa jako našeho protějšku (die Welt als Gegenüber).

Tak vystihl švýcarský kunsthistorik Beat Wyss již před patnácti lety naši ztrátu smyslu pro formu v knize *Die Welt als T-shirt*. Jenomže povědomí o významu formy, ba povědomí o její existenci ztratili i ti, kdo kulturu vždy tradičně – a v prvé řadě – aktivně vytvářeli, totiž architekti. Nejenom

že již nedokážou navrhnout městskou situaci, ale ani nevědí, že město je smyslem a cílem jejich práce. Těžko soudit, zda rozhodující roli v tom sehrálo vyrůstání na sídlišti a jeho dodnes trvající adorace jako ideálního obytného prostředí, či nepřehledné množství mnohdy si protiřečících a absurdních norem a předpisů, které musejí projektem naplnit. A tím ničit město. Možná jsme si také dosud plně neuvědomili konsekvence skutečnosti, kterou v rozhovoru s Francescem Collottim před pár lety glosoval Mario Botta:

Ještě stále mne překvapuje, že na otázku, kde je nejvyšší životní kvalita, kde dává prostor největší pocit blaha, kde je největší pohodlí, největší komfort, všichni odpoví: „V historických centrech měst Itálie“, a nikdo neřekne: „Na periferiích v Holandsku“, kde je klimatizace a dostatek parkovacích míst pod domem.

Rezignací na budování města a vytváření jeho kultury, projevenou předáním veškeré moci technokracii, a hodnotovou orientací na dostatek parkovacích míst pod domem se odsuzujeme k životu na periferii. Bohužel ne té holandské. ■

Fotografie autor, historické snímky archiv autora.

Petr Pelčák (1963),
architekt.

Ve Finsku ožil duch zimní války

Rozhovor
s Markétou Hejkalovou

Jiří Hanuš

Markéta Hejkalová. Foto: Eva Puella

Markéta Hejkalová (1960) je spisovatelka a překladatelka finské literatury. Pracovala jako konzulka na českém velvyslanectví v Helsinkách, byla členkou mezinárodního výboru světového PEN klubu, na Masarykově univerzitě vede překladový seminář. Žije v Havlíčkově Brodě, kde pořádá Podzimní knižní veletrh a s manželem v domě pod náměstím provozují nakladatelství a obchod s potravinami.

Napsala mimo jiné knihu o ženách ztracených v totalitě *Kouzelník z Peking*, ságu o prolínání vzdálených osudů *Měj mě rád/a* či román inspirovaný rodinnou historií *Dům pod náměstím* a vůbec první životopis Miky Waltariho, jehož díla překládá do češtiny.

Začneme pokud možno chronologicky. Kdo vás nejvíce ovlivnil za studií a z jakého důvodu? Bylo to ovlivnění stran studijních předmětů či obecně kulturních hodnot, nebo i lidsky?

Nejvíc mě rozhodně ovlivnil táta, historik a hungarista Richard Pražák. Když jsem byla ve druhé třídě (v roce 1968), v Brně na Bakalově nábřeží zrovna začínala škola s rozšířenou výukou cizích

jazyků, od třetí třídy se učila angličtina, od páté ruština, a táta rozhodl, že mě tam přihlásí. Já jsem za žádnou cenu nechtěla, do první a druhé třídy jsem chodila na Mendlovo náměstí stejně jako většina dětí od nás z Trýbovy ulice, měla jsem tam kamarády, ale táta se mnou vůbec nediskutoval. Teď jsem mu vděčná, naučila jsem se díky tomu už v dětství anglicky, ale tehdy jsem to vnímala jinak.

Táta považoval studium jazyků za velice důležité a měl radost, když jsem se začala zajímat o „jeho“ finštinu. (V roce 1964 byl ve Finsku na několikaměsíční stáži, aby se naučil druhý ugrofinský jazyk.) Zdůrazňoval, že když budu dobře umět něco, co málokdo umí, tedy právě finštinu, nebudu muset dělat režimu takové ústupky; tím tehdy myslel, že nebudu muset vstupovat do KSČ, abych našla vhodné zaměstnání. Po maturitě v roce 1979 se v Praze finština zrovna otvírala, v kombinaci s ruštinou, dostala jsem se tam a táta pak moje studium i diplomku hodně prožíval – tehdy mi samozřejmě připadalo, že až moc.

Na gymnáziu na Lerchově ulici mě také hodně ovlivnila moje paní profesorka němčiny Zuzana Valíčková. Jednak s námi odvážně probírala autory, kteří asi nebyli v osnovách (například rakouského spisovatele Heimita von Doderera nebo Franze Kafku a vůbec pražskou německou literaturu), ale taky si od ní pamatuju a dodnes používám čistě praktické rady, jak se učit cizí jazyk – například že je lepší si nepravidelná slovesa opakovat denně deset minut před spaním, než se je v sobotu učit dvě hodiny, nebo že slovíčka se nemají memorovat, ale je lepší učit se je v různých pádech a ve větách.

Zmínila jste jistě bohaté kulturní zázemí v osobách vašich rodičů. Jak na to zázemí dnes vzpomínáte?

Děti asi nepřemýšlejí o tom, jestli je jejich rodina něčím zvláštní nebo výjimečná, berou to jako dané. Mně už od dětství připadalo normální, že lidé píšou knihy, bádají s jejich pomocí, překládají, nějak s nimi pracují. Táta měl svoji pracovní, máma, spisovatelka Hana Pražáková, psala večer v kuchyni nebo obývacím pokoji, často

jsem usínala za zvuků psacího stroje. Rodiče spolu o své práci hodně mluvili, když mi bylo asi dvanáct, naučila mě máma korektorské značky, o psaní jsem mluvila i s dědou, spisovatelem Františkem Křelinou. Máma mi doporučovala knihy, dodnes jsem jí vděčná třeba za *Čtyřicet dnů* Franze Werfela. Už v dětství jsem se pokoušela psát, účastnila jsem se (úspěšně) všelijakých literárních soutěží, z toho zase měla radost máma.

Také jsme měli velkou knihovnu, nejenom beletrii, ale i encyklopedie, jazykové slovníky, a mně to všechno přišlo normální, nepřemýšlela jsem nad tím, jestli to tak mají i ostatní. Když jsem přišla do Prahy na vysokou školu, spolužáci se domlouvali, že potřebují něco ověřit v naučném slovníku a že půjdou do knihovny, a v tom momentě jsem si uvědomila, že není asi úplně běžné mít doma encyklopedii.

Ale nerada bych vzbuzovala dojem, že se u nás všechno točilo jenom kolem knížek, byli jsme myslím úplně normální rodina. Na dětství vzpomínám ráda, ale to neznamená, že všechny vzpomínky jsou jenom šťastné, myslím, že (nejenom) v dospívání hodně lidí prožívá všelijaké chmury a zoufalství, rozhodování mezi životními cestami není vždycky jednoduché.

Mluvila jste o svém dědečkovi Františku Křelinovi. Vracíte se k němu, k jeho dílu? Měla jste tendenci se jím nějak inspirovat? Mění se s věkem vaše hodnocení jeho tvorby?

Když jsem se narodila, byl děda ještě v kriminále, vrátil se až o tři měsíce později, na amnestii v květnu 1960. Já jsem se o tom, že byl děda zavřený, dozvěděla někdy kolem roku 1967, kdy se začalo mluvit o jeho rehabilitaci, a rodiče mi taky hned nakázali, že o tom nemám nikde mluvit.

Tomu jsem se nedivila. Do vězení se přece chodí za krádež, a kdo by se něčím takovým chlubil, myslela jsem si s dětskou naivitou. Až později jsem pochopila, že byl odsouzený za své psaní, že byl politický vězeň. O vězení děda nikdy nemluvil, zato o literatuře ano, vždycky o prázdninách, které jsme s prarodiči trávili. Měl radost, když jsem už v té době (ve čtrnácti či patnácti letech) začala psát, rád se mnou probíral moje texty.

Dědovy knihy jsem si přečetla až po jeho smrti (zemřel v roce 1976) – nejdřív na střední škole, pak některé z nich znovu v devadesátých letech, kdy jsme v našem nakladatelství vydali jeho román nazvaný *Soud nad Bábelem* (pokračování románu *Bábel* z Podještědí konce třicátých let 20. století).

Z dědových knih byl hodně slavný román o svaté Anežce *Dcera královská* nebo *Každý své břímě* o Lidicích, ale mně se víc líbí jeho prózy z Podještědí, už zmíněný *Bábel*, román *Hubená léta* či povídky *Jalovčí stráně*, a pak novela *Má přítelkyně Dora*, kterou napsal po návratu z kriminálu.

Děda mi předal některé „praktické literární rady“, které jsem tehdy bohužel nedokázala ocenit. Například tvrdil, že každý český spisovatel by se měl naučit nazpaměť Máchův *Máj* (to jsem dodnes nesplnila), a pak že nestačí jenom vymyslet příběh, ale že nejtěžší a nejdůležitější je ho také dobře napsat, dotáhnout do konce všechny detaily.

Ale přímo jeho knihami jsem se neinspirovala. Chci psát sama za sebe, jako já, ne jako profesionální vnučka a nositelka odkazu.

Jaké vzory máte ve vlastní tvorbě a překladatelství?

Svým způsobem možná rodiče, mámu v psaní a překládání, tátu ve finštině, ale není to tak, že

bych chtěla psát stejně jako máma, ani v překládání nemůžu říct, že bych měla nějaký vzor. Zajímá mě, jak kdo píše a jak kdo překládá, sleduju třeba svého spolužáka a kamaráda Vladimíra Piskoře, který je asi náš nejlepší překladatel z finštiny, vážím si jeho práce, ale já přistupuju k překládání trochu jinak.

Nejvíc jste překládala Miku Waltariho. Jak jste se k tomuto autorovi dostala? Byla to spíše náhoda, nebo vás od počátku něčím zaujal?

Miku Waltariho jsem začala překládat ze ziskovosti. V roce 1994 jsme s mužem založili nakladatelství Hejkal a hledali jsme nejen dobré, ale taky dobře prodejné knihy. Z toho hlediska pro nás byl Míka Waltari ideální. Každý znal a miloval *Egyptána Sinuheta* a možná ještě několik dalších historických románů (*Tajemného Etruska* či *Jeho království*), ale spousta věcí tehdy přeložena nebyla.

V devadesátých letech bylo také mnohem snazší uzavírat smlouvy s majiteli autorských práv. Waltariho zastupovalo největší finské nakladatelství WSOY a knihy se tehdy vnímaly ještě pořád nejen jako business, ale taky trochu jako poslání ve smyslu „je důležité, aby finská kniha vyšla v jiné zemi“. Rychle jsme se dohodli na přijatelných podmínkách, smlouva byla na jednom listu papíru formátu A4. Dnes patří WSOY do mezinárodního koncernu Bonniers, smlouvy jsou dvacetistránkové a jednání často tak složité, že mě to od hledání dalších zahraničních titulů spíš odrazuje. Ale to byl jen nostalgický povzdech.

Zpátky k Waltarimu: Napřed jsem přeložila milostnou novelu *Plavovláska*, která měla veliký úspěch. Pak jsem v letech 1996 až 1999 pracovala na českém velvyslanectví v Helsinkách a mimo

jiné jsem se naučila hodně dobře finsky, takže jsem si troufla na tři Waltariho velké historické romány: nedokončený román *Temný anděl*, který se odehrává těsně před pádem Konstantinopole do rukou osmanských Turků, a hlavně dvoudílný román z první poloviny 16. století *Krvavá lázeň* (v originále *Mikael Karvajalka*) a *Šťastná hvězda* (*Mikael Hakim*) – celkem skoro 1 500 stran. V polovině druhého dílu jsem byla z neustálých bitev, intrik a krutostí tak vyčerpaná, že jsem to chtěla vzdát, ale vydržela jsem, a když jsem dospěla ke konci, narazila jsem na nádherné pasáže, které mluví silně proti totalitě, proti ideologiím, jež manipulují s city obyčejných lidí – a teprve tehdy jsem si Waltariho začala doopravdy cenit. Byla jsem jako žena, která se vdá pro peníze, ale když svého manžela pozná blíž, doopravdy se do něj zamiluje.

Pak jsem přeložila další věci: historický román *Tanec na hrobech* (z roku 1809, kdy se Finsko připojilo k Rusku), cestopisy *Cesta do Istanbulu* a *Vlak osamělého muže*, „román jednoho dne“ z roku 1937 *Město smutku a radosti*, novelu *Láska a tma*, a v roce 2007 jsem napsala Waltariho životopis *Fin Mika Waltari* – byl to úplně první ucelený životopis Waltariho a rok nato vyšel anglicky ve Finsku, a také jsem se spřátelila s Waltariho dcerou Satu (která bohužel před několika lety zemřela) a s jeho vnukem Joelem Elstelä. A nejnověji jsem vedla své studenty z překladového semináře při překladu rozsáhlé reportáže o sovětské okupaci Pobaltí *Válka o pravdu – Pravda o Estonsku, Lotyšsku a Litvě*.

A tady je (pro vaši představu) ta protitotalitní pasáž ze *Šťastné hvězdy*:

Odpověděl mi vzrušeně, jako by chtěl obelstít své srdce: „Mikaeli el-Hakime, svět ještě nikdy dřív neviděl podivuhodněji vybudovaný stát,

Finský spisovatel Mika Waltari v roce 1934.
Zdroj: Wikimedia Commons

než je Osmanská říše. Sultánovy země budou základem a východiskem znovuzrozeného světa. V Osmanské říši národnost, barva kůže, původ a dokonce ani víra člověku nebrání dosáhnout těch nejvyšších úřadů, jen na základě jeho přirozených schopností a nadání. Většina země patří sultánovi a většinu vysokých úřadů zastávají sultánovi otroci. Princ Mustafa je mladý a schopný dalšího vývoje. Je třeba ho zasvětit do tajného učení geomailerů a velkovezír Ibrahim musí seshora až dolů provést konečnou čistku. Defterdar Iskender Čelebi nezemřel kvůli své zradě, ale protože byl zaslepený záští vůči otrokům ve vedoucích funkcích. Považoval Osmany za Alláhem vyvolený národ, a proto nad ostatní národy vznešenější. To byl ale omyl. I když je Osmanská říše předurčena, aby vládla světu, nejsou Osmané sami o sobě lepší než ostatní národy, nýbrž hodnotu každého člověka určuje jen

jeho věrnost islámu v té podobě, jak ho vyznávají geomaileři, bez ohledu na jeho jazyk a barvu kůže. Nespočetně hlav proto musí bez milosti padnout, aby už původ, náboženské zanícení, přílišné bohatství či nevíra nepřekážely při budování mohutné světové stavby. Teprve až se zbavíme tvrdohlavých mužů, jako byl Iskender Čelebi a mnoho dalších, bude všechna země sultánova, všichni obyvatelé té země budou sultánovými otroky a všechnen majetek bude patřit sultánovi. Takový je cíl, a nikdo nebude smět mít nic, co by mohl nazývat svým bezvýhradným majetkem, zároveň však se každému dostane všechno podle jeho schopností a potřeb. Sultán bude jen Alláhův stín na zemi a vnější obraz moci, neboť obyčejní lidé potřebují obrazy, jimž by mohli sloužit. Neviditelné a skryté za sultánem bude však vládnout bratrstvo geomailerů. Jeho členové nesmějí mít žádnou osobní ctižádost a jejich jediným cílem musí být šíření slávy islámu. S pomocí geomailerů podrídí Osmanská říše celý svět moci islámu, jen až vzejdou semena, zasetá při našich poutích. Víš, co se stalo v Bagdádu a v Basře. Totéž se brzy stane v Indii. I nad křesťanským císařem zvítězíme, až bude velkovezír Ibrahim moct využít své nezměrné moci. Loďstvo máme. Francouzský král tajně pomýšlí na novou válku proti císaři, němečtí kacíři budou muset se zbraní v ruce hájit svou vírou, budou-li si ji chtít udržet. Velká světová politika nevypadá vůbec beznadějně. Naopak, pojistili jsme si pozice vedoucí k ovládnutí světa. Pak všude zavládne víra v jediného Boha podle výkladu geomailerů, každému se dostane po zásluze práva a nevěřící už nebudou, takže snášenlivost a milosrdenství bude pro všechny.“

Jako bych v jeho slovech zaslechl krvavou ozvěnu z mé dávné minulosti, vášnivě kázání Tomáše Müntzera, jenž chtěl vybudovat nebeské království na zemi ve stínu duhového praporu a nevěděl nic o půlměsíci. Proto jsem řekl:

„Snad jsem postižen opovržením hodným nedostatkem víry, ale myšlenka nutit všechny lidi vyznávat stejnou víru je mi nanejvýš odporná, ať jsou její pohnutky sebelepší. O stejnou věc se lidé už mnohokrát pokoušeli za pomoci kázání, zbraní, šibenic a hranic. Věřím už jen v nedokonalost člověka a v marnost jeho nejlepších úmyslů. Přesto věřím, že v hloubi lidského srdce tkví schopnost obnovy. Možná svět někdy bude o trošičku lepší, nepatrně spravedlivější, maličko milosrdnější a trochu snášenlivější než dosud. Taková je moje chabá víra a její naplnění nemusí myslím ani dlouho trvat, neboť žijeme osvícenou dobu a letopočet kříže dosáhl roku 1536. Za našeho života jsme byli svědky, jak se svět změnil v kulatou kouli a z moře se vynořily nové světa, a to nejsme ještě starci. Člověk se také naučil odlévat písmena a tisknout je do knih, které si i chudí mohou přečíst, a lidé se naučili vyrábět i lehčí a rychlejší děla. V běhu světa nemůže nastat žádná jiná rozumná změna než změna k lepšímu. Lidská povaha se ve své pomalosti a nedokonalosti vzpěčuje změnám příliš prudkým, ať už k lepšímu nebo k horšímu. To je nejlepší brzda, aby už nesjel do příkopu, i kdyby za otěže tajně tahali geomaileři. Jen z tohoto důvodu souhlasím s tvým plánem, Mustafa bin Nakíre, i když – abych byl upřímný –, souhlasím s ním spíše proto, abych zachránil seraskera Ibrahima, jehož miluji, a také svou hlavu, bude-li to vůle Alláhova. Vlastní hlava je každému drahá, cennější než všechna vylepšení světa.

Otevřeně ti to vyznávám, a stejně otevřeně mi teď vyznej ty, můj příteli Mustafo, jaká tajná vášeň tě žene kupředu po zvolené cestě. Nezačni mi ale tlachat o víře, protože ve svém srdci nevěříš v nic.“

Mluví se o „umění“ překladu. Kterých překladatelů si nejvíc ceníte a proč? V čem spočívá podle vás toto umění?

Vážím si už zmíněného Vladimíra Piskoře nebo Michala Švece, to jsou oba kolegové finštináři, Pavla Dominika, který překládá z angličtiny mj. Nabokova nebo Rushdieho, Jany Martinové a Libora Dvořáka, kteří překládají z ruštiny, němčinářky Michaely Škulťety..., ale to jsou většinou lidé, které osobně znám.

Já sama považuju překladatele (tedy i sebe) za autora otoka. Překladatel se jím stává dobrovolně a jeho jediným úkolem je českým čtenářům co nejpresněji přetlumočit nejenom to, co autor říká, ale i jak to říká, tedy autorův styl. To se ovšem snadněji řekne, než udělá...

Jméno překladatele by se mělo v recenzích a zprávách zmiňovat, ale pochybuju, že pro „široké čtenářské vrstvy“ bude někdy důležité. Já sama se při výběru knihy řídím víc tím, které nakladatelství ji vydalo, to je pro mě záruka kvality, jméno překladatele až tolik ne.

Jakým způsobem překládáte? Necháte nahlídnout do své překladatelské kuchyně?

Nabízím několik bodů, ale i svým studentům v překladatelském semináři říkám, že ne všechny jsou následováníhodné.

Knihu, kterou se rozhodnu překládat, pokud možno předem nečtu. Víím, že je to hodně

problematické, ale třeba u Waltariho historických románů to nebylo zapotřebí, byla jsem rozhodnutá i tak, a kdybych znala vývoj děje, věděla, jak to dopadne, bavilo by mě překládání o hodně méně.

Co nejrychleji chci vždycky udělat první hrubou verzi. Ta už je sice přesná, nenechávám tam nesrozumitelná místa, ale je kostrbatá, nemám ověřené reálie, termíny... Ty pak dohledávám, překlad piluju, místa, která se mi pořád nezdarí, si říkám nahlas – to se mi hodně osvědčuje.

Pokud je nějaké místo nesrozumitelné a nerozluštím ho ani po sebevětším úsilí (včetně dotazu autorovi, pokud to jde), raději ho vynechám, než abych v textu nechala něco nesmyslného nebo matoucího. S tím ale musím zacházet opatrně – zjistila jsem, že studenti mají sklon tuhle radu interpretovat tak, že když něčemu nerozumím, tak je lepší to vynechat.

Hodně mě baví slovní hříčky, překlady místních názvů aj., ale na to žádný recept nemám, to záleží vždy na kontextu. Abych uvedla příklad: když je v Helsinkách někdo ze čtvrti Eira, znamená to totéž jako být v Brně z Masarykovy čtvrti, tedy že je ten člověk spíš bohatý než chudý, a to by se podle mě mělo v textu nějak naznačit, ale je obtížné najít ideální hranici mezi přílišnou strohostí – ať si to čtenář najde na Wikipedii – a přílišným vysvětlováním.

V čem spočívá Waltariho „kouzlo“ a z něho vyplývající obliba u čtenářů? Je možné ho s nějakým autorem v jeho generaci srovnat?

To by měli říct spíš čtenáři, já sama tomu úplně nerozumím, a třeba slavný *Sinuhet* mě dost nudil (ale četla jsem ho v prvním ročníku na vysoké, teď už bych ho třeba vnímala jinak).

Možná je nám Waltari blízký tím, že ve svých historických románech (tedy v poloze, která je čtenářům nejznámější), vyjadřuje pocity takzvaných malých lidí a malých zemí v soukolí velkých dějin. Například hrdinové *Krvavé lázně* a *Šťastné hvězdy*, písař Mikael a silák Antti, mají dost společného se Švejkem.

V některých zemích, třeba v Německu, je Waltari vnímán především jako autor zábavného, oddechového historického čtiva (také tam vychází v nakladatelství Bastei Lübbe, které se na oddechové čtivo myslím specializuje). Je to dané i tím, že v řadě překladů jsou složitější, filozofičtější pasáže vynechané. Ve své knížce *Fin Mika Waltari* o tom píšu podrobněji, ale příčinu jsem nezjistila.

Ve Finsku je Waltari stále populární a čtený, kritika si cení spíš děl z jeho současnosti. O čtenářskou oblibu s ním „soutěží“ o něco mladší spisovatel Väinö Linna (1920–1992), ten ovšem napsal mnohem méně knih a orientoval se výhradně na finskou tematiku: v trilogii *Pod Severkou* líčí život finské venkovské rodiny od poloviny 19. do poloviny 20. století, hlavně

občanskou válku v roce 1918, kterou poprvé popsal z pohledu poražených rudých, a *Neznámý voják* je o zimní válce. S Waltarim má společné možná právě to téma malého člověka zneužívaného ideologií.

Které z jeho děl máte nejraději a proč? Jsou jeho díla obtížná pro překladatele?

Nejradši mám – kromě už několikrát zmíněné *Šťastné hvězdy* – román *Město smutku a radosti*, který se odehrává během jednoho jarního dne roku 1937 v Helsinkách a proplétá se v něm osm osudů a příběhů.

Pro mě Waltari rozhodně obtížný je, má dlouhé spletné věty plné participiálních konstrukcí (snad je to správný termín).

Čím je pro vás atraktivní Finsko? Čím vás překvapili, případně stále překvapují Finové? Napsala jste i publikaci o Finsku, máte představu, co je nejzajímavější na Finsku pro studenty, mladé lidi?

Ve Finsku jsem byla mnohokrát, několik let jsem tam žila a pracovala a do určité míry ho vnímám jako svůj „druhý domov“. Neberu ho vlastně jako cizinu a třeba v Helsinkách dodnes chodím bez mapy, ale nevnímám Finsko jenom obdivně. Ně- které věci se mi tam líbí, jiné ne.

Líbí se mi letní noci, kdy vůbec není tma. Jasná domluva – věci se říkají přímo a pak se dodržují (zpočátku mi to nebylo příjemné, když jsem pořadateli jako kulturní ataše nabízela nějaký český pořad a on hned řekl, že ho nechce, ale časem jsem takové přímé jednání začala oceňovat). Vlastenectví – to, jak Finové bránili svou zem v zimní válce a teď jsou znovu připravení

Markéta Hejkalová s rakouským vydavatelem německého překladu její knihy *Kouzelník z Pekingu*. Foto: Eva Puella

nedat se Rusku. Prezident Sauli Niinistö a v poslední době i premiérka Sanna Marin.

Nelíbí se mi zimní tma – v prosinci se v Helsinkách rozednívalo kolem desáté, stmívalo ve tři, ale mezitím bylo šedivo, málokdy se ukázalo slunko. Uzavřenost a to, že se spousta věcí řeší prostřednictvím institucí, „profesionálně“ – u nás bych si u vína postěžovala kamarádce, ve Finsku se hned hledá odborná pomoc. V devadesátých letech bylo až komické, jak se pořád mluvilo o syndromu vyhoření, používalo se anglické slovo *burn out*, ale ve finské podobě: *olla burnoutissa*, doslova být ve vyhoření, každý den byla nějaká celebrita *burnoutissa*. To, že Finové neumějí improvizovat (ale my to zase umíme až moc).

Pro studenty je Finsko atraktivní asi tím, že jim nabízí hodně zajímavých oborů, mohou se tam potkat se studenty z celého světa, snadno se domluví anglicky (ve Finsku umějí anglicky všichni, mj. proto, že zahraniční pořady v televizi se nedabují, jen titulkují). Mladé lidi možná také oslovuje finský vztah k přírodě – Finové jsou i v každodenním životě spojení s přírodou víc než my ve střední Evropě, musejí se víc přizpůsobovat mrazům, sněhu, té už zmíněné tmě. A možná i malá korupce, transparentnost veřejného života, rovnoprávnost... Při hlubším pohledu zjistíte, že všechno není až tak úplně ideální, ale k hlubšímu pohledu se během několikaměsíční stáže ne každý propracuje.

Dnes se v souvislosti s Finskem mluví nejvíce o vztahu k Rusku, o vstupu do NATO. Je to zásadní posun. Jak ho vnímají vaši finští kolegové a přátelé?

Byla jsem ve Finsku po pěti letech na začátku května 2022 a vládla tam atmosféra, jakou jsem

nikdy nezažila. Jak řekla moje kamarádka, bývalá nakladatelka Marjo Mäenpää, „ožil duch zimní války“, lidé byli odhodlaní se proti Rusku bránit, nedat se, i když někteří měli o členství v NATO pochyby a hlavně strach, jak Rusko zareaguje. Na začátku května to ještě vypadalo, že Finsko se stane členem NATO bez problémů během pár dní, nevědělo se o tureckém odporu.

Podle mě je NATO pro Finsko opravdu mezník. Mnozí lidé to vnímají tak, že až teď skončila finlandizace, po téměř osmdesáti letech se Finsko přestává ohlížet na Rusko a jasně se hlásí k Západu.

Jste též vydavatelkou. Co vás vedlo k tomuto počínání, vedle lásky k literatuře, a opět, měla jste v této činnosti nějaké vzory?

Upřímně, nakladatelství jsem chtěla mít hlavně proto, abych v něm vydávala svoje vlastní prózy, a to jsem taky dlouho dělala, až teď nový román *Dům pod náměstím* vyjde v Hostu. Nicméně první knihou nakladatelství Hejkal byl v roce 1994 překlad populárně-naučné dějiny evropské ženy *Dcery Eviny* (napsala je Kaari Utrio). Knihu jsem přeložila velmi rychle pro jiného nakladatele (jeho jméno jsem už zapomněla), ale když jsem mu překlad odevzdala, řekl mi, že bohužel nemá na vydání peníze, a tak jsme se rozhodli knihu vydat sami.

Vydali jsme necelou stovku knih – nejenom moje původní texty (třeba *Kouzelníka z Pekingu* či román *Měj mě rádla*) a překlady z finštiny (Waltari, Arto Paasilinna, Leena Lehtolainen), ale také Jiřího Stránského, Hanu Pražákovou (moji mámu), Henriho Pourrata v překladu Jiřího Reynka, rakouské historické detektivky Andree Pittlera. Jenže v poslední době je pro malé nakladatelství čím dál těžší proniknout na viditelné pozice do knihkupectví, e-shopů, do

Podzimní
knižní veletrh
v Havlíčkově
Brodě v roce
2014.
Zdroj: Wikimedia
Commons

médií, a naše knihy si tak koupí jenom ten, kdo se o nich někde dozví, v knihkupectvích ani při prohlížení e-shopů na ně nenarazí. Proto jsem taky nabídla svou novou knihu *Hostu* a jsem ráda, že tam vyjde.

Jak se změnila vydavatelská praxe v poslední dekádě? Mnozí předpovídali zánik tištěných publikací ve prospěch elektronických. Jak vidíte budoucnost v tomto směru?

My jsme opravdu malé nakladatelství, asi nejsem ten pravý hodnotitel. Jak jsem už říkala v předchozí odpovědi, postupuje centralizace, Albatros, Euromedia a Grada se rozrůstají, skupují další a další nakladatelství, pro malá nakladatelství je situace obtížná... ale na druhé straně, pořád vznikají nová, knižní trh je stále hodně pestrý, ani v překladové literatuře nevychází jen „korektní evropský mainstream“.

E-knihy se podle mě nečtou tolik, jak se ještě před několika lety předpokládalo, zato

audioknihy jsou čím dál oblíbenější. Pořád je hodně lidí, kteří dávají přednost klasickým tištěným knihám. Ale rozpor mezi e-knihami, audioknihami a tištěnými knihami může být zásadní pro knihkupectví a pro tiskárny, pro autory ani nakladatele ne.

Změnil vaši nakladatelskou činnost covid? Změnil i knižní veletrh v Havlíčkově Brodě? Nebudou se chtít díky zkušenosti lockdownů lidé více osobně setkávat? Nečeká Havlíčkův Brod „zlatá éra“?

Covid změnil tak trochu všechno, v roce 2020 se kvůli němu zrušil Podzimní knižní veletrh. Ten měl být jubilejní, třicátý, chystala jsem k němu knihu *Země skrytých úsměvů*, povídky 33 autorů, kteří na něm v různých letech četli. Kniha se měla na veletrhu s velkou slávou uvádět, nakonec žádný nebyl a kniha ho zastoupila.

V roce 2021 veletrh nakonec byl, vystavovatelů bylo asi o čtvrtinu méně a návštěvníků přišlo

taky méně, ale ti, kteří přišli, hodně nakupovali, odpadli spíš ti, kdo se chodili jen tak podívat. Bylo vidět, že lidé mají radost, že se veletrh zase koná.

Ale veletrh stojí na prodeji a kupování knížek, a tomu doba zrovna moc nakloněná není, lidé se bojí zdražování, inflace, někdo možná i války... Možná by to bylo jiné, kdybych pořádala festival, ale já jsem dosud všem žádostem o granty a dotace odolávala. Nechce se mi vyplňovat obsáhlé a složité žádosti s často nejistým výsledkem, a upadat tak do závislosti na krajském úřadě, na ministerstvu kultury aj. Cením si toho, že veletrh je naprosto nezávislý – nakladatelé platí za stánky, přivázejí autory, já jim za to zajišťuju propagaci, přivádím návštěvníky a kupce... Možná ale budu muset nechuť k dotacím z veřejných peněz překonat.

Na veletrh se však nejedí jenom kvůli prodeji, lidé se taky chtějí potkávat, vidět s kolegy, berou cestu na veletrh jako příjemný výlet. A právě to

je teď ohroženo. Většina vystavovatelů spávala v místním hotelu Slunce, který hned na začátku pandemie přestal fungovat, změnil se napřed v ubytovnu pro mongolské dělníky, teď pro válečné uprchlíky z Ukrajiny a příští rok se má úplně bourat a má tam vyrůst nákupní centrum, jakých je v Brodě už pět a jaká jsou úplně stejná po celé Evropě. Hotel je soukromý, zprivatizovalo ho několik bývalých komunistů, město s tím nemůže nic dělat... smutný, ale celkem obvyklý příběh. Slunce mělo 45 pokojů, a to se jen tak nenahradí, takže momentálně nevím, jak to bude dál, jak dlouho bude vystavovatele bavit nocovat třeba v Humpolci nebo jinde v okolí. Kdybych byla mladší, asi bych uvažovala o přesunutí veletrhu do jiného města, ale to je hodně složitá věc... na druhé straně, nikdy není pozdě a třeba to ještě dopadne úplně jinak. ■

/ Rozhovor připravil Jiří Hanuš. /

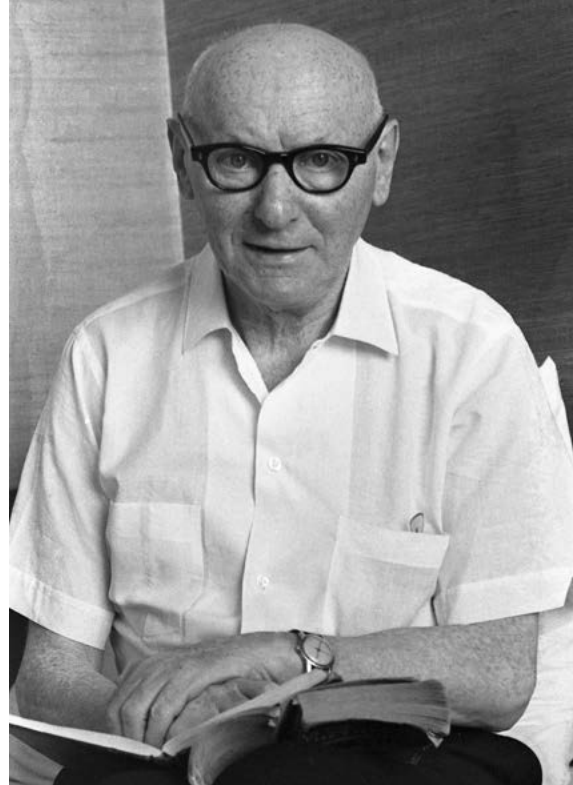
INZERCE

K. J. Čapek / Červenka
M. Hrabal / Zábrana
Morgenstern / Šulc
Novosad / Řehák
Puršl / Mikeš
Porterová / Fic
Olšovský / Ulmanová
Hummel / Mizerová
Malota / Valouch
Typlt / Marks
Hruška / Brabec
Krautschneider
Dvořáková / Nodl
Roleček / Zizler

Chasidská zkušenost v díle Isaaca Bashevisa Singera

Pavel Hošek

Isaac Bashevis Singer. Foto: National Library of Israel

Pracovna mého otce mi byla školou, kde jsem studoval lidské duše, jejich radosti, touhy i hradby. Bavilo mě poslouchat složitá vysvětlování těch, kteří přišli žádat o rozvod. Jednou přišel zrušit zasnoubení nezvykle elegantní pár. Mladý muž obviňoval ženu z toho, že se chová příliš důvěrně k jeho přátelům, ona tvrdila totéž o něm. Najednou mladík dívku uhodil. Pokusila se mu facu vrátit a začali se prát jako dva chasnici. Později, když je rodiče usmířili, vzal mladík dívku za ruku a políbili se. Pamatuji se, co jsem si tehdy pomyslel: O tomhle musí psát literatura. Viděl jsem, že každý člověk jinak jedná, jinak mluví a nachází si jiné výmluvy pro svá bláznovství. Všichni Židé v radzyminské studovně uctívali jednoho rabína, vyprávěli o jeho zážracích, chválili jeho kázání. Ale každý po svém. Některé tváře vyjadřovaly slepou víru a bohabojný zápal. V jiných obličejích jsem viděl jen potřebu patřit k určité chasidské skupině, být jedním z davu. Někteří z těchto

chasidů neustále spílali rabínovým protivníkům, aby poukázali na jejich hříšnost a lhostejnost. O některých se vědělo, že drží slovo, jsou poctivými obchodníky a řemeslníky. Jiní lhali, jak mohli.

Isaac Bashevis Singer, *Láska a vyhnanství*

„Pocházím z rodu rabínů, chasidů a kabalistů,“ říká Singer v úvodní části své autobiografie.¹ Narodil se roku 1902 v Leoncinu, nevelké obci nedaleko Varšavy. Jeho tatínek Pinchas byl chasidský rabín, žák radzyminského cadika. Také otec jeho otce Šmuel z Tomašova byl horlivým stoupencem a hlasatelem chasidského učení.

Singerova matka se k chasidské zbožnosti stavěla zdrženlivě. Její otec, rabín z Bilgoraje, patřil mezi odpůrce chasidského hnutí (*mitnagdim*) a tento rozpor vnášel trvalé napětí do Singerovy rodiny: otec byl mužem hluboké, vroucí,

citové zbožnosti, matka zaujímala střizlivě racionalistické postoje. Isaac zdědil jak otcův horlivý zájem o nadpřirozeno, tak matčinu skepsi.²

Singerovo dětství a mládí bylo poznamenáno střídáním vesnického a velkoměstského prostředí. Poznal jak život venkovského východoevropského štetlu, tak ruch a shon židovské čtvrti Varšavy, kde se těsně vedle sebe nacházely synagogy a nevěstince, modlitebny a hospody, studovny a tržnice, špinavé uličky a sluncem zalité dvory. Jako malý chlapec do sebe Singer vstřebával všechna tato různorodá prostředí, poslouchal příběhy o slavných chasidských předcích, včetně prababičky Hindele, která se mezi chasidy těšila velké vážnosti a sám belzský rebe jí projevoval úctu.³ „Jako dítě jsem byl rád,“ vzpomíná Singer, „když mně vyprávěli stejné příběhy, které slýchal můj tatínek i dědeček.“ A jinde: „Přicházeli k nám chasidé a vyprávěli nám o zázracích rabínů divotvorců a o své veliké zbožnosti.“

Singer měl po otci zrzavé vlasy, za což sklízel od svých vrstevníků nemilosrdný posměch. Nosil kaftan, byl znám jako „chasidě s nazrzlými pejzy“, jak vzpomíná prostřednictvím jedné ze svých postav. Svěho otce měl rád, s oblibou poslouchal jeho vyprávění a s úžasem ho sledoval, jak sepisuje komentáře ke svatým textům. Právě tato zkušenost byla důležitým podnětem na jeho cestě k povolání spisovatele.

Od malička byl ale zároveň vystaven poněkud dvojznačnému vlivu rozhovorů mezi otcovými klienty, jimž s dychtivou zvědavostí naslouchal. Tyto rozhovory byly často dramatické, plné hněvu, podlosti a zášti. Otec totiž jako rabín prostředkoval mezi rozhádanými sousedy, znesvářenými obchodníky, manželskými páry, které žádaly o rozvod, věřiteli a dlužníky, kteří na sebe křičeli.

„V otcově pracovně jsem často poslouchal historky o lidské krutosti a bláznovství,“ vzpomíná Singer. Stal se z něj pozorovatel lidských povah, a také lidských vášní a neřestí, což bylo pro jeho dětskou mysl poněkud nevhodné, ale zároveň to byla vynikající příprava pro životní dráhu spisovatele.

Rozhodujícím vlivem na Singera zapůsobil jeho o deset let starší bratr Jošua. Stal se mu průvodcem na cestě životem a jeho vliv byl zřejmě silnější než vliv obou rodičů. Byl to Jošua, kdo svého mladšího bratra Isaaca získal pro svět literatury, později ho uvedl i mezi své přátele literáty, bohémy a intelektuály a zařídil mu místo ve varšavském jidiš časopisu *Literariše Bletr*. Jošua byl svobodomyšlného ducha, vzbouřil se proti tradici a přel se s rodiči o židovské náboženství, ke kterému se obrátil zády. Singer ho obdivoval a následoval. Později o Jošuovi řekl: „Zasel kacírské sémě i do mé hlavy.“

Vnitřní pochybnosti, umocněné rozporuplnými zkušenostmi s „odvrácenou stranou“ chasidského způsobu života, jak ji poznal v otcově pracovně, byly bratrovou skepsí natolik posíleny, že i Singer „sešel ze správné cesty“ a rozešel se s tradiční vírou a životní praxí svých rodičů. Ale nikdy nepřestal být hluboce věřícím Židem. Po otci zdědil mystické zanícení, které v něm nikdy nevychladlo, a také mimořádný zájem o duchovní a nadpřirozené jevy, které jsou důležitým motivem jeho povídek a románů. Nikdy se také neodcizil svému židovství.

Říká o tom, jako obvykle ústy jedné ze svých postav se silnými autobiografickými rysy: „Odchýlil jsem se od židovské cesty, ale své vyhnanství jsem si nosil s sebou.“ Nikdy nezdомácněl v nežidovském prostředí. Židé, kteří se asimilovali a splynuli s nežidovským prostředím, mu

připadali nudní. K tradičnímu světu chasidské pospolitosti, jak ho s jeho slávou i s jeho bídou poznal v dětství, si zachoval silný citový vztah. Byl to celoživotní zdroj jeho literární inspirace.

„Občas mě přepadla myšlenka na pokání, na návrat k opravdovému židovství. Ale cožpak můžu žít jako můj otec, jako moji dědové a pradědové – bez jejich víry?“ říká prostřednictvím jednoho ze svých literárních autoportrétů. Bratrova skepse, rozumové pochybnosti, stejně jako zklamání z utrpení a bídy, které viděl všude kolem sebe, mu nedovolovaly setrvat v tradiční zbožnosti, jak ji praktikovali předkové.

„Byl mystik soužený pochybnostmi.“ Nejspíš i proto obdivoval Nachmana z Braclavi, kterého považoval za jednoho z největších duchovních učitelů lidstva a z jehož učení čerpal útěchu. Krátkodobě uvažoval o tom, že bude pokračovat ve šlépějích svého otce a svých dědečků, a nastoupil ke studiu na rabínském semináři. Brzy ale studia zanechal.

Četba literatury a filosofie rozšířila jeho intelektuální horizonty, takže nakonec dospěl k jisté osobité syntéze kabaly, Baal Šemova⁴ pojetí přírody a filosofie Barucha Spinozy, prohloubené učením Nachmana z Braclavi. „Nemohl jsem být zbožný Žid, jak si přáli rodiče, nemohl a nechtěl jsem nebýt Žid, nemohl jsem žít s Bohem ani bez Boha,“ říkal o svém duchovním hledání a tápání.

Svou vlastní duchovní cestu Singer označoval jako náboženství protestu. Bouřil se proti tradičnímu pojetí Boha jako všemohoucího a milujícího vládce vesmíru, protože se nedokázal smířit s množstvím utrpení, které viděl kolem sebe. Protestoval i proti židovským náboženským předpisům, které se týkají konzumace masa. Jeho citlivost vůči utrpení (nejen lidí, ale i ostatních tvorů) ho dovedla k zásadovému

vegetariánství, o kterém často hovoří i ve svých povídkách.

Do synagogy po odchodu z otcovského domu nechodil, ale modlil se vroucně, a to i přesto, že žil, stejně jako ostatní židovští literáti, s nimiž se stýkal, bohémským životem a nic lidského mu nebylo cizí. Seznámil se a sblížil s dívkou z chasidské rodiny Ronjou, oženil se s ní a v roce 1930 se jim narodil syn Izrael. Ronja se stejně jako Isaac rozešla s tradičním způsobem života svých rodičů a stala se vášnivou komunistkou – zatímco Isaac komunistickou ideologii kategoricky odmítal.

Vzhledem k tomu, že Isaacův bratr Jošua se i s rodinou ve třicátých letech odstěhoval do Spojených států a nabídl bratrovi, že zprostředkuje i jeho emigraci, nastoupil Isaac v roce 1935 na loď, která ho převezla do Ameriky, zatímco Ronja spolu se synem odjela do Sovětského svazu a odtud později do Palestiny. Svého syna viděl Singer znovu až po dvaceti letech, když za ním v roce 1955 zavítal do Ameriky na návštěvu.

I ve Spojených státech byl Isaacovým průvodcem jeho starší bratr. Zprostředkoval mu důležité kontakty a našel mu zaměstnání v jidiš novinách *Forverts*. Isaac svého bratra nesmírně obdivoval a za mnohé mu vděčil. Zároveň se vnitřně potýkal s tím, že zůstává v jeho stínu – Jošua se jako spisovatel proslavil už v době svého působení ve Varšavě. Tato situace se ovšem zásadně změnila, když Jošua v roce 1944 náhle zemřel na infarkt.

Singer se po svém přesídlení do Spojených států potýkal s odlišností americké kultury, ke které nikdy úplně nepřilnul, ačkoli v ní strávil většinu života. Nejlépe se cítil mezi svými, zejména mezi židovskými přistěhovalci z východní Evropy, kteří tak jako on mluvili jidiš. Svou věrnost východoevropským kořenům projevoval také tím,

že celý život psal právě v tomto jazyce. Jeho texty vesměs vycházely nejprve na pokračování ve výše zmíněném deníku *Forverts* a poté byly pod Singerovým dohledem překládány do angličtiny.

V roce 1940 se oženil s Almou Wassermanovou, německou Židovkou z Mnichova, která se stejně jako on přeplavila z Evropy do Ameriky v předtuše blížící se katastrofy evropského židovstva. Isaacovo manželství s Almou vydrželo až do konce jeho života, přestože Singer (podobně jako jeho literární hrdinové) nepovažoval tradiční model monogamního manželství za závazný. V roce 1978 obdržel Nobelovu cenu za literaturu. Na cestu do Stockholmu k převzetí ceny si s sebou vzal rabína, aby ho chránil před zlými duchovními silami. Zemřel v roce 1991 v Miami na Floridě.

Závěr Singerova životního příběhu se v jednom pozoruhodném detailu podobal jeho počátku. Ve své autobiografii vzpomíná, jak už dlouho před tím, než se jako malé dítě naučil psát, napodoboval s tužkou v ruce gesto psaní, jak je vídal u svého otce, sepisujícího komentáře k Tóře, a čmáral klikyháky po prázdném listu papíru. Také na samém sklonku života, když byl upoután na lůžko a jeho mysl byla stále více zakalená, dál

bezděky rukou pohyboval po papíře a tužkou kreslil čáry v gestu pokračujícího psaní.

Nevyčerpatelný pramen tvorby

Ve svém obsáhlém literárním díle podal Singer neobyčejně vrstevnaté svědectví o životě chasidů ve východní Evropě – od počátku chasidského hnutí v době vystoupení Baal Šem Tova až po tragédii druhé světové války, ve které většina z nich zahynula, pokud se nestačili zachránit útekem – do Spojených států, do Palestiny nebo jinam. Jedním z důvodů, proč se Singer ve svých povídkách a románech tak intenzivně věnoval chasidským pospolitostem, bylo jeho přesvědčení, že náboženství a láska jsou ve skutečnosti dva nejbohatší a nejhlubší zdroje umělecké inspirace.

Sekulární politické ideologie, ať už spojené s osvícenstvím, socialismem nebo sionismem, ho nikdy příliš nezajímaly, a dokonce se domníval, že z nich nikdy nevzejde žádná velká literatura. Naproti tomu náboženství podle něj spolu s láskou představuje nevyčerpatelný pramen umělecké tvorby.

PAVEL
HOŠEK

CHASIDSKÉ PŘÍBĚHY

Mezi židovskou mystikou a krásnou literaturou

Příběhy, které si chasidé vyprávěli o zázračných rabínech a jejich podivuhodných skutcích, se staly nevysychajícím pramenem literární inspirace. Tato vyprávění, původně předávaná jako svatá tajemství v kroužcích zanícených chasidů, dala vzniknout mohutnému proudu duchovní a krásné literatury. Postupně se rozvinula nesmírně bohatá tradice chasidského vypravěčství, ze které vzešla celá řada vynikajících spisovatelů, včetně několika nositelů Nobelovy ceny. Kniha obsahuje výstižné portréty Nachmana z Braclavi, Jiřího Langera, Martina Bubera, Abrahama Joshuy Heschela, Elieho Wiesela, Chaima Potoka a Isaaca Bashevis Singera.

PRÁVĚ VYCHÁZÍ V NAKLADATELSTVÍ CDK

Singer se navíc domníval, že spisovatel musí být hluboko ponořen do světa a zkušenosti, o kterých píše. „Literatura bez pevných kořenů ve skutečnosti neexistuje,“ prohlásil. „Bez folkloru a hlubokých kořenů vztahujících se k určitému místu musí literatura upadat a odumírat.“

I proto psal celý život o židovských obcích východní Evropy. I proto mu asimilovaní Židé, ztotožnění s nežidovskou kulturou, připadali nudní. Jako židovský spisovatel z chasidské rodiny nemohl a nechtěl psát o jiném prostředí než o tom, ve kterém vyrůstal. Bylo to prostředí, ve kterém hrál duchovní rozměr skutečnosti nesmírně důležitou úlohu. Ale nebylo to jen „kultivované“ náboženství vzdělaných vykladačů Tóry. Byla to i živelná lidová zbožnost, prostoupená magií, pověrami, vírou v demony, strašidla, skřítky a čarodějnice. Všechny tyto jevy Singera nesmírně zajímaly. A snad ještě víc ho zajímalo napětí, které do lidského nitra vnášejí požadavky náboženské tradice, soupeřící s vášněmi a touhami lidské přirozenosti.

Když jako dítě naslouchal klientům svého otce, někdy klidným, jindy rozruženým nebo plačícím, stále znovu se setkával s tím, jak se v životech varšavských chasidů sváří fanatismus a skepse, mystické zanícení a milostná vzplanutí, žádosti těla a prahnutí duše. „Stanu se vypravěčem příběhů o lidských vášních,“ řekl si. Právě vnitřní sváry a mučivá napětí v lidských srdcích Singera zajímaly ze všeho nejvíc. Těsné sousedství zbožnosti a milostné touhy ho celý život fascinovalo. Proto i jeho literární hrdinové bývají zmítáni náboženskými a smyslnými touhami. A to nezřídka zároveň, jakkoli paradoxně to zní.

Vzhledem k tomu, že ho přitahovaly právě všelijaké vnitřní zápasy lidských duší, odložil Singer ve svém líčení chasidského způsobu

života veškeré zábrany a popisoval jeho světlé i temné stránky se syrovostí, která místy budila pohoršení. Jeho vyprávění nic neretušují, líčí zcela otevřeně to, co ho na jeho dějových postavách fascinuje.

Singer v žádném případě nechtěl nabízet čtenářům stylizované nebo kýčovitě dojemné portréty východoevropských Židů. Vlastně nechtěl psát o chasidských nebo židovských tématech jako takových. Chtěl v těchto konkrétních kulisách, které důvěrně znal, ohledávat obecně lidská témata, jako jsou láska a zrada, víra a skepse, zbabělost a odvaha, podlost a ušlechtilost, svár duše s tělem, vášně duchovní i tělesné.

Nadšení pro literaturu získal četbou Dostojevského. Nechtěl psát národopisné obrázky ze života svěbytné nábožensko-etnické komunity. Jeho tématem je člověk, zmítaný vnitřními rozpory, hledající štěstí a smysl života, vyznávající i zrazující vznešené ideály, vítězí a prohrávající v životních zápasech, v boji s vlastním i cizím sobectvím.

V tomto smyslu se i Singer, podobně jako (a zároveň úplně jinak než) Martin Buber, Abraham J. Heschel nebo Elie Wiesel, propracovává od toho svěbytné chasidského k tomu obecně lidskému. A podobně jako Chaim Potok i Singer líčí své hrdiny v niterném zápase mezi nároky svaté tradice a výzvami moderní doby.

V této souvislosti stojí za zmínku, že Singerovo důsledné líčení lidských slabostí chasidských hrdinů a hrdinek lze chápat také jako věrnost jednomu z duchovních principů chasidského učení. Tím principem je velkorysý přístup k člověku v jeho křehkosti a nedokonalosti, se všemi světly a stíny, se všemi výšinami a pády, které k této nedokonalosti patří. Takto přistupoval ke svým chybujícím současníkům Baal Šem Tov, takto k nim přistupovali jeho slavní žáci.

Kronikář zmařeného světa

Zároveň je třeba dodat, že Singer v průběhu své spisovatelské dráhy čelil rostoucímu tlaku jisté konkrétní poptávky ze strany čtenářů, která nebyla úplně v souladu s jeho uměleckou ambicí. V důsledku tragédie, která postihla evropské Židy v době druhé světové války, se Singer bezděky stával *kronikářem zmařeného světa*. „Lidé, o kterých jsem psal, byli všichni mrtví. Stal jsem se fosilií dávno zaniklé epochy,“ říká o tom s povzdechem jeho literární alter ego Aron Greidinger.

Čtenáři chápali Singerovy texty jako autentická svědectví o kulturním a společenském klimatu východoevropského štetlu, jako svědectví o světě, který byl zničen. Ze Singera se stávala „etnografická ikona“, jeho příběhy byly čteny s jistým druhem dojetí a nostalgie, které nebyly součástí jeho uměleckého záměru. Nechtěl čtenářům předkládat sentimentální portréty východoevropského židovstva, rámované truchlením nad jeho zkázou.

Na druhé straně i on chtěl vyrvat své hrdiny zapomnění, i on chtěl vyprávět příběhy chasidských předků, aby zabránil jejich zmizení, aby „přelstil smrt“. O svých hrdinech říká: „Modlím se za jejich vykoupení a vzkříšení, v něž doufám, a zároveň si troufám říci, že všichni ti lidé jsou živi. V literatuře, stejně jako v našich snech, smrt není.“

Nejspíš i proto, že se skutečně snažil zachovat vzpomínku na své chasidské předky a na své přátele a známé, přistoupil do jisté míry na objednávku ze strany čtenářů – jak je patrné i z jeho autorských zásahů do anglických překladů původních textů v jidiš. Zatímco v jidiš je více ironický, cynický, dvojsmyslný a víc si se čtenářem rafinovaně hraje, v jím dozorovaných anglických adaptacích je zřejmé, že přistoupil na přání

mnoha oddaných (často nežidovských) čtenářů, aby byl „kronikářem zmařeného světa“.

Mnozí mu i přesto vyčítali, že jeho syrové líčení lidských slabostí východoevropských Židů nahrává antisemitismu a je neuctivé k obětem holokaustu. Singer na to odpovídal, že odmítá ve svých textech neustále vést rozhovor s antisemity, že jim neustoupí natolik, aby právě oni určovali, jak má psát.

Jedna z klíčových myšlenek, která prostupuje Singerovým dílem, je představa Stvořitele jako velkého vypravěče. V knize *Příběhy pro děti* například říká: „Celá země, všechny hvězdy, všechny planety a všechny komety samy o sobě představují jednu Boží historii, jeden zdroj života, jeden nekonečný a nádherný příběh, který zná ve své celistvosti pouze Bůh.“ Jinde poznamenává: „Věřím, že Bůh je spisovatel, který si píše, co chce, a celý svět Ho musí číst a snažit se pochopit, co tím myslí.“ Bůh byl pro něj „velkým romanopiscem, tvůrcem s neomezenou fantazií. Beletristou, pracujícím celou věčnost na zdokonalení svého díla“. I v tomto smyslu je podle Singera veškerá minulost i s jejími hrdiny uchována. Celé dějiny jsou velká Boží kniha, a postavy minulosti dál žijí na jejích stranách. V podobném smyslu pak Singer jako spisovatel uchovává ve svých příbězích postavy minulosti, které v nich trvale žijí.

A zároveň, jak si všímá literární teoretik Jiří Trávníček, Singer svým vyprávěním stále znovu nastoluje lidskou pra-situaci – vypravěč vypráví a posluchač naslouchá –, vzdálenost mezi lidmi je tím překlenuta, osamění je překonáno. Vyprávění znamená navázání vztahu – v Singerových povídkách právě tak jako v chasidských příbězích o činech a výročí cadiků.⁵

Vyprávění chasidských příběhů o cadikovi v době největší slávy chasidského hnutí působilo

jako zázračné překlenutí vzdálenosti. Chasidé často žili v obcích vzdálených celé dny cesty od místa, kde bydlel jejich cadik. Když nemohli cadika osobně navštívit, vyprávěli si o něm příběhy. A vzdálenost mezi ním a jimi tím byla překlenuta.

Také Singer vypráví, aby *překlenul vzdálenost*. V první řadě vzdálenost mezi vlastní minulostí ve východní Evropě a současností v Americe, a také mezi mrtvými hrdiny příběhů a živými posluchači jeho vyprávění. Také vzdálenost mezi generací dospělých a nastupující generací dětí, kterým věnoval několik knižních souborů pohádek a povídek. A zajisté i vzdálenost mezi sebou samým jako spisovatelem a čtenáři jeho knih. A zřejmě také vzdálenost mezi oním hlasem, který zaznívá z druhé strany věčnosti, a současným člověkem, který už ho dokáže zaslechnout jen jako ozvěnu zdálky.⁶

I Singer se svým osobitým způsobem vřadil do posloupnosti vypravěčů chasidských příběhů a stal se spojovacím článkem tradice, která jeho prostřednictvím pokračuje. Ostatně některé z jeho povídek jsou obsahem i formou ukázkovými exempláři chasidských příběhů. Jedna z jeho knížek je literárně stylizovaným převyprávěním Baal Šemova života. A v populárně naučné knize *Chasidé* Singer doprovází obrazy ze života chasidských komunit od židovského malíře Iry Moskowitze poučným komentářem o povaze a historii chasidského hnutí.

S jistou nadsázkou tedy můžeme říci, že z hlediska chasidského pojetí příběhů lze i na Singerovo literární dílo hledět jako na pokračování proudu prvotního světla, které vychází

ze života chasidských světců a prosvítá každým vyprávěním o nich. V rámci této perspektivy lze Singerovy knihy chápat jako literaturu, která v sobě stále ještě nese ono původní pra-světlo, a je tedy nástrojem jeho šíření. A v tomto smyslu může být dokonce i sám Isaac Bashevis Singer nazván cadikem, jak navrhuji někteří znalci jeho díla. „Cadikem židovské literatury dvacátého století.“⁷ ■

Ukázka z knihy *Chasidské příběhy. Mezi židovskou mystikou a krásnou literaturou*, CDK, Brno 2022, redakčně upraveno.

- 1 I. B. Singer, *Láska a vyhnanství*, Argo, Praha 1997, s. 29.
- 2 Singer toto trvalé napětí mezi otcem a matkou nezapomenutelným způsobem vyjadřuje v povídce Proč husy kejhaly, viz I. B. Singer, *Světnice, kde otec soudil*, Argo, Praha 1999, s. 11nn.
- 3 Prababička Hindele inspirovala Singerovu povídku Jentl, chlapec z ješivy, která se stala předlohou slavného filmového muzikálu Jentl (s Barbrou Streisand v hlavní roli), viz I. B. Singer, *Krátký pátek a jiné povídky*, Argo, Praha 2012, s. 112nn.
- 4 Izrael ben Eliezer, řečený Baal Šem Tov (1700–1760) byl zakladatelem chasidismu.
- 5 J. Trávníček, *Příběh je mrtev?*, Host, Brno 2003, s. 246n.
- 6 Více k této myšlence viz J. Trávníček, *Příběh je mrtev?*, s. 248n.
- 7 A. Tuszyńska, *Singer. Krajiny paměti*, H & H, Jinočany 2006, s. 6.

Pavel Hošek (1973) je profesorem religionistiky na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy.

Válím sudy proti kopci

Výběr z veršů
Františka
Xavera Halaše

František Xaver Halaš. Foto: Lucie Novotná

Básník a katolický kněz František Xaver Halaš (30. října 1946) pochází z malé vsky Sestrouň na Sedlčansku ve středních Čechách. Syn zbožných rodičů se nedoučil sladovníkem, ale absolvoval potravinářskou průmyslovku – maturita mu po základní vojenské službě (a po sovětské okupaci) umožnila ucházet se o studium bohosloví v litoměřickém semináři. Kněžské svěcení přijal v roce 1974 a působil v řadě míst, mimo jiné v poutním místě Strašín, kde byl jedním z jeho předchůdců P. František Daniel Merth, později byl farářem na Hluboké, v současnosti žije v obci Libín u Třeboně. Básnický dar u něj podobně jako právě u Mertha žije v symbióze s kněžským povoláním. Jeho poezie je duchovní, ale ne tak, že by zůstávala bez uzemnění, jež si sám básník definuje takto: *Duše která se sama / pustí ruky / své člověčí hmotnosti / strašidlem*

bude – / bubákem / bez jablka. Halašovy verše mají svou specifickou hustotu, na co nejmenším prostoru přinášejí co nejvíc obrazného sdělení – a mají také svá tajemství, jež vystihuje motto jeho rukopisné sbírky *Zádrhely* od slovenského básníka Juraje Kuniaka: *Nie vždy, / iba na určitom mieste / určitým smerom / možno dosiahnúť / ozvenu krajšiu / ako volanie.* V roce 2003 mu vyšla sbírka *Taciturna* (Vetus Via) a bibliofilský výbor *Pomezí*, v roce 2014 vydal vlastním (nepatrným) nákladem knížku veršů *Strašeň*, v rukopise zůstávají sbírky *Zlomky a útržky* a *Zádrhely*. Z polštiny přeložil a vydal básně Jana Twardovského a Anny Kamieńskiej, v rukopise má překlad veršů Janusze Stanisława Pasierba. F. X. Halaš je mj. zastoupen ve výboru *Co zůstává: Malá antologie soudobé české poezie* (CDK 2013). (jfm)

Nestačí

Že nestačí
 Písmo otevřít na správném místě
 A sám
 si vlepit políček slovem proroka
 či ofačovat srdce
 žalmem bez zlolajných veršů
 chtít vyčpět z těla
 jako se větrají peřiny nebožtíka

Duše která se sama
 pustí ruky
 své člověčí hmotnosti
 strašidlem bude –
 bubákem
 bez jablka

TO

Je spousta zdí u Holana
 že je z toho sbírka
 Nevím
 kolik jich je u Czesława Miłosze
 Ale ona zeď
 v básni TO
 je jak Čínskou zdí
 z toho co už ocitá se
 za veškerou fýsis
 Zeď je zcela meta-fýsická
 avšak malta v ní
 je ze všeho co básník
 stydí se
 pojmenovat pouze oklikami

Pro vítr

Lesy jak oblaka
 na nebi hor
 Píseň pro vítr
 sladohnědá –
 vždyť po vytáčení medu

 Anděl bez křídel
 je o to pravdivější...
 Teď
 jen zastoupen měsícem
 za poledne
 dvojnásob bledým

* * *

Teď večer mraky
 jak zadky koní
 v cvalu
 směrem západním

A ráno
 hřívy ztichlé
 a nozdry
 blednoucích hvězd

* * *

Válím sudy
 proti kopci –
 balvan
 i Sysifos
 v jednom

Blízcí

(Adriena Šimotová)

Kresba nepomáhá
štětec má pánovitý odstup
Jen hmat může stanovit
paměť bytostí které jsme
v životě měli
Dotek je z blízkosti a
oni z blízkosti jsou
Blízcí
se nevzdalují – jen nemohou
být spatřováni chvatem
jako kříž je čitelný vždy
ne vždy ale
vídán:
vchoulený a vtulený
do všeho čím
budem

Zblízka

Osamělý strom
uprostřed polí zpívá
Zblízka
z Ježíšova podobenství
přilétají ptáci
aby nás ujistili
o věrnosti Páně
Orosila nás
vodou Jordánu
zeleň ještě neustálená

Vítr jen párkrát cinkne
zbytkem nápěvu:

Paškály dubů svítí svými
zrny kadidlovými

(ze sbírky *Strašeň*, 2012 – soukromý tisk)

Podobenství ran

Všechno
co zasáhlo mě
silou tak tichou
že bezděčně lapal mě
TVŮJ dech

Zpěv – drásavý – jímž vzývám
co v zahradách proměnlivého nebe
tak stálé je:
V nás až prostoupí
vibrujíc ve vláknech
našeho živého masa ran
Tichých ran

František Xaver Halaš. Foto: Lucie Novotná

* * *

Až Beránek
rozlomí pečeti
litovat budem že jsme
po Sionu ani nevzdechli
K čemu jsou citery na vrboví
cizího kraje
Co zchromlou pravicí uchopí
Zapomínající
neprorok
slepoty

Podzim

List odlétá jak pták
pták padá jako list

* * *

Vrány na sněhu
Japonské písmo na ručním papíře

* * *

Mé bdění ze Tvého mlčení roste
v tichu čerpá vláhu po kapkách
Okov přesto mlčky skřípe
a ruce dobolely

Z jihu

Kštice pinií tu vytrásaly semínka
jak vši
fontána
chladná k žíznivým veršům
se odtáhla i od paláce jemuž přitížilo
slovo o oknech
A barvy skel se
zkřížily s freskou
Z bronzového fauna ani chlup

V Sieně

Tvé vjemy
se doslova rozduněly
vždyť troufá si Siena
zakoušet tě
se všemi rozpaky jež
vyplaví se z tvého
údivu

A kdyby už město bylo
tím nebem
zkoprnělým a přísávaným
k pestíku věže –
zjihne před první hvězdou

Mžitky skvostného slunce
nabrané ústy jako chvění
rtů
Přiletí motýl a stane se
mušlí
schraňovanou v konše

/Na Campu usedáme jako na stráni/

Z Říma

Šťavnatý vítr
voní teď vším co odnáší
Chlemtavý řev Kolosea
je tišen pohyblivým zmatkem
ulic
i zneklidnělým zmatkem římských
střech

Zato přes okrouhlé pysky fontán
nepřešlo slovo
Na Andělském mostě by mělo být
Trochu pápěří
/z křídel/

Římský obraz

Nad všemi sedmi pahorky
dnes jen mračna:
Theseova škola zápasníků
po siestě
Nebo rejdiště
dalších skvělých příměrů –
jako pouhá chůze pozpátku
hustým lesem svatého Bernarda

Vraceje se znovu
k Fecchinovu soudku
chápu víc proč Gogol
byl jenom tady šťastný

San Gimignano

Slunce svou liščí srstí
divokou a jemnou
cedí se do vinic

Až za úplňku lapí
a přetne Lunu vzpřímená Rognosa
stane se stínem slunečních hodin

Andělé
znova se pletou kolem věží
nedočkaví
až jim Ghirlandaio
posledními tahy štětce
vydá k zulíbání
svatou Finu

Fresky Piera

Ti vojáci spíš jen pracovití
nežli v zápalu boje –
smysly zvolnily puls
v nebrunátných tvářích
Právě takto i v kronikách
bitvy vyblednou
Zúženým hrdlem střetů
nebude mrštněji proudit
víno napětí
Šachového střelce
víno neopájí

(Z rukopisných souborů *Zlomky a útržky* a *Zádrhely*)

Příprava natáčení první bondovky *Dr. No* (1962).
Zleva: producent Albert R. Broccoli, Sean Connery,
Ian Fleming a producent Harry Saltzman.
Foto: Ianfleming.com

Šedesát let Jamese Bonda

Část druhá: Ian Fleming a cesta agenta 007 na filmové plátno

Martin Fiala

Zatímco první část textu napsaného při příležitosti 60. výročí od premiéry prvního snímku s agentem 007 Jamesem Bondem se soustředila primárně na mládí jeho duchovního otce Iana Fleminga a jeho vztah k Jamajce, druhá část retrospektivy představí čtenářům vybrané romány s Jamesem Bondem, na jejichž pozadí se rýsuje příběh posledních zhruba deseti let Flemingova života.

Casino Royale a Ian Fleming manželem

„Tady je 007,“ řekl Bond. „Hlásím výjimečný stav. Slyšíte mě? Okamžitě nahlas-
te, že 3030 byla dvojitá agentka. Dělal
pro Rusy. Ano sakra, řekl jsem že ‚byla‘.
Ta čubka už je po smrti.“¹

Těmito (dnes už slavnými) slovy končí Flemingův první román *Casino Royale*, napsaný během necelých dvou měsíců v jeho vile Zlaté oko na Jamajce. Třiačtyřicetiletý Ian Fleming si tak splnil slib, který si dal před koncem války během první návštěvy Jamajky, že se zde usadí a bude psát knihy. Jak ovšem uvádí historik Matthew Parker, k rozhodnutí psát přinutila Fleminga celá řada okolností. Když 17. února 1952 poprvé usedl k psacímu stroji, dělal Iana necelý měsíc od svatby s Ann Charterisovou. Jeho nastávající manželka byla těhotná a Fleming dobře věděl, že z jednoho novinářského platu nebude schopen živit ženu, dítě a financovat svůj nákladný životní styl. „Začal jsem psát, protože jsem měl prázdné ruce a jako lék proti hysterickému znepokojení z toho, že se budu ve třiačtyřiceti letech ženit,“² uvádí Fleming v rozhovoru z roku 1958.

S Jamesem Bondem se v knize poprvé setkáváme v malém francouzském městě Royale-les-Eaux, kde se schyluje k velké karetní hře. Hlavním Bondovým protivníkem je Le Chiffre, tajný sponzor komunisty ovládaných odborů na severu Francie. Le Chiffre však o všechny peníze přišel v důsledku špatných investic (nevěstince) a hrozí mu, že pokud svoji finanční kredibilitu rychle nezíská zpět, čeká ho smrt v rukou agentů Směře (zvláštní jednotka sovětské vojenské kontrarozvědky, jejímž úkolem bylo vraždit

kolaboranty). Bond má za úkol Le Chiffra porazit v bakarátovém turnaji, tím způsobit jeho pád a zastavit tok financí směrem ke komunistům.

Jak jsem zmínil v minulé části retrospektivy, téměř každý román obsahuje alespoň jeden odkaz na Flemingův milovaný anglicky mluvící ostrov v Karibiku a *Casino Royale* není výjimkou. Bond se turnaje účastní v utajení jakožto bohatý podnikatel a majitel plantáží z Port Maria na Jamajce. Postupně se však dozvídáme, že Bondovo krytí je naprosto zbytečné, nepřítel o něm od začátku ví. A za všechno může žena...

Román se dočkal svého publikování 13. dubna 1953. Fleming osobně navrhl přebal první edice, která se v malém nákladu 4 700 výtisků rozprodala během měsíce. Druhé i třetí vydání slavilo podobný úspěch a nakladatelství Jonathan Cape nabídlo Flemingovi smlouvu na další tři romány.³ „Ta první kniha byla čistá legrace. [...] Věděl jsem něco o hazardních hrách a o tajných službách a napadlo mě, že by bylo zábavné to spojit. Neměl jsem tehdy ani pomyšlení na to, že bych dělal sérii,“⁴ potvrzuje Fleming v rozhovoru z roku 1961.

Rychlost a spontánnost, s jakou Fleming první román napsal, se promítla i na stránky knihy. Žádný z jeho dalších románů nemá tak klaustrofobní atmosféru, žádná další bondovka tak bezprostředně nereaguje na aktuální problémy doby (zrádci v tajných službách, rozpad britského impéria, vztahy s USA) a postava Bonda už nikdy nepoté neventiluje svoje názory a pochybnosti tak jako v *Casinu Royale*. Když vezmeme v potaz Flemingovu melancholickou povahu a situaci, ve které román psal, kdy mu nevyhnutelně hrozilo, že s příchodem manželství přijde o svoji „oblíbenou“ samotu, není překvapující, že kniha obsahuje celou řadu kontroverzních komentářů

a monologů, ze kterých se leckterému čtenáři ježily vlasy na hlavě už v roce 1953:

Bond si povzdechl. Ženy jsou pro chvíle oddechu. Při práci jen překáží a rozptylují člověka sexem a zraňují jeho city a vůbec s sebou neustále vlečou tu emocionální zátěž. Člověk aby na ně pořád dohlížel a staral se o ně. [...] Stalo se přesně to, čeho se bál. Poslali užvaněnou ženskou, která si myslí, že může zastat chlapskou práci. Proč tyhle slepice nemůžou zůstat doma a starat se o své hrnce a pánve a kochat se svými šaty a věnovat se pomluvám a nechat chlapskou práci chlapům?⁵

Ano, čtenář hádá správně. Manželství Iana a Ann Flemingových nebylo příliš šťastné.

Fleming se poprvé setkal s tehdy ještě Ann O'Neillovou v roce 1935 na dovolené ve Francii. S manželem lordem Shanem O'Neilem měla dvě děti, narozené v letech 1933 a 1936. Ian se s lordem O'Neilem znal z golfu. Manžel Ann byl ovšem na začátku druhé světové války povolán do vojenské služby v Africe. Ann zůstala sama a zanedlouho o ni začala projevovat zájem řada nápadníků, mezi kterými byl i Ian. Když lord O'Neill v roce 1944 padl na Sicílii, okolí vdovy předpokládalo, že ji Ian požádá o ruku. Nestalo se tak. Ann tedy přijala nabídku od svého dalšího milence, syna zakladatele deníku *Daily Mail* a jeho tehdejšího majitele Esmonda Harmswortha. Navzdory novému manželovi však její milenecký vztah s Ianem pokračoval až do chvíle, kdy s Flemingem otěhotněla. Tehdy se Ian rozhodl, že je načase požádat Ann o ruku. Svatba proběhla na Jamajce 24. března 1952 a jejich syn Caspar se narodil 12. srpna téhož roku.

Ian Fleming se svou ženou Ann.
Foto: ianfleming.com

Ann, která udržovala poměr s Flemingem během svým prvních dvou manželství, ovšem ve stejném duchu pokračovala i během manželství s Ianem. A autor bondovek taky neměl o další milenky nouzi. I když spolu přes disfunkční vztah vydrželi až do Flemingovy smrti, podle dobových korespondencí a výpovědí přátel střídala jedna hádka druhou.

Moonraker a první pokusy o filmovou adaptaci

Dnes víme, že se Fleming snažil o filmové (případně televizní) zpracování bondovek od samého začátku. Podle jeho biografa Andrewa Lycetta se Fleming už během dokončování druhého románu *Žít a nechat zemřít* snažil zajistit práva na filmovou adaptaci, a to prostřednictvím slavného maďarsko-britského producenta Alexandra Kordy. V roce 1954 si s ním dopisoval a Korda pochválil ukázkou jeho druhého románu *Žít a nechat*

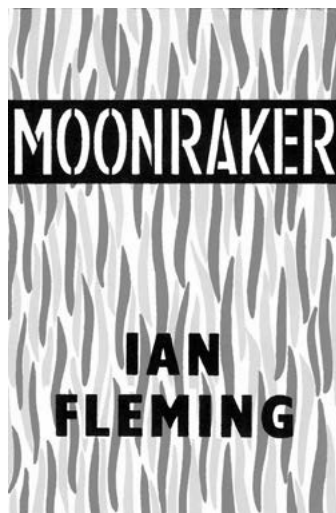
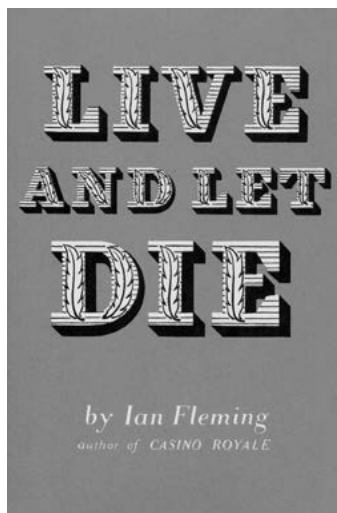
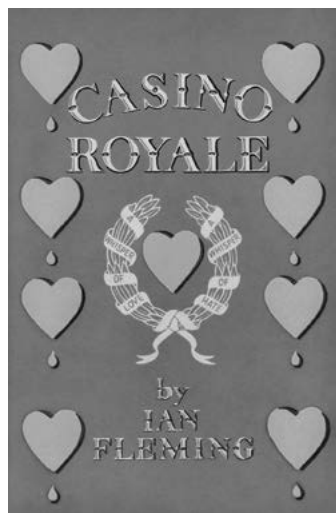
zemřít. Fleming mu napsal o svém třetím románu, kterým měl být *Moonraker*. Uvedl, že jde o „rozšíření filmového příběhu, který jsem měl v hlavě už od války“. Šlo o „přímočarý thriller se zvláště anglickou, ale i obecnou působivostí, umožňující nádherné filmové prostředí“. Poté odjel na Jamajku, aby napsal knihu, která vyšla na jaře následujícího roku. Podstatné je, že Fleming vždy koncipoval *Moonrakera* jako filmový příběh.⁶

Zjištění, že byl Flemingův třetí román *Moonraker* (1955) od začátku koncipován jako film, není překvapivé. Zatímco adaptace s Rogerem Moorem z roku 1979 (režie Lewis Gilbert) v reakci na úspěšné tažení *Hvězdných válek* (režie George Lucas, 1977) vyslala Bonda do vesmíru, děj románu je kompletně zasazen do Kentu, poblíž slavných bílých útesů u Doveru (což by v případě filmové produkce pomohlo výrazně snížit náklady). Hugo Drax, válečný veterán a úspěšný obchodník s kolumbitem nabídne britské vládě, že z vlastní dobré vůle sestaví jadernou raketu *Moonraker* na obranu země. Když je ale pouhých

sedm dní před testovacím letem zavražděn major Tallon, pracovník ministerstva zásobování, který má na celý projekt dohlížet, na jeho místo je tajnou službou dosazen James Bond, aby zjistil, co se děje a zda je *Moonraker* v ohrožení.

Zatímco *Žít a nechat zemřít* (1954) bylo předobrazem osvědčené šablony bondovek, tak jak ji známe z většiny filmů – exotické lokace, od začátku jasně definovaní antagonisté, krásná žena v Bondově náruči, Fleming už se nebál tuto šablonu v *Moonrakerovi* nabourat. Kromě absence exotických lokací se kniha liší v tom, že se z hlediska žánru jedná o přímočarou detektivku (většinu románu netušíme, kdo je skutečný padouch), kde vyšetřování vraždy vede k odhalení mnohem větší konspirace. Je to také jediná bondovka, v níž Bonda odmítne žena. Gala Brandová pracuje pro Scotland Yard a Bond se s ní poprvé setkává na základně, kde je v utajení jakožto Draxova osobní sekretářka. Nejenomže je to právě Gala, kdo rozluští celou záhadu kolem *Moonrakera*, ale na konci románu navíc odmítne

Chronologicky seřazené (pokračují na dalších stranách) obálky prvních vydání Flemingových knih (dvanáct románů a dvě sbírky povídek). Na jejich návrzích se Ian Fleming zpravidla osobně podílel.

s Bondem odjet na dovolenou a dozvídáme se o jejím nedávném zasnoubení:

A co teď? uvažoval Bond. Pokrčil rameny, aby setřásl bolest prohry, která je o tolik větší než potěšení z úspěchu. Konec hry. Musí ustoupit z cesty těm dvěma mladým lidem a přesunout se jinam. Ničeho nesmí litovat. Žádný falešný sentiment. Musí setrvat v roli, v níž ho vidí ona. Drsný světák. Tajný agent. Chlap, který je pouhou siluetou.⁷

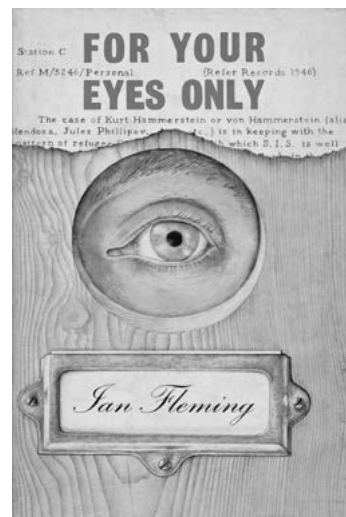
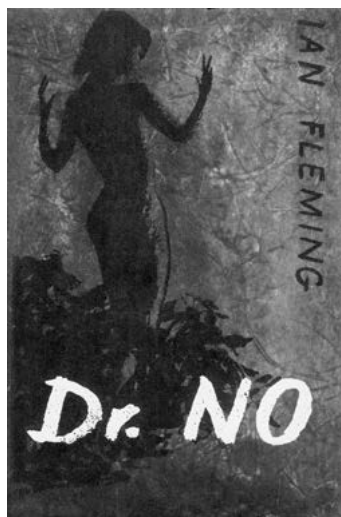
Jimmy Bond a souboj o filmová práva

Ve stejném roce, kdy Fleming vyjednával s Alexandrem Kordou, se mu podařilo propůjčit filmová práva na *Casino Royale* americké televizní stanici CBS, která knihu adaptovala do hodinového pořadu v rámci série *Climax*!⁸ Herec Barry Nelson hrál amerického agenta jménem Jimmy Bond. O rok později se Flemingovi definitivně

podařilo prodat filmová práva na *Casino Royale* producentovi Gregorymu Ratoffovi. Fleming tehdy nemohl tušit, že tím spouští řetězec právních komplikací pro budoucí filmové producenty bondovek, které trvaly až do roku 2005.

Ratoff v roce 1960 zemřel a práva převzal Charles K. Feldman, který se rozhodl *Casino Royale* zfilmovat jako parodii, jež se dočkala premiéry v roce 1967. V hlavních rolích se objevili slavní herci jako například David Niven, Peter Sellers, Orson Welles, Woody Allen, ale i první filmová bond girl Ursula Andressová. Na filmu pracovalo celkem šest režisérů, a film díky tomu působí spíš jako série náhodných skečů než dobře vypointovaná komedie.

Případní filmoví producenti bondovek Albert R. Cubby Broccoli a Harry Saltzman se marně snažili získat filmová práva zpět od studia Columbia Pictures, které je drželo ve svém vlastnictví až do roku 1999. Teprve tehdy se po velmi komplikovaných sloučeních, akvizicích a výměnách různých studií a jejich portfolií podařilo dostat filmová práva do rukou studia MGM, které dodnes bondovky spolufinancuje.⁹ To otevřelo cestu

současným producentům bondovek, Barbaře Broccoliové a Michaelu G. Wilsonovi, aby román nakonec adaptovali v roce 2006 s Danielem Craigem v hlavní roli (režie Martin Campbell).

Souboj o filmová práva k románu *Casino Royale* ovšem nebyl zdaleka jediným a ani nej-dramatičtějším sporem v historii bondovek.

Fleming vs. McClory a přízrak

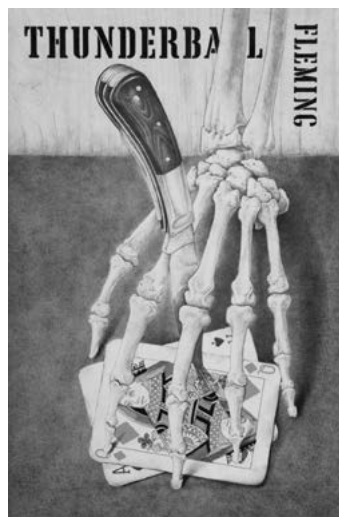
Po mimořádném úspěchu pátého románu *Srdečné pozdravy z Ruska* (1957), ve kterém Fleming podrobně popisuje fungování sovětských tajných služeb, a ve své době velmi kritizovaném románu *Dr. No* (1958) se Fleming opět pokusil dostat postavu agenta 007 na filmové plátno. Tentokrát spojil síly s filmovým producentem Kevinem McClorym a scenáristou Jackem Whittinghamem. S oběma pány jej seznámil jeho již dříve zmíněný dobrý přítel Ivar Bryce. Všichni společně pracovali na scénáři k zbrusu novému dobrodružství Jamese Bonda.¹⁰ Když se však ani tento film nepodařilo zrealizovat, Fleming se rozhodl

zúžitkovat materiál pro jeden ze svých nadcházejících románů *Thunderball* (1961).

Devátá románová bondovka vůbec poprvé představuje organizaci SPECTRE (Special Executive for Counter-intelligence, Terrorism, Revenge, and Extortion) a jejího vůdce a Bondova největšího nepřítele Ernsta Stavro Blofelda. S výjimkou knihy *Diamanty jsou věčné* (kde jsou padouchy američtí mafiáni) je Blofeld prvním protivníkem, který nepracuje pro komunistické režimy Ruska nebo Číny, ale jedná ve vlastním zájmu.¹¹

Fleming ovšem při psaní románu udělal osudovou chybu. Nezmínil spoluautory původního scénáře, podle kterého knihu napsal. V roce 1961 se tak rozjel dlouhý a medializovaný soudní proces. Nejenom že Fleming soudní spor prohrál, ale navíc už před začátkem procesu kvůli velkému stresu výrazně zvýšil konzumaci alkoholu, což nepřímo vedlo k jeho prvnímu vážnému infarktu 12. dubna 1961, v pouhých dvaapadesáti letech. Fleming poprvé spatřil „přízrak“ smrti.

Zatímco se Fleming vzpamatoval z infarktu, kanadský producent Harry Saltzman a americký producent Albert R. Broccoli chystali

předprodukci první filmové bondovky, adaptace Flemingova románu *Dr. No* (režie Terence Young, 1962), s dosud neznámým Seanem Connerym v titulní roli.

Saltzman, který od Fleminga koupil filmová práva v roce 1960, neměl sám dost financí, aby film natočil. Naděje mu svítla teprve po schůzce s Broccolim. Dodnes se z hlediska filmové historie jedná o bezprecedentní moment – dva producenti spojili síly a společně založili dvě společnosti: Danjaq, která vlastní práva na bondovky, a produkční společnost EON (Everything or Nothing – Všechno nebo nic), v rámci které filmy produkovali. Jejich partnerství nebylo postaveno na společných sympatiích, ale na společné lásce k Flemingovým románům. K získání potřebných financí jim dopomohl i fakt, že prezident Kennedy zařadil *Srdečné pozdravy z Ruska* na seznam svých nejoblíbenějších knih, což vedlo k nečekanému zvýšení prodeje románů v USA.¹²

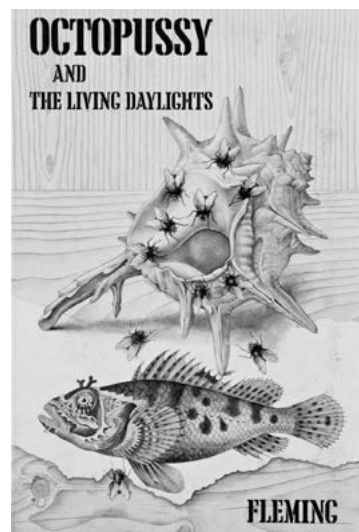
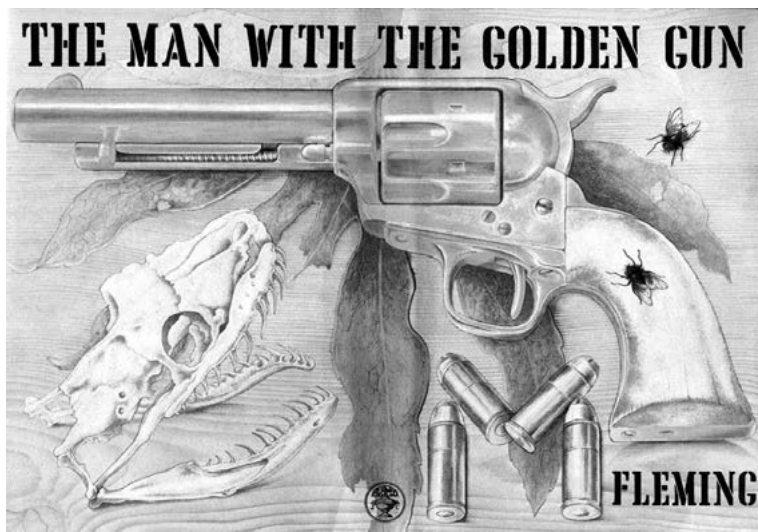
Kevin McClory zůstal majitelem práv k románu *Thunderball*. Když se v roce 1965 Broccoli se Saltzmanem dostali k adaptaci tohoto románu (režie Terence Young), dohodli se s McClorym,

že bude hlavním producentem filmu a oni pro jednu ustoupí do role výkonných producentů. McClory vlastnil práva na román a všechno s ním spojené až do své smrti v roce 2006. Během té doby producentům znemožňoval používat postavu Blofelda a organizace SPECTRE a vlastnictví práv využil k vyprodukování neoficiální bondovky *Nikdy neříkej nikdy* (*Never Say Never Again*, režie Irvin Kershner, 1983), opět se Seanem Connerym v hlavní roli. V podstatě se jedná o „moderní“ předělávku *Thunderballu*. Práva na *Thunderball* se podařilo získat producentům Barbaře Broccoliové a Michaelu G. Wilsonovi teprve v roce 2013 a postava Bondova nepřítele Blofelda se tak mohla znovu objevit ve snímku *Spectre* (režie Sam Mendes, 2015).

Všudypřítomná smrt

Kromě střelby dokázala Bonda probrat k životu jediná věc: když ho předjela hezká dívka.¹³

Přesuňme se nyní k Flemingovu desátému románu *V tajné službě Jejího Veličenstva* z roku

1963, který se dá svým způsobem považovat za první část velkolepého finále celé knižní série. James Bond je na cestě do Royale-les-Eaux (městečko z románu *Casino Royale*) a přemýšlí, jak zformulovat svůj rezignační dopis pro „M“. Dozvídáme se, že strávil několik let neúspěšným pátráním po Blofeldovi a „rutinní detektivní práce“ má plné zuby. Jeho myšlenkové pochody narušuje seznámení s mladou ženou jménem Tracy, kterou následně zachrání před sebevraždou. Ukazuje se, že Tracy je dcerou Marca-Ange Draca, šéfa korsické mafie Union Corse. Bond a Draco k sobě mají respekt a agent 007 využije své známosti s Tracy, aby z Draca dostal informaci, kde se nachází Blofeld. Aniž by to však Bond plánoval, do Tracy se zamiluje.

Filmová adaptace z roku 1969 (*On Her Majesty's Secret Service*, režie Peter Hunt) byla celou řadu let považována za jednu z nejhorších bondovek – jak mezi kritiky, tak u diváků. Vše se změnilo až s nástupem Daniela Craiga do role Bonda v roce 2006. Jeho pojetí role pomohlo znovu popularizovat romány, a tedy i serióznější pojetí postavy. I když se filmová adaptace *V tajné službě Jeho Veličenstva* drží románové předlohy více než kterákoliv bondovka před nebo po ní a navzdory vynikající režii Petera Hunta, nemá stejný emotivní dopad na diváka, jako má předloha na čtenáře.

Ve filmu sledujeme v roli Jamese Bonda novou tvář, mladého Australana George Lazenbyho, který se herecky stále hledá. Na jednu stranu napodobuje Seana Conneryho, na stranu druhou se snaží pracovat s mnohem serióznějším a dospělejším materiálem, než kdy měl Connery k dispozici. Výsledek je tedy minimálně po herecké stránce značně nevyvážený.

S románem je to jiné. Na začátku knihy se dozvídáme, že se Bond vrací do Royale-les-Eaux,

aby jako každý rok navštívil hrob Vesper Lyndové. Ze zmínek v předchozích románech víme, že ho smrt Vesper zasáhla. Chtěl ji ostatně požádat o ruku. Z knihy *Srdečné pozdravy z Ruska* také víme, že se snažil několik měsíců udržet vztah s Tiffany Caseovou, hlavní ženskou postavou z příběhu *Diamanty jsou věčné* (1956). V průběhu série se dozvídáme, že Bond udržuje kontakt s Honey Riderovou z *Dr. No*, která se přestěhovala z Jamajky do New Yorku, kde se vdala a má dvě děti. Bond také v románech několikrát zmiňuje, že by se v budoucnu nebránil rodině a dětem.

Bond už měl dost všech těch nahodilých vztahů, z nichž měl jenom špatné svědomí. Nevadilo by mu mít děti. Neměl žádné společenské zázemí, kam by mohl zapadnout či nezapadnout. Oni dva se k sobě skutečně hodí, tak proč z toho neudělat trvalý vztah?¹⁴

Čtenář románů vidí úplně jiného Bonda než filmový divák. Filmový Bond vykonává svoji práci sebevědomě, bez větších pochybností a užívá si nezávazný sex s mnoha ženami. Fleming naopak v románech zdůrazňuje jeden aspekt Bondovy osobnosti, který až na několik výjimek bývá ve filmech ignorován, tedy že Bond musí kvůli své práci přinést velkou oběť, vzdát se toho, po čem ve skutečnosti velmi touží – šance mít ženu a založit rodinu. A v desátém románu *V tajné službě Jeho Veličenstva* má tohle všechno konečně na dosah. Ovšem jen na velmi krátkou chvíli...

Byla to právě vzpomínka na tento román a jeho filmovou adaptaci, jíž jsem se utěšoval při sledování zatím poslední bondovky *Není čas zemřít* (*No Time To Die*, režie Cary Joji Fukunaga,

2021), ve které Bond na konci filmu umírá. Byť je konec šokující a smutný, svým způsobem se dá interpretovat i pozitivně. Ano, Bond umírá, ale umírá s úsměvem na tváři i s vědomím, že jeho partnerka Madeleine i dcera Matilda budou v bezpečí. V tomto ohledu jsou romány mnohem depresivnější, protože Bond se navzdory svým tužbám rodiny nikdy nedočká. Tracy je zastřelena Blofeldem a jeho spolupracovnicí Irmou Buntovou jen chvíli po svatbě.

Je ale potřeba dodat, že i když si Fleming několikrát pohrával s myšlenkou Bondovy smrti, nikdy se tak nestalo. Román *Srdečné pozdravy z Ruska* sice končí Bondovou možnou smrtí poté, co ho Rosa Klebbová úspěšně škrábne jehlicí napuštěnou smrtícím jedem, Fleming si však nechává dveře otevřené pro případné pokračování (*Dr. No*), kde se dozvídáme, že Bond incident přežil. Podobná situace se opakuje ve finále jedenáctého románu *Žiješ jenom dvakrát* (1964), kde v předposlední kapitole čteme nekrolog Jamese Bonda, abychom se v následující (závěrečné) kapitole dozvěděli, že Bond pád z útesu přežil, byť se ztrátou paměti.

Poslední roky, měsíce, dny...

Zatímco filmová série nabírala začátkem šedesátých let obrátky, Flemingův život se chýlil ke konci. Jeho manželství s Ann procházelo jednou krizí za druhou, oba měli další známosti, což se nepochybně negativně podepsalo i na jejich tehdy devítiletém synovi Casparovi, o kterého se podle výpovědí přátel téměř nestarali. Fleming navíc i po srdeční příhodě v roce 1961 neustále odmítal doporučení doktorů, aby snížil konzumaci alkoholu a kouření.

I přesto však dokázal na konci roku 1962 podniknout cestu do Japonska, na jejímž základě vznikl výše zmíněný jedenáctý román *Žiješ jenom dvakrát*, publikovaný na jaře 1964. Koncem předchozího roku se však Flemingovo zdraví opět zhoršilo po znovuotevření soudního sporu s Kevinem McClorym:

Bylo to vyčerpávající a bolesti na hrudi a vysoký tlak se zhoršovaly. Po několika týdnech se Ivar Bryce s McClorym mimosoudně vyrovnal, protože viděl, že případ ještě více zhoršuje přítelův zdravotní stav.¹⁵

Flemingův alkoholismus a s tím spojené zdravotní komplikace byly v tak pokročilém stadiu, že mu nepomohl ani pobyt na Jamajce v prvních měsících roku 1964, během nichž napsal velmi hrubou verzi svého posledního románu *Muž se zlatou zbraní*.

Po návratu do Anglie na jaře roku 1964 si přátelé Fleminga pamatují jako zachmuřenou, křehkou postavu, jak se prochází u jezera v Sevenhamptonu se sklenkou whisky v ruce. O Velikonočních byl po golfové hře v dešti hospitalizován s krevními sraženinami v plicích. Bolesti na hrudi se mu navzdory silným lékům zhoršovaly.¹⁶

Dne 24. července 1964 umírá Flemingova matka Eve. Fleming zkolaboval o několik týdnů později během večere s Ann a v časných ranních hodinách 12. srpna umírá na vnitřní krvácení ve věku padesáti šesti let. V ten samý den oslavil dvanácté narozeniny jeho syn Casper, který se o jedenáct let později předávkoval drogami. Ian Fleming tak nemá žádné přímé potomky. Jeho manželka Ann umírá o necelých šest let později, 12. července 1981, ve věku šedesáti osmi let.

Epilog

Román *Muž se zlatou zbraní* se dočkal posmrtného vydání v roce 1965, ale vzhledem k tomu, že Fleming neměl čas na jeho dokončení nebo korekce (o které se částečně postaral Kingsley Amis), není dodnes považovaný za příliš povedený, navzdory několika skvělým pasážím. Bond se v románu vrací do tajné služby poté, co byl několik let neznámý. Když se ale zničehonic pokusí o atentát na „M“, dozvídáme se, že strávil několik let v zajetí Rusů, kteří mu úspěšně vymyli mozek. Aby znovu prokázal svoji loajalitu Británii, musí Bond cestovat na Jamajku a zabít neblaze proslulého pistolníka Scaramangu, který se Sovětským svazem úzce spolupracuje.

Život Iana Fleminga skončil trpce a neslavně. Bond je oproti tomu na konci dvanáctého románu opět při síle a Fleming tak alespoň zanechal dveře otevřené dalším autorům, jako byli a jsou Kingsley Amis, John Gardner, Raymond Benson, Sebastian Faulks, William Boyd, Anthony Horowitz a mnoho dalších. Bond dodnes žije nejenom na filmovém plátně, ale i na stránkách románů a komiksů.

O to smutnější na celém Flemingově příběhu je, že se nikdy nedožil nebývalého úspěchu filmových adaptací, o které od začátku psaní tak stál. *Dr. No* a *Srdečné pozdravy z Ruska* (režie Terence Young, 1963) byly ve své době velmi úspěšné filmy. Byl to ale teprve snímek *Goldfinger* (*From Russia with Love*, režie Guy Hamilton, 1964), který odstartoval to, co filmoví historikové označují jako „Bondománii“. Film vydělal zpět všechny investované peníze během pouhých prvních dvou týdnů promítání a některá kina v USA promítala třetí bondovku dvacet čtyři hodin v kuse.¹⁷ Z bondovek se stal globální fenomén. ■

- 1 Fleming, Ian. *Casino Royale*. Ze stejnojmenného anglického originálu přeložil Ivan Němeček. Nakladatelství XYZ, 2006, s. 205.
- 2 Oakes, Phillip. Behind Bond. *Liliput*, říjen 1958. Dostupné z: <<https://www.mi6community.com/discussion/21262/interviews-with-ian-fleming>>.
- 3 Parker, Matthew. *Goldeneye – Where Bond Was Born: Ian Fleming's Jamaica*. London: Hutchinson, 2014, s. 140.
- 4 Nolan, William F. *A tour with the creator of James Bond, Goldfinger, and the insidious Dr. No as he seeks sin-Chicago-style*. Vydáno v *Rogue: Designed for Men* z února 1961. Dostupné z: <<https://www.mi6community.com/discussion/21262/interviews-with-ian-fleming>>.
- 5 Fleming, Ian. *Casino Royale*, c. d., 2006, s. 35 a 116.
- 6 Alberge, Dalya. Ian Fleming's lost James Bond screenplay reveals a very different 007. *The Guardian*, publikováno 30. dubna 2022. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/books/2022/apr/30/ian-fleming-lost-james-bond-screenplay-moonraker-007>>.
- 7 Fleming, Ian. *Moonraker*. Ze stejnojmenného anglického originálu přeložil Ivan Němeček. Nakladatelství XYZ, 2007, s. 250.
- 8 Black, Jeremy. *The Politics of James Bond – From Fleming's Novels to the Big Screen*. Bison Books, 2005, s. 14.
- 9 Shprintz, Janet. Big Bond-holder. *Variety*, publikováno 29. března 1999. Dostupné z: <<https://variety.com/1999/film/news/big-bond-holder-1117492814/>>.
- 10 Parker, Matthew. *Goldeneye – Where Bond Was Born*, c. d., s. 256.
- 11 Dr. No sice také nepracuje pro žádný ze zmíněných režimů, ale je ochotný s nimi obchodovat (pozn. autora).
- 12 Sellers, Robert. *When Harry Met Cubby – The Story of the James Bond Producers*. The History Press, 2019, s. 76.
- 13 Fleming, Ian. *V tajné službě Jejího Veličenstva*. Z anglického originálu *On Her Majesty's Secret Service* přeložil Ivan Němeček. Nakladatelství XYZ, 2009, s. 20.
- 14 Fleming, Ian. *V tajné službě Jejího Veličenstva*. Z anglického originálu *On Her Majesty's Secret Service* přeložil Ivan Němeček. Nakladatelství XYZ, 2009, s. 204.
- 15 Parker, Matthew. *Goldeneye – Where Bond Was Born*, c. d., 2014, s. 297.
- 16 Tamtéž, s. 306.
- 17 Sellers, Robert. *When Harry Met Cubby*, c. d., s. 124.

Martin Fiala (1993), doktorand na Historickém ústavu Masarykovy univerzity.

Naši autoři čtou

Hold národnímu obrození

Stanislav Balík, politolog

Nejprve jsem chtěl psát o některé z přečtených knižních novinek, třeba o *Bílé Vodě*. Tu si ale raději nechám na nějakou pořádnou recenzi. Podělím se o zážitek z četby pětidílné série románů *F. L. Věk* poprvé vydaných před více než stoletím.

Na jaře jsem pracoval na své autorské části knihy o slavném českém ilustrátorovi Adolfu Kašparovi, jež by měla vyjít v tomto či příštím roce. V jedné knize vyjdou reprodukce všech jeho knižních ilustrací – v první třetině 20. století ilustroval jednaosmdesát knih, většinu zásadních románů a sbírek povídek českých autorů 19. a počátku 20. století, Němcové, Jiráska, Ráise, Nerudy, Vrchlického a dalších. Svými ilustracemi v zásadě navázal na dílo zapálených obrozenců, kteří dělali vše pro to, aby se česká kniha dostala i do malé venkovské chalupy. Sice české knihy ani nevydával, ani neroznášel, ale svými ilustracemi se zasloužil o to, že po nich s větší chutí sáhli i ti, kteří nevnímají svět jen skrze písmena, ale především skrze obrazy. A tak svými kresbami a malbami vytvořil výtvarný pomník velkolepého procesu českého národního obrození.

Stanislav Balík

Mým úkolem na knize bylo sepsat medailon každého knižního titulu Kašparem ilustrovaného – základní informaci o autorovi, o obsahu díla a o ilustracích. V průběhu práce jsem si připomínal věci, které jsem od svých gymnaziálních studií české literatury dávno zapomněl. Především jsem však dostal chuť si téměř každou z těch knih přečíst – ať už znovu nebo poprvé: Raisův *Kalibův zločin*, Nerudovy fejetony, Němcové *Pana*

učitele... Největší část Kašparových ilustrací připadala na Jiráskovy romány. Ilustroval jich hned sedmnáct. A právě zde jsem začal. Překonal jsem svůj starý nedůvěřivý vztah k Jiráskovi a sáhl po prvním dílu *F. L. Věka*. To bylo někdy na začátku června. Osudy tohoto napůl fiktivního a napůl reálného obrozence, jeho přátel a rodiny mě pak provázely ještě koncem července, kdy jsem dočítal poslední, pátý díl.

V duchu jsem se několikrát velkému romanopisci omluvil za předpojatost, s níž jsem k němu přistupoval. Jistě, jeho účelový výklad českých dějin se mnohem víc projevil v jeho dílech věnovaných husitství (*Proti všem*, *Bratrstvo*). Přesto mě po letech příjemně překvapil a v dobrém slova smyslu ohromil.

Není nutné vypisovat obsah díla, jehož seriálové zpracování obsáhlo jen první dva knižní díly. Jde o krásný hold velkolepému, a přece původně tolik nesamozřejmému a nepravděpodobnému procesu národního obrození. Procesu, bez něhož by asi vypadal jinak nejenom náš jazyk, ale i naše životy: v dětství bychom slyšeli jiné pohádky, nežasli bychom nad nádhernými budovami Národního divadla či muzea, jinak bychom chápali historii našich zemí a téměř jistě bychom žili ve státě s jiným názvem a hranicemi. O to, že to dopadlo jinak, se na počátku zasloužilo pár nadšených jednotlivců, jimž Jirásek napsal pomník, který Kašpar ilustroval.

Kdo má chuť, ať se jistě k *F. L. Věkovi* vrátí. Ano, jazyk z konce 19. století se čte jinak než ten současný, ale snadno se na něj dá zvyknout a posléze znovu obdivovat jeho krásu.

Teilhard po třiceti letech

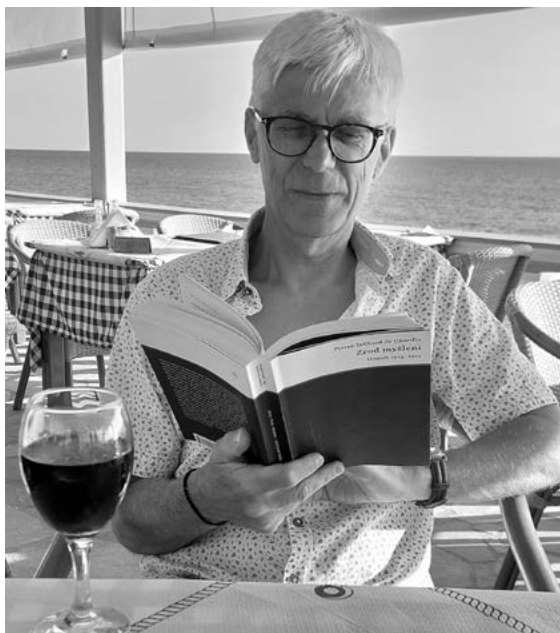
Jiří Hanuš, historik

Na dovolenou k moři jsem si tentokrát vzal soubor dopisů Pierra Teilharda de Chardin (*Zrod myšlení. Dopisy 1914–1919*, Malvern, Praha 2022). Na knihu jsem se hodně těšil, a to z mnoha důvodů. Předně jsem Teilharda četl naposledy před třiceti lety a opravdu mě zajímalo, co to se mnou po takové době udělá – v mládí mě tento Francouz uhranul. Vzpomínám si na tehdejší brněnské debaty s přáteli Romanem (Friem) Fričem, který snil o vesmírných mších nad světem, a nedávno zesnulým Karlem Palou, s nímž jsem diskutoval o tom, zda je křesťanství pro pokrok, nebo proti němu. A těšil jsem se i proto, že mě aktuálně zajímá zrod myšlenek u významných osobností, myšlenek, které se později rozvinou, přetvoří, či dokonce změní.

Obě má očekávání byla naplněna vrchovatě, a ještě jsem dostal mnohé navíc. Jak to občas bývá, určitá kniha nás osloví přesně tak, jak to v dané chvíli potřebujeme. Začnu ale systematictěji.

Teilhardovy dopisy jsou dopisy válečné, psané ve válce, válkou tudíž ovlivněné. Autor je psal své sestřenici Marguerite, kterou měl velice rád a se kterou sdílel mnoho svých vizí. Byla také první čtenářkou jeho studií, které napsal bez ohledu na to, že občas pobýval přímo na frontě. Nebyl nasazen jako voják, ale vzhledem ke svému kněžskému stavu působil jako ošetřovatel a příležitostný kaplan: to mu nebránilo přemýšlet a psát si do deníku své poznámky a později i články, které mu ochotná sestřenka přepisovala na stroji.

Co se týče hlavních témat, ta jsou dána základní situací a Teilhardovou náturou. U popisu

Jiří Hanuš

válečného dění a různých událostí musel být jistě skoupější, neboť nemohl psát vše. I prosté popisy jeho přesunů, válečných scénérií či přírody jsou ovšem ponořeny do spiritualizovaného prostředí, což je pro autora typické. Našince asi nejvíc překvapí jakási estetizace války – ta je nahlížena *sub specie aeternitatis* jako vlna změn, které podle úsudku mladého jezuita povedou k lepší, nadějnější budoucnosti. Teilhard v sobě má vlastně dva elementy, které mohou dodnes pohoršovat. Optimistický pohled na válečné dění a jeho výsledky a silný francouzský nacionalismus, který ostatně sdílel s mnoha svými věřícími i nevěřícími kolegy. Před léty by mně asi vadilo obé, dnes mám tendenci obě tyto vášně chápat. Teilhard nebyl v hodnocení války jako „světové evoluce“ tak osamělý, jak by se zdálo. Vzpomeňme například na Tomáše Masaryka, který – sice s jinou terminologií, ale stejně naléhavě – viděl válku jako příležitost k velkým změnám. A k nacionalismu:

jsme silně ovlivněni literaturou vyjadřující válečnou i poválečnou deziluzi a skepsi. To je možná jen určitý díl skutečnosti, která pro Francii a Francouze všeobecně neplatí.

Vše, co je v pozdějším Chardinovi, v dopisech najdeme v počátcích, jaksi zavinité. Jeho nadšení pro křesťanskou spiritualitu, charakterizovanou vztahem k „Zemi“, ke světu, k vědeckému poznání; pro rozvoj všech potencialit, které jsou spojeny s životem přirozeným i nadpřirozeným. Navíc se dozvíme, že mnoho svých myšlenek probíral nejen s Margueritou, k níž se mimo jiné stavěl jako duchovní rádce, ale i s řadou svých přátel, které potkával na bitevních polích i v zázemí. V dopisech zazní první nadšené přijetí jeho textů i chladné odmítnutí. Od počátku bylo zřejmé, že na světě se objevil křesťan, který nepůjde vyšlapanými cestičkami, že se bude od počátku vymezovat proti panující neoscholastice, že ho bude zajímat vše, co se kolem něho děje, až na neživotné tomistické konstrukce. Překvapí jeho tvrdošijnost, s jakou postupuje vpřed ve svém poznávání i ve své imaginaci. Má jednoznačně za to, že jeho blízkost panteismu a vášně pro „věci tohoto světa“ jdou potřebným směrem, vedoucím k osobní svatosti i vykoupení lidstva. Není divu, že některé z jeho raných studií byly odmítnuty jako příliš odvážné, jako nezralé. Francouzští představitelé jezuitského řádu i další katoličtí intelektuálové začínali tušit, že tento talentovaný geolog a kněz má v sobě neklidnou sílu, která bude mocnější než všechny kritiky a (pozdější) zákazy.

Je až fascinující sledovat, jak válka, která způsobila tolik krizí a vnitřních rozvatů, Teilharda spíše upevnila a posílila. Autor je na cestě, z níž neuhne ani o centimetr. Vnitřní náboj spočívající v potřebě hledat osobního Boha všude kolem

i v sobě je v něm jako kotva, která ho neusmýká, ale drží pevně v bouři. Přitom je zapotřebí dodat, že Teilhard nebyl snílek, který by se snažil ve válce ulít – podle svědectví jeho spolubojovníků se vyznačoval mimořádnou odvahou při přenášení raněných, o čemž svědčí i několik válečných vyznamenání. Několikrát si ostatně v dopisech stěžuje, že by chtěl být více zapojen do přímých bojových konfliktů.

Dopisy mě osobně zaujaly myšlenkami na to, co je v životě opravdu důležité a co má takovou cenu, že přetrvá na věčnost. Je to rozvedení těch pasáží z evangelia, které hovoří o „jediném potřebném“. Pro Teilharda to znamenalo prožívání Boží přítomnosti v celém stvoření, podíl „hmoty“ na působení Krista, jenž je chápán nejen ve svém pozemském působení, ale i ve vesmírném jednání. Toto duchovní pojetí má ovšem nezaměnitelnou francouzskou příchuť: Teilhard své mystické vize koření zejména zbožností k Nejsvětějšímu srdci Ježíšovu, která pro něj není okoralou, vyčpělou, nasládlou emocí, ale tvrdým jádrem evangelia, energií podmaňující si celý svět, od evolučně nejstarších organismů až po člověka s jeho netušenými možnostmi.

Publikace byla vydána velmi pečlivě. Určitě je zaznamenáníhodné, že za vydáním a za solidním doslovem stojí Františka Jirousová, autorka teilhardovské monografie a zakladatelka České společnosti Teilharda de Chardin. Sám se velice těším na to, až z této dílny vyjde další svazek francouzského jezuity, který sice mnohé křesťany pohoršil, mnohým však otevřel cestu k nefalšované naději. Františka Jirousová je tak důstojnou pokračovatelkou Jiřího Němce a Jana Sokola, kteří v šedesátých letech uváděli Teilharda do českých zemí, často za hřmotného nesouhlasu nejen domácích konzervativců, ale také

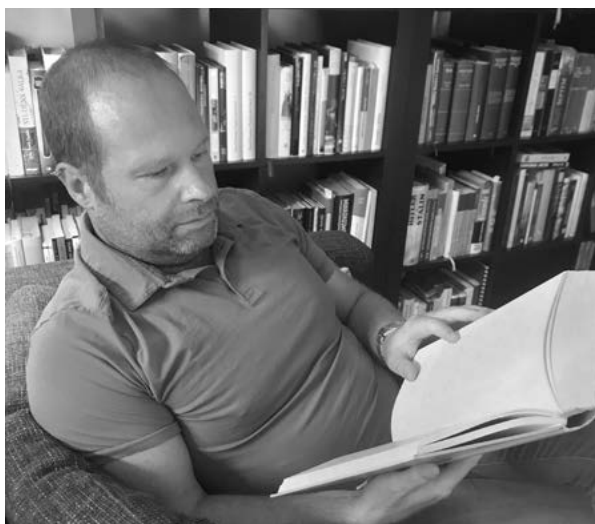
protiteilhardovské katolické intelektuální opozice, k níž se řadili exulanti Bohdan Chudoba a Rio Preisner. Ti měli určitý díl pravdy při hledání jeho „hegeliánství“ a v odmítnutí přílišného dějinného optimismu.

Dnes jsem přesvědčen o tom, že Teilhard může po jistém ochladnutí zájmu o jeho díla nabýt nové aktuálnosti, a to nečekaným způsobem. Jeho příklon ke světu může vzhledem k ekologickým problémům získat nové příznivce, kteří budou ale (nutně) korigováni jeho evolučním nadšením, vědeckými aspiracemi, vítáním společenských reforem i ryzí evangelizační „mánie“. Teilhard bude vždy těžkým oříškem, především pro zastánce slavného vulgarismu Josefa Váchala „svět se řítí do ďáblovy řiti“.

Tito a jeho soudruzi

Vít Hloušek, politolog

Léto je časem, kdy si člověk může dopřát přečíst i velmi objemnou knihu. Přesně takovou radost jsem si udělal, když jsem se začel do čerstvě vydané knihy slovinsko-italského historika Jože Pirjevce *Tito a jeho soudruzi* (Academia 2022). Pirjec se problematikou soudobých dějin bývalé Jugoslávie zabývá prakticky po celou svou dlouhou a úspěšnou profesní dráhu. Česky ostatně vyšly před více než dvěma dekádami jeho souhrnné a velmi dobře napsané dějiny Jugoslávie. Ty by se čtenáři, který se detailněji nezabýval dějinami jihoslovanských národů ve 20. století, mohly hodit, pokud by měl ambici ještě více

Vít Hloušek

kontextualizovat příběhy Tita a jeho nejbližších spolupracovníků v obecnějších politických, společenských či ekonomických souvislostech. Ale není to vůbec nutné. I když se zpočátku může zdát, že se v přemíře jmen a faktů čtenář utopí, není tomu tak. Pirjevec citlivě kombinuje chronologické líčení s tematicky koncentrovanými pasážemi. A nepíše nudně, naopak, snaží se využít své mimořádně rozsáhlé znalosti a bezkonkurenční pramennou základnu k tomu, aby čtenáři připravil i řadu zajímavostí, kterými doplní občas přece jen sušší politickou faktografii.

Středobodem vyprávění je samozřejmě Josip Broz Tito a z hlediska žánru se jedná v podstatě o jeho vyčerpávající biografii. Důležití jsou však i ostatní soudruzi (a soudružky) z titulu knihy. Kromě soukromého života a politických kroků, cílů a působení líčí Pirjevec s mimořádnou erudicí i další špičky jugoslávského komunistického režimu. Vrchol jeho mocenské pyramidy byl totiž až do Titovy smrti překvapivě úzký a nacházeli se v něm převážně lidé, s nimiž Tito spolupracoval

nejpozději v partyzánském hnutí za druhé světové války. Při čtení knihy si můžeme znovu potvrdit fascinující fakt, že řada bojů, ať již osobních nebo ideových, které se odehrávaly v letech Titovy vlády (1945–1980), měla své kořeny již v předválečném nebo válečném vývoji jugoslávského komunismu. Pirjevec se věnuje i proměnám jugoslávské ideologie, trvajícím národnostním a etnickým sporům a naprosto fascinujícímu příběhu jugoslávské diplomacie. Stranou ale nenechává ani roli osobních sympatií a antipatií uvnitř stranické věrchušky. Jugoslávská komunistická elita se chovala jako kamarila latinskoamerického diktátora, a tak tato soupeření i prostředí, ve kterém se odehrávala, místy připomínají tele-novelu. Obecnější přesah i pro poznání dobové československé reality nabízejí Pirjevcovy analýzy v podstatě permanentních konfliktů uvnitř sovětského bloku a proměnlivý vztah Jugoslávie a Sovětského svazu.

Přidáme-li k tomu velmi kvalitní překlad Mileny a Jiřího Kudělových a poctivou práci recenzentů českého vydání knihy, máme k dispozici text, jakých není mnoho. Vzhledem k rozsahu a váze se kniha moc nehodí do lehkého plážového zavazadla, ale to je skutečně jediná její nevýhoda.

Nabokovův Hrdinský čin

Ivana Ryčlová, rusistka a překladatelka

Když se s koncem června uzavře hektický akademický rok, nemůžu se dočkat, až odjedu z rozžhavené Prahy na ostrov Cres. Víím, že tady, ve

Ivana Ryčlová

vesničce Martinščica, vždycky najdu někoho ze svých brněnských přátel, kteří sem v létě jezdí. Je to velmi podobné situaci, kdy člověk navštěvuje stále jednu a tutéž kavárnu, protože ví, že v ní pokaždé potká někoho známého. A tak se každý rok do Martinščice, malebné chorvatské vesničky s italskou minulostí, strašně těším. Když balím věci do kufru, z nichž stejně nakonec budu potřebovat jenom plavky a tričko, přemýšlím, co si s sebou vzít ke čtení. Jako každý rok mám se začátkem léta pocit, že budu mít konečně čas si přečíst všechno, co jsem během roku nestihla. Nicméně situace má stále se opakující scénář. Ve víru povinností, které jsou důležitější než výlet do knihkupectví, pak večer před odjezdem stojím před knihovnou ve své pracovně a usilovně se snažím objevit něco, co bych si mohla na pláži či spíš ve stínu na terase svého apartmánu číst. Když nic nenajdu, sahám zpravidla po jistotě, kterou vozím na dně kufru vždycky s sebou,

po Nabokovovi. Tento velikán světové literatury má, alespoň mně se to tak jeví, jednu nespornou výhodu – jeho romány lze číst stále dokola. Při každém dalším čtení v nich člověk objeví vždycky něco nového.

Když jsem letos přemýšlela, který ze šestnácti svazků Nabokovových próz, vydaných v posledních dvou desetiletích nakladatelstvím Paseka, si strčím do kufru a znovu přečtu, napadlo mě, že možná nemám úplně všechno, co u nás v této ediční řadě vyšlo. Zapnula jsem počítač, rozdala síť a skutečně – jeden Nabokovův román, s názvem *Hrdinský čin*, v nich uvízl. Udělala jsem rychle online objednávku. Věděla jsem, že pokud budu mít trochu štěstí, kniha bude do rána připravená a stihnu si ji ještě cestou z Prahy vyzvednout. Když jsem zjistila, že román, stejně jako předchozí Nabokovovy prózy, jež u nás vyšly, do češtiny přeložil Pavel Dominik, začala jsem se na knihu těšit. Těšila jsem se na hrdinu příběhu, jenž bude, jako ve většině Nabokovových románů, autorovým alter egem. Těšila jsem se na Nabokovova dlouhá několikařádková souvětí plná bizarních adjektiv, jimiž, jako jemně tkanou pavoučí sítí, bude obalena románová realita. Věděla jsem, že v překladu Pavla Dominika, překladatele par excellence, pro mne bude četba potěšením.

Hrdinský čin bývá považován za fikční pandán ke spisovatelově autobiografii *Promluv paměti*, jejíž první anglická verze vyšla v USA na počátku padesátých let. V obou románech jde o řetěz vzpomínek a příběhů, které jsou na těchto vzpomínkách založeny. Stejně jako *Promluv paměti* není *Hrdinský čin* autobiografický román, ale beletristicky zpracované stopy paměti. Nabokov ho napsal na počátku třicátých let v berlínském exilu a vydal ho pod pseudonymem Vladimir Sirin v Paříži v ruském emigrantském

nakladatelství Sovremennyye zapiski. Když vyšel *Hrdinský čin* v anglickém překladu Nabokovova syna Dmitrije roku 1971 poprvé v USA, v Nabokovově nové vlasti, anglosaští recenzenti jej přijali s velkými rozpaky. John Updike, jenž byl jen zřídka kdy vůči svému spisovatelskému kolegovi kritický – mezi oběma autory panoval vztah vzájemné hluboké úcty –, na stránkách týdeníku *The New Yorker* eufemisticky napsal, že *Hrdinský čin* se „nikdy tak docela neprobudí do své románovosti“. Zklamaná očekávání anglosaských recenzentů lze pochopit. V té době již byl Nabokov proslulý skandálním románem *Lolita* (1955) a v angličtině vyšla vrcholná díla jeho ruského období. Český čtenář se nyní nachází ve stejné pozici. Viděno prizmatem této skutečnosti, dovo-
lím si na *Hrdinský čin* nahlédnout z jiného úhlu.

Hrdinský čin sice nepatří ke spisovatelovým vrcholným prózám, ale za přečtení určitě stojí. Je to jedna ze skic, nutných k tomu, aby mohla vzniknout velká plátna. Je to Nabokov, jak ho známe z jeho světově proslulých děl: dlouhá rozvinutá souvětí se zmocňují skutečnosti ve všech jejích nuancích a přesahují hranice obvyklé realistické prózy. Obtáčejí se kolem skutečnosti jako nádherná popínavá rostlina, jejíž výhonky končí obrovskými trumpetami exotických květů. Jejich barva pokaždé, když se naplno rozvinou, člověka překvapí. Hrdinovi románu, sotva dvacetiletému ruskému emigrantu se švýcarskými kořeny, dal Nabokov jméno Martin Edelweiss. Dohnán životními okolnostmi prchl z Ruska před Říjnovou revolucí a občanskou válkou. Stejně jako autor románu

INZERCE

IPPO
INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

INSTITUT PRO PRAVICOVOU POLITIKU

- » Otevíráme a promýšlíme témata moderní pravicové politiky
- » Hledáme vyváženou kombinaci mezi politickými idejemi a praxí
- » Pořádáme debaty a konference
- » Zpracováváme odborné analýzy

www.ippo.cz

studoval literaturu na cambridgeské Trinity College a žil v Berlíně. Kdo četl jakékoli jiné z Nabokovových děl, ví, že minulost bude jediným pevným bodem hrdinova života, jedinou jistotou, k níž se bude, stejně jako to činil celý život autor, nostalgicky vracet. Čtenáři Nabokova také vědí, že román bude zalidněn bizarními postavami ruských emigrantů a že jako spodní proud se románem bude vinout leitmotiv: politická situace porevolučního Ruska. Jen tak mimoděk se nám před našima očima např. mihne scéna, v níž hrdina nocuje v Londýně u jakéhosi Zilanova. Tento „napohled nesportovní člověk, který patrně hrál pouze biliár a možná ještě gorodky, utekl před bolševiky úzkou odpadní rourou a kdysi se utkal v souboji s okřabristou Tučkovem“, shrne lapidárně jeden lidský osud ovlivněný bolševickým terorem Nabokov (s. 79). Hrdina románu se hodně toulá, jako by něco hledal. Jezdí na chatrném bicyklu po šelestivých pěšinách a teskní. Neporovnávala jsem překlad Pavla Dominika s ruským originálem, ale jsem si jista, že bych v něm našla hojně zastoupené slovo *toska*. Jeho obsahem, těžko přenositelným do jiného jazyka, je kombinace stesku a nostalgie. Během 20. století se *toska* stala synonymem pocitu ruských emigrantů. Když Martin dostane k prvním Vánocům v Cambridgi lyže, zdá se mu sen, že se vrátil do Ruska. V tom snu sjíždí na lyžích skvostné sněhové koberce z Puškinovy básně a opájí se přitom jejím jambickým rytmem. Blankytné nebe nad smrky obtěžkanými chomáči sněhu je čisté a jasné. Přesně takové, jaké jen nebe v nostalgických vzpomínkách může být. Sen, z něž bude procítat do cambridgeského pokoje, nevlídného a studeného jako realita, z níž zmizelo Rusko, se bude Martinovi zdát ještě mnohokrát.

Dalším motivem, který se v *Hrdinském činu* až téměř obsesivně vrací, je obraz pěšiny. Vine se celým románem a má silný existenciální podtext. Intenzivně jsem tuto dimenzi motivu cítila mimo jiné ve scéně, kdy Martin šplhá po svahu nahoru do třpytících se vrcholů skal a zjistí, že cesta, kterou zvolil, se k výstupu použít nedá. Pěšina je stále strmější, drobné kamínky pod jeho nohama se dávají do pohybu, jakmile na ně stoupne. Začíná tedy šplhat nahoru přímo po skalách. Vrchol už má téměř nadosah, když vtom uklouzne. Jeden z chomáčů mechu, kterého se chtěl zachytit, se od kamene utrhne, a on zůstane viset na rukou. Pod ním zeje hluboká propast, v níž se dole, zalit slunečními paprsky, třpytí bílý hotel pro turisty. Situace však nekončí fatálně. Martin těsně předtím, než začne padat, nahmatá chodidlem skalní výběžek. Nalézá pevnou půdu pod nohama a zůstává pevně stát na kamenné římse.

Popis okamžiku, který by v reálném životě trval zlomek sekundy, je v textu románu rozprostřen na dvou stranách. Několikrát jsem se k nim vrátila. Čím víckrát jsem je četla, tím silnější jsem měla pocit, že tyto dvě strany jsou pro pochopení toho, co chtěl Nabokov *Hrdinským činem* sdělit, klíčové. Nechci parafrázovat, protože bych tím působení Nabokovova textu značně zploštila. Kousek z románu si tedy pro tento účel vypůjčím:

S námahou pohlédl přes rameno a uviděl ukrutnou strž, sluncem zalitou propast, a v jejích hlubinách několik zaostávajících smrků, v panice prchajících za sestupujícím lesem, a ještě níže příkré luhy a mrňavý, zářivě bílý hotel. „Tak tohle je jeho vzkaz,“ pomyslel si Martin s pověrečným mrazením. „Spadnu, zahynu, na to čeká. To je... To je...“ Podívat se dolů,

do propasti, bylo zrovna tak hrozné jako hledět nahoru na kolmý útes. (s. 85)

Možná se mýlím, ale jednou z otázek, na niž Nabokov hledá odpověď, je podle mého soudu otázka, „kdo“ či „co“ řídí naši existenci. Pokud se na toto téma soustředíme, najdeme je i v dalších autorových dílech. Například v románu *Pnin* Nabokov stejnou otázku otvírá v souvislosti s jedním z největších traumat historie 20. století – holokaustem.

Jak jsem již naznačila, *Hrdinský čin* je jakousi přehrou k Nabokovovým vrcholným dílům. Jako spisovatel se v něm teprve hledá. I v této přehře jsou však obsaženy motivy, které bude ve svých anglicky psaných románech rozvíjet, otázky, k nimž se bude v emigraci vracet. Čím více se setkání s vlastí stávalo nedostižným, mytickým, tím silněji se „návrat do rodného domu“ stával pro Nabokova tvůrčí metodou. Toto východisko z reálné situace z něj učinilo spisovatele, jenž je mimořádně silný svým „nostalgickým poznáním světa“. Nesmíme však zapomenout, že i když Nabokov velmi trpěl ztrátou vlasti, nikdy se nesmířil se sovětským totalitním režimem. Opakovaně svůj názor prezentoval skrze své literární hrdiny, z nichž většinu tvořili vyhnanci, utečenci z leninizovaného Ruska. V roce 1960 se Nabokov přestěhoval po americkém období zpátky do Evropy. Usídlil se na břehu Ženevského jezera ve švýcarském lázeňském městečku Montreux. I když se tak ocitl Rusku geograficky nepoměrně blíže, do vlasti se nikdy

nevydal. Na otázku, zda to má v úmyslu, odpovídal kategoricky tvrdě. Ivan Tolstoj, redaktor Rádía Svoboda, Nabokovova slova zaznamenal: „Nikdy se nevrátím z toho důvodu, že to Rusko, které potřebuji, je stále se mnou: literatura, jazyk a moje dětství. Nikdy se nevrátím. Nikdy se nevzdám. Navíc zrůdný stín policejního státu se za mého života nerozpptýlí.“ (*Kursiv epochy*, Sankt-Petersburg, 1993, s. 23) Posledních šestnáct let svého života prožil Nabokov v hotelovém pokoji s výhledem na Ženevské jezero. Díky *Lolitě* byl dobře zajištěn, takže jej nic nenutilo ke koupi bytu či domu, které nevlastnil ani nikdy předtím. Mimo jiné žil tímto způsobem proto, že žádné prostředí – s výjimkou takového, které by do nejmenších podrobností odpovídalo jeho vzpomínkám na Rusko – by ho stejně nedokázalo uspokojit.

Přemýšlím, jak své pocity z četby *Hrdinského činu*, Nabokovova posledního rusky psaného románu, uzavřít. Možná tím, že jedním z projevů spisovatelova úsilí neztratit své kořeny, byla úporná snaha udržet si v emigraci rodný jazyk. Činil tak poněkud netradičně – opakoval si slovní zásobu podle Dahlova výkladového slovníku ruského jazyka. Každý večer si četl několik stran. Strach, že zapomene jazyk, se stal přímo chorobou. Proto ta neobvyklá barevnost a hravost jazykové matérie Nabokovových próz. Možná je to také jeden z důvodů, proč opakovaně sahám po Nabokovových románech, i když je tolik knih, které jsem dosud nepřečetla. Je to kouzlo, které mě vábí, a já mu v létě ráda podléhám. ■

Sympatický ateismus

Jiří Hanuš

Pan Comte-Sponville je rozhodně čestný muž. Rozhodl se býti ateistou a svou volbu promýšlí, zvažuje, zdůvodňuje. Jeho ateismus není ani nihilistický, ani arogantní. Jeho postoj by mohl být nazván kulturním katolicismem, on sám to vyjadřuje tak, že je ateistou křesťanským. Říká, že se dobře obejde bez náboženství, ale nikoli bez sdílení, věrnosti a lásky. Prý je to postoj, který vyplývá z osvícenství – o tom ještě bude řeč. Jeho výpověď je velmi osobní, mluví otevřeně o své křesťanské výchově a dětské víře, která ustoupila dospělosti bez náboženské víry.

V první části knihy se dočteme, že jsou mezi námi lidé, kteří se mohou obejít bez náboženství. Ano, nepochybně je to tak. Podle autora to ovšem neznamená, že se takoví lidé, k nimž se sám řadí, mohou obejít bez sdílení, bez společenského pouta. Lidská soudržnost je nezbytná, přestože křehká a dočasná. I ateista však může nejenom sdílet, ale může se též v určitých krizích obětovat – pro lidstvo, svobodu či spravedlnost. Comte-Sponville říká, že v ateistové výbavě nemusí chybět ani věrnost – tou rozumí především historii, předávání, výchovu. Věrnost dějinnému odkazu, byť kriticky viděnému, stojí proti

André Comte-Sponville:
Duch ateismu. Úvod do spirituality bez Boha.
Filosofia, Praha 2020, 220 stran

nihilistickému barbarství, které nemá program, záměry ani ideologii. Je to barbarství fanatiků, jehož protikladem je civilizovanost a její rysy: spravedlnost, soucit, láska. Jde mu o to, aby křesťanský Západ po ztrátě křesťanství nespádl nejen do barbarství, ale i do únavy.

Autor se neustále dovolává osvícenského programu, zejména Montaigneho, Spinozy a Kanta. Dostojevskij prý nemá pravdu, když říká, že pokud není Bůh, je vše dovoleno. Morálka musí být autonomní, jinak není morálkou. Morálku nezakládá náboženství, je to naopak, morálka zakládá náboženství. Nemůžeme dobře jednat jen ze strachu z Boha nebo ze strachu o vlastní spásu. Jednáme morálně, protože „vznešenost zavazuje“, protože máme svobodu svědomí a poznání. Podobně se mýlí i geniální Nietzsche, když chce ze života učinit umělecké dílo mimo dobro a zlo. Jeho sofistika je nihilistická. Comte-Sponville je spíše pro „radostnou beznaděj“. Jasnozřivý

ateista nemůže uniknout beznaději, ale je to lepší než žít v iluzích. Mudrc touží pouze po tom, co je anebo co záleží na něm samém. Žít bez naděje není pasivní a nesouvisí s leností. Žijeme se stoiky (a se Spinozou) v přítomnosti. Milujeme a jednáme spravedlivě, co víc chtít.

Autor se vyzná dobře v křesťanské teologii. Našel si ve svatém Tomáši Akvinském větu: V Kristu byla dokonalá láska. Kristus však neměl ani víru, ani naději. Comte-Sponville soudí, že je to proto, že víra i naděje jsou nedokonalé, což ostatně ví i svatý Pavel a píše o tom v listu do Korintu. Ježíš byl ovšem pouhý člověk, nikoli Bůh.

Potud teze první části. Četba je to bezesporu zajímavá, protkaná konkrétními příklady a příběhy, místy dokonce anekdotami (případného recenzenta potěší například citát Woodyho Allena „Jak bych byl šťastný, kdybych byl šťastný!“ a odkazy na židovský paradoxní humor). Co mě u této první kapitoly napadalo?

Není autor až příliš zajatcem moderny, která je ve znamení myšlení „buď – anebo“? Autor preferuje život před náboženstvím, sdílení před církvemi, věrnost před vírou nebo ateismem, lásku před nadějí či beznadějí. Je ale nutné uvažovat pouze v opozicích? Neboli – proč spíše nezkoumat komplikované vazby namísto tvrdého odlišení?

Odvolává-li se někdo na osvícenství, může to být zrádné, a to nejen pro jeho ambivalenci. Západní moderna je ovšem postavena nejen na Kantově praktickém rozumu, ale také na stejně praktickém přesvědčení, že existuje morální pokrytectví – totiž zbožnost bez víry. V tomto ohledu Comte-Sponville stoupencem moderny zjevně není, neboť se nechal lákat představou o sdílených rituálech, které je možno provádět bez víry, tedy bez jistého vnitřního obsahu.

Tomáš G. Masaryk, abychom uvedli jen jedno jméno, se musí obracet v hrobě. To je totiž zřejmě autorovo nejslabší místo: věří, že hodnoty existují bez vnitřních motivací a obsahů. V tom je v naprosté neshodě s křesťanskou tradicí, jíž se jinak dovolává.

Nakonec svůj postoj, jakkoli je otevřený, nepřiznává. Jeho teorie o možném popření naděje a víry není ani tak osvícenská, jako spíše klasicky řecká. To by nám mohlo být vcelku jedno, někteří osvícenci evidentně staré Řeky znali a učili se od nich. Zde je ale jádro věci: přes zaklínání křesťanskou tradicí, tolerancí a láskou na nás vykuknou staré řecké báje, například o Prometheovi a Pandořině skříňce, která obsahuje všechna zla včetně naděje(!).

Druhá část knihy řeší rébus, totiž otázku, zda existuje Bůh. Inteliktuálně je to velký problém, který Comte-Sponville velmi přehledně shrnuje. Nejdříve cupuje všechny „důkazy boží existence“ (tzv. ontologický, kosmologický a fyzikálně-teologický) a příliš se mu nelíbí ani varianta, že bychom spolu s Andělským učitelem nemluvili o důkazech, ale pouze o cestách. Mnohem osobnější je v partiích, kde mluví o nedostatku zkušenosti s Bohem – ten se pro něj „skrývá“ naprosto nepochopitelně, místo toho, aby se ukázal – a o antropologickém uvažování o Bohu, které kromě našich lidských schopností podle něj také nic nedokazuje. (Kdyby si trojúhelníky utvořily bohy, daly by jim tři strany, říkával Montesquieu.) Nejsilnější a také nejosobnější jsou části, kde se autor podivuje nikoli pouze nad zlem ve světě, ale nad jeho přemírou. Líbí se mu úvahy básníka Lucretia, podle něhož je život příliš těžký, lidstvo příliš slabé, práce příliš úmorná, rozkoše příliš prchavé a náhoda příliš slepá na to, abychom věřili, že takto nedokonalý svět je božského původu.

Jakkoli přiznává jistou oprávněnost argumentům o slabém Bohu, který se sám zřekne své dokonalosti a je ponížen (má asi hodně v oblibě Simone Weilovou, kterou zde často cituje!), na druhé straně je rozhodnut: „Banalita zla, vzácnost dobra!“ (s. 125) Kdo by si dovolil v takovém světě mluvit o dědičném hříchu... Lepší je uznat existenci zla, čelit mu tváří v tvář a potírat je než věřit nějakým podivným vysvětlením o jeho tajemství.

Docela zajímavé a poněkud paradoxní jsou další dva argumenty, proč nevěřit. První je existence lidské průměrnosti. Na to, že jsme boží stvoření, jsme dost nanicovatí. Darwinovo vysvětlení prý lépe odpovídá naší průměrnosti. Člověk pocházející z opice to dotáhl dost daleko, člověk pocházející z Boha toho moc nedokázal. A druhý se týká naší touhy a je dosti paradoxní. Autor v podstatě tvrdí, že naše touha po spravedlnosti, pravdě a lásce neodpovídá realitě a je spíše iluzí. Bůh je příliš vytoužený, aby byl pravdivý – je to víra odvozená z lidských tužeb, pochopitelná lidsky, nikoli však filozoficky. Sigmund Freud zdraví!

Zde je tedy pohromadě vše relevantní – historicky, filozoficky, teologicky, zkušenostně. Comte-Sponville je přesvědčen o nutnosti odmítnout existenci Boha na základě slabých tezí. Snad by se dalo něco dodat či namítnout ke třem argumentům, založeným na zkušenosti. Autor, jakkoli je obeznámen s křesťanstvím a v tomto směru disponuje i jistou zkušeností, přehlédl dva podstatné aspekty, s nimiž křesťanství – na rozdíl od jiných náboženství – pracuje a důsledně se na ně odvolává. Totiž aspekt důvěryhodnosti svědectví a svědků ohledně činnosti a nauky Ježíše Nazaretského, který má být v křesťanské tradici oním „Slovem božím“, které promluví. Jinými slovy: Bůh skrytý se stal Bohem zjevným,

totiž člověkem s lidskou historií i slabostmi. Jak se zdá, některé filozofy to pohoršuje až do dnešních dnů. Od vystoupení Ježíše také Bůh nemlčí, neboť slovo je stále k dispozici prostřednictvím evangelií a života různých svědků, kterých zase není tak málo, jak by nasvědčoval argument o lidské průměrnosti. Je jasné, že na tuto půdu Comta-Sponvilla nedostaneme, museli bychom totiž zpochybnit i jeho zásadní odmítnutí svědectví církve, která je pro něj pouze lidskou institucí, nikoli společenstvím dosvědčujícím boží Slovo, založeným někým, kdo považoval Boha za svého Otce.

Jisté je, že některé z argumentů proti existenci Boha jsou docela pádné a stojí za zamyšlení. Ani věřící ostatně nejsou prosti pochyb, navíc jsou samotnou církví vybízeni, aby jejich obhajoba, pokud bude zapotřebí, byla silná a nepostrádala racionální prvky.

Poslední částí knihy je návrh na ateistickou spiritualitu. Je zapotřebí přitakat autorovi, že spiritualita není s náboženstvím totožná, je to v každém případě pojem zahrnující značně široké spektrum úvah a zejména praxe. Comte-Sponville navrhuje spiritualitu bez Boha, jakýsi prožitek jednoty/celku/přírody bez odkazu na transcendentno. V tomto mixu východní (hinduisticko-buddhistické) kontemplace a západního (spinozovsko-wittgensteinovského) filozofování je důraz kladen zejména na mlčení, na ticho. (Zde si neodpustím ironicky podotknout, že zatímco boží mlčení je v prvních kapitolách kritizováno a je jedním z důkazů boží neexistence, zde se naopak doporučuje jako nejvyšší duchovní zkušenost: inu, co je dovoleno kmánovi, nepřipouští se u pána.) Na druhé straně je to ale čistá spiritualita, neušpiněná nějakými ezoterními bláboly. Autor ji nejpěkněji vyjádřil

zážitkem procházky s přáteli v lese, při níž zažil štěstí a mír a při níž nebylo zapotřebí žádných otázek ani odpovědí. Radost bez příčiny, harmonie bez potřeb. Tento pocit přítomnosti autor nazývá nitrosvětskou spiritualitou, a ačkoli ji neprožívá denně, hlásí se k ní. Alespoň jeden citát: „Být [...] jedním bez duality, bez problému, bez řešení, bez interpretace, být zároveň osvobozený bez otázek a odpovědí, nic nepostrádat, nebýt oddělen od sebe sama ani od celku, být tichý v tichu, procházející při procházení, nemít z ničeho strach...“ atd. (s. 193–194) Budiž, autorovi to přejme. Takové pocity zná asi každý, většinou v souvislosti s časem svátků nebo při pobytu v přírodě. Přesto se může vynořit otázka, zda by našinec přece jen neočekával nějaký konkrétnější návod na určitý životní styl, který by byl méně prchavý, méně pocitový. Patrně i jistý pocit vděčnosti za život, který se většinou pojí s popisovanými prožitky, by Comte-Sponville zřejmě odmítl jako dialogický, a tudíž zakládající vztah

k transcendentnu. Imanence a prožitek světa, jehož jsme součástí, to je autorovo krédo.

Kniha je velmi zajímavá zejména pro toho, kdo byl odkojen – jako autor těchto řádků – buď agresivním, přihlouplým ateismem marxisticko-leninským, nebo se seznámil s rovněž agresivním ateismem anglosaských spisovatelů a žonglérů se slovy, jako jsou Christopher Hitchens nebo Richard Dawkins. Comte-Sponville je z jiného těsta, píše nenásilně, osobně, takřka omluvně. Jediné, co žádá, je tolerance jeho vyargumentovaného postoje, a o trochu usilovněji prosazuje odluku církve od státu. Je to zkrátka Francouz, což je v tomto případě recenzentova lichotka. ■

Jiří Hanuš (1963), historik,
působí na Filozofické fakultě
Masarykovy univerzity.

INZERCE

**Ivan Foletti
Martin F. Lešák**

Poutní umění ve středověku jako tělesný zážitek

Krajina, poutník a poklad

Když se řekne středověká pout, mnozí si dnes představí takřka fanatický náboženský akt. Taková představa se zakládá na moderních predsudcích o středověkém náboženství, které je dnes běžně spojováno s iracionalitou,

manipulací, absencí tolerance a často i násilím. Jak ale ve skutečnosti probíhala středověká pout? Jak vypadal středověký poutník a svět kolem něj? A jaký je vztah poutnictví a umění?

Právě vychází ve spolupráci s Centrem raně středověkých studií při Semináři dějin umění FF MU.

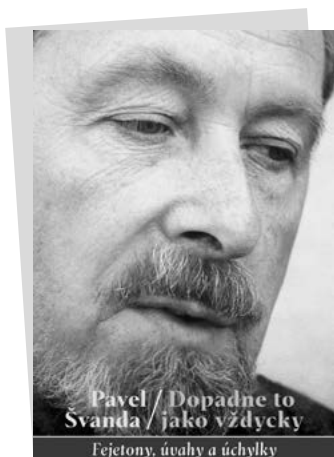
pevná vazba

236 stran

celobarevná

337 Kč při nákupu na
www.bookspipes.cz (sleva 25 %)

**BOOKS
& PIPES**

Pavel Švanda

Dopadne to jako vždycky

Fejetony, úvahy a úchylinky

V nové knize Pavla Švandy jsou shrnuty fejetony a eseje napsané v posledních letech. Autorovy zájmy zahrnují angažovanou politickou publicistiku, osobní komentáře, kulturně-historická témata i fejetonistické vtipné rozmary. Pavel Švanda shromáždil svou tvorbu bezprostředně související se soukromým i veřejným děním a s dobovými obsahy médií a také s našimi reakcemi na běžné potíže a rozpory. Poslední komentovanou zkušeností jsou naše tísně a naděje, činy i prohry v covidové krizi a na počátku rusko-ukrajinské války. Fejetony byly psány pro Český rozhlas, ostatní texty byly publikovány převážně v časopise *Kontexty*.

A5, brožovaná s klopami, 308 stran

Hans Urs von Balthasar

2. VYDÁNÍ

Cesty k ujasnění

Rozlišování duchů

Knížka *Klarstellungen*, kterou jsme v češtině nazvali *Cesty k ujasnění*, dovoluje nahlédnout do světa génia, kterému je vlastní intelektuální poctivost a zápas o hledání oné pravdy, jíž autor zasvětil svůj život. Závěrečný esej Proč zůstávám v církvi je možné považovat za klasické dílo křesťanského myšlení naší doby. Již druhé české vydání této knihy přibližuje čtenářům životní dílo autora, jehož myšlenkový záběr připomíná velikány typu Órigena, svatého Augustina či Tomáše Akvinského.

A5, brožovaná s klopami, 220 stran

Josef Petr Ondok

1. SOUBORNÉ VYDÁNÍ

Paměti

Vzpomínky na studijní léta, Muklovský Vatikán

Souborné vydání dvou memoárových textů zachycuje téměř čtvrt století Ondokova života. Ve *Vzpomínkách na studijní léta* autor popisuje život v budějovickém petrinském internátu od roku 1939, středoškolská studia přerušena za druhé světové války, vysokoškolská studia v Brně ukončená nástupem komunistického režimu a vyprávění končí zatčením agenty StB na podzim roku 1951. V *Muklovském Vatikánu* pak Ondok líčí svůj pobyt v komunistických vězeních v letech 1951–1963, kam se dostal za tajně udělené kněžské svěcení a organizování filozoficko-náboženských vzdělávacích kroužků pro studenty. Oba vzpomínkové texty jsou psány podobným stylem, v němž se vyprávění střídá s úvahami a ve kterém autor nezapřel svůj jedinečný smysl pro humor.

A5, brožovaná s klopami, 222 stran

Nechci, aby se z auta stal luxus!

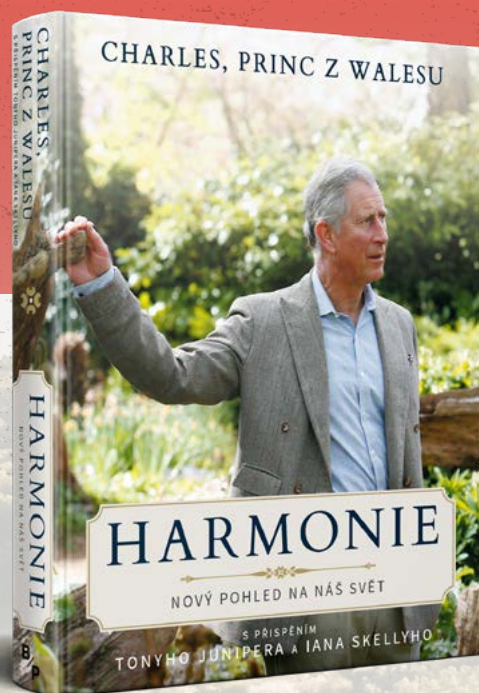
Alexandr Vondra

**EVROPŠTÍ
KONZERVATIVCI
A REFORMISTÉ**

www.alexandrvondra.cz

www.ecrgroup.eu

**Charles, princ
z Walesu /
král Karel III.**

HARMONIE

**Co si myslí nový britský král
o naší moderní době, o ochraně
životního prostředí, ekologickém
hospodářství, architektuře,
urbanismu, vzdělávání
či mezináboženském dialogu?**

To vše naleznete v jeho nejobsažnější knize *Harmonie*, v níž ještě jako Charles, princ z Walesu představil svou životní filozofii. Myšlenkově podnětná a bohatě fotograficky doprovázená publikace zaujme každého, kdo se zasazuje o odpovědný životní styl, tedy o takový způsob života, který je v souladu se zdravým selským rozumem a lidovou moudrostí uchovávanou generacemi.

pevná vazba

330 stran

celobarevná

439 Kč při nákupu na
www.bookspipes.cz (sleva 25 %)

**BOOKS
& PIPES**

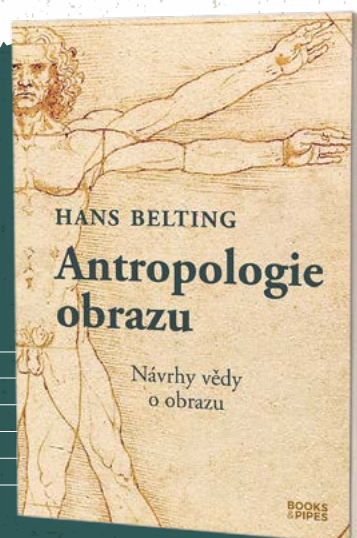
Převratná a dnes již klasická práce předního německého historika umění Hanse Beltinga

HANS BELTING /

ANTROPOLOGIE OBRAZU

Kniha, která v posledních dvaceti letech výrazně ovlivnila přemýšlení o dějinách umění.

formát 160 × 230 mm
černobílé reprodukce
měkká vazba
280 stran
cena 345 Kč

František Mikš /

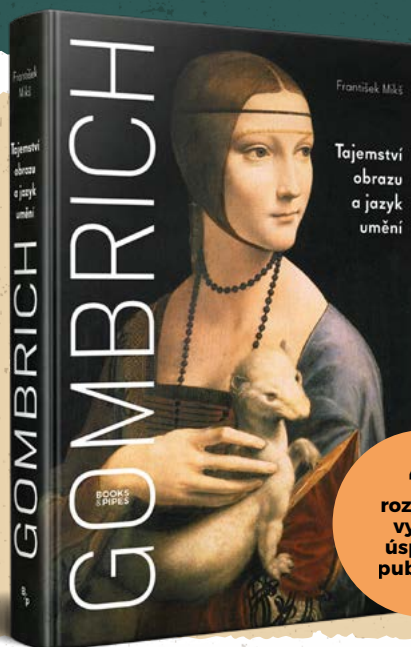
GOMBRICH

Tajemství obrazu a jazyk umění

Čtvrté vydání originálního a čtivého úvodu do dějin umění inspirovaného dílem E. H. Gombricha. Autor se neomezuje pouze na dějiny umění, ale pohybuje se i v oblasti estetiky, filosofie, psychologie či sociobiologie. Jeho snahou je naučit čtenáře vnímat obrazy v kontextu a dějinám umění skutečně porozumět.

4.
rozšířené
vydání
úspěšné
publikace

formát 170 × 240 mm
barevné reprodukce
pevná vazba
398 stran
cena 499 Kč

Radek Horáček /

UMĚNÍ BEZ REVOLUCÍ?

Proměny soudobého výtvarného umění

Druhé, doplněné vydání úspěšné knihy, která uvádí čtenáře do problematiky současného výtvarného umění. Namísto obvyklého chronologického výkladu je zde u vývojových etap a uměleckých směrů zkoumána otázka novátorství a revolučních změn.

formát 160 × 210 mm
černobílé reprodukce
měkká vazba
288 stran
cena 395 Kč

